24 (2025)

ISSN 2353-9178
e-ISSN 2543-8859

TURYSTYKA I ROZWÓJ REGIONALNY

JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Warsaw University of Life Sciences – SGGW

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

TURYSTYKA I ROZWÓJ REGIONALNY

JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT

2025 nr 24

Wydawnictwo SGGW

Rada Programowa
prof. dr hab. Jarosław Gołębiewski – SGGW w Warszawie
prof. dr hab. Jan Sikora – Uniwersytet Zielonogórski
dr hab. Izabella Sikorska-Wolak – PSW w Białej Podlaskiej
prof. dr hab. Andrzej Wiatrak – Uniwersytet Warszawski
prof. Vitalii Rybchak – Państwowa Akademia Nauk Stosowanych im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie
prof. Olena Slavkova – Sumy National Agrarian University (Ukraina)
prof. Brigita Žuromskaite – Mykolas Romeris University (Litwa)
prof. Lubov Mykhaylova – Sumy National Agrarian University (Ukraina)
prof. Vicky Katsoni – University of West Attica (Grecja)
doc. dr Sergii Iaromenko – Odessa National Economic University (Ukraina)
dr Alina Katunian – Vilniaus Kolegija / University of Applied Sciences (Litwa)

Komitet Redakcyjny
Redaktor naczelny – prof. dr hab. Krystyna Krzyżanowska
Sekretarz redakcji – dr Jan Zawadka
Redaktorzy tematyczni:
turystyka – prof. dr hab. Henryk Tracz, prof. dr hab. Irena Ozimek, dr hab. inż. Agata Balińska – prof. SGGW, dr hab. Michał Roman – prof. SGGW, dr Piotr Gabryjończyk
doradztwo i przedsiębiorczość – dr inż. Anna J. Parzonko, dr inż. Anna Sieczko
zarządzanie informacją – prof. dr hab. Joanna Paliszkiewicz, dr inż. Ewa Jaska, dr inż. Agnieszka Werenowska, dr inż. Ewa Stawicka
rozwój regionalny – dr hab. Zbigniew Brodziński, dr Agnieszka Bobola, dr Wioletta Bieńkowska-Gołasa
redaktor językowy – mgr Agata Cienkusz (język polski), dr Piotr Gabryjończyk (język angielski)
redaktor statystyczny – dr hab. Joanna Kisielińska

Recenzenci za 2025 rok
Agata Balińska, Szymon Bijak, Małgorzata Bogusz, Jolanta Cichowska, Dominik Dąbrowski, Pavlina Fuhelo, Katarzyna Gabryjończyk, Piotr Gabryjończyk, Agnieszka Gałecka, Joanna Gęsikowska, Katarzyna Gralak, Mariusz Grębowiec, Ewa Jaska, Anna Jęczmyk, Marzena Kacprzak, Alina Katunian, Krisztián Kis, Marcin Kośka, Krystyna Krzyżanowska, Lilia Kustrich, Olga Olkowska, Czesław Nowak, Justyna Parzonko, Piotr Pietrzak, Joanna Pietrzak-Zawadka, Piotr Prus, Stanislav Rojík, Michał Roman, Oleksandr Shkoilnyj, Anna Sieczko, Agnieszka Siedlecka, Julita Szlachciuk, Inna Tsvihun, Mirosław Wasilewski, Arkadiusz Weremczuk, Agnieszka Werenowska, Michał Wielechowski, Monika Wojcieszak-Zbierska, Dominika Woźny, Jan Zawadka

Redakcja
Turystyka i Rozwój Regionalny
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Instytut Ekonomii i Finansów
Katedra Turystyki, Komunikowania Społecznego i Doradztwa
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel.: (+48 22) 59 34 151, tel./fax: (+48 22) 59 34 202
e-mail: jan_zawadka@sggw.edu.pl

Rozwój czasopisma został wsparty środkami finansowymi Ministerstwa Edukacji i Nauki przyznanymi w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych" (nr projektu: RCN/SP/0084/2021/1)

Projekt okładki – Ewa Maj

Wersja papierowa jest wersją pierwotną.

Artykuły publikowane na podstawie licencji Creative Commons (CC-BY-4.0).

ISSN 2353-9178 e-ISSN 2543-8859

Wydawnictwo SGGW
ul. Nowoursynowska 161, 02-787 Warszawa
tel. 22 593 55 20 (-27 – sprzedaż)
e-mail: wydawnictwo@sggw.edu.pl
www.wydawnictwo.sggw.edu.pl

Wydawnictwo SGGW

wydawnictwosggw

Spis treści
Contents

Agnieszka Bobola
Zrównoważony rozwój a ekoinnowacje polskich przedsiębiorstw 5
Sustainable development and eco-innovations of Polish enterprises

Małgorzata Bogusz, Renata Matysik-Pejas, Marcin Horyń
Problem marnowania żywności w państwach Europy Środkowo-Wschodniej 15
The problem of food waste in Central and Eastern European countries

Jolanta Barbara Cichowska
Barometr zawodów jako narzędzie prognozowania sytuacji na rynku pracy w turystyce – przypadek pracowników biur podróży i obsługi turystycznej 25
Occupational barometer as a tool for forecasting the situation on the tourism labor market – the case of travel agency and tourist service employees

Jolanta Barbara Cichowska
Wioski tematyczne jako innowacyjne narzędzie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego 37
Thematic villages as an innovative tool for sustainable development of rural areas on the example of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship

Piotr Gabryjończyk, Jan Zawadka, Patrycja Bas
Motywacje i emocje towarzyszące zwiedzaniu Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu 49
The role of thanatourism motivations in visiting the Museum and Memorial Site in Bełżec

Jarosław Gołębiewski
Regionalne rynki rolne w czasach globalnych turbulencji: między dezintegracją a odpornością 59
Regional agricultural markets in times of global turbulence: between disintegration and resilience

Bartosz Kwiatkowski
Zastosowanie sztucznej inteligencji w planowaniu podróży turystycznych – wyniki analizy bibliometrycznej 71
The use of Artificial Intelligence in planning tourist travel – results of a bibliometric analysis

Anna Lewicka, Maciej Stawicki
Trends and characteristics of campervan tourism in Poland 83

Irena Ozimek, Tomasz Szawłowski, Agnieszka Bobola
Atrakcyjność enoturystyki w Polsce w opiniach przedstawicieli pokoleń X, Y i Z 93
The attractiveness of enotourism in Poland in the opinion of Generations X, Y and Z representatives

Michał Roman, Marcin Pasek, Ewa Szczucka, Jolanta Grażyna Zuzda
Agritourism as a form of support for individuals with autism spectrum disorder 103

Svitlana Savitska, Serhiy Zabolotnyy
Comparative analysis of tax incentive policies for investment attraction: evidence from Ukraine and the European Union 113

Jan Sikora, Włodzimierz Kaczocha
Kapitał ludzki i społeczny polskich rolników w świetle badań empirycznych 125
Human and social capital of Polish farmers in the light of empirical research

Robert Roman Stolarski
Efektywność kosztowa jako czynnik oddziaływania na rentowność przedsiębiorstwa turystycznego 139
Cost efficiency as a factor influencing the profitability of a tourism enterprise

Jan Zawadka, Piotr Gabryjończyk, Oliwia Śmiecińska
Charakterystyka aktywności fizycznej podejmowanej przez mieszkańców małych miast 149
Characteristics of physical activity undertaken by residents of small towns

Anetta Zielińska
Analiza wskaźnikowa wypadkowości w rolnictwie 159
Indicator analysis of accident rate in agriculture

Piotr Gabryjończyk, Serhiy Zabolotnyy, Jan Zawadka
Zatrudnianie migrantów z Ukrainy w sektorze turystycznym – perspektywa europejska 169

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.13

Agnieszka Bobola
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Zrównoważony rozwój a ekoinnowacje polskich przedsiębiorstw

Streszczenie. Ekoinnowacje to rodzaj działań podejmowanych przez przedsiębiorców, który poprzez ich opracowywanie i implementację mogą włączać się w realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju. Wobec powyższego celem podjętych rozważań stała się identyfikacja determinant wpływających na wdrażanie ekoinnowacji przez przedsiębiorstwa realizujące działalność gospodarczą w Polsce w latach 2020-2024. Wnioski z przeprowadzonych analiz wskazują, że wdrażanie ekoinnowacji w przedsiębiorstwach jest stymulowane przez determinanty oddziałujące na poziomach: mikro, mezo i makro. Na poziomie mikro przez koszty i chęć poprawy reputacji, na poziomie mezo przez dobrowolne inicjatywy i dobre praktyki ekologiczne, a na poziomie makro przez regulacje prawne.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, ekoinnowacje, przedsiębiorstwo

Wstęp

Jednym z wyzwań, przed którym stoją przedsiębiorstwa w XXI w., jest sprostanie wymogom zrównoważonego rozwoju. Choć koncepcja ta zarówno w literaturze naukowej, jak i praktyce bywa różnorodnie określana, to z uwagi na przedmiot podjętych w pracy rozważań *a priori* przyjęto perspektywę przedsiębiorcy w celu zdefiniowania zrównoważonego rozwoju. Zgodnie z którą jest on identyfikowany jako „spełnianie potrzeb bezpośrednich i pośrednich interesariuszy firmy (takich jak akcjonariusze, pracownicy, klienci, społeczności itp.), bez uszczerbku dla jej zdolności do zaspokajania potrzeb przyszłych interesariuszy" (Dyllick i Hockerts, 2002, s. 131). Takie podejście wyznacza cel strategiczny dla wyzwań społecznych i środowiskowych podejmowanych przez przedsiębiorstwa w swoich praktykach i pozwala na świadome dążenie do trwałego i zarazem regeneratywnego rozwoju przedsiębiorstwa, przyczyniając się do realizacji celi ujętych w Agendzie na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 (ONZ, 2015).

Jednym z kluczowych elementów praktycznej implementacji koncepcji zrównoważonego rozwoju do działań podejmowanych przez przedsiębiorstwa są wdrażane ekoinnowacje (Katoła, 2012, s. 68) obejmujące swym zakresem m.in. ekoprojektowanie (Rozporządzenie PE i Rady (UE) 2024/1781), zrównoważone łańcuchy dostaw (Golińska, 2014, s. 17-26) czy odnawialne źródła energii (OZE) (Ustawa, 2015).

Agnieszka Bobola ORCID: 0000-0002-7441-6055
✉ agnieszka_bobola@sggw.edu.pl

Badania prowadzone nad zależnościami między zrównoważonym rozwojem a ekoinnowacjami w przedsiębiorstwach wskazują zarówno na pozytywne, neutralne, jak i negatywne skutki ich wdrażania (Hermundsdottir i Aspelund, 2021, s. 6-9), co świadczyć może o konieczności podejmowania dalszych badań w tym zakresie.

W związku z powyższym celem niniejszego artykułu stała się identyfikacja determinant wpływających na implementację ekoinnowacji przez przedsiębiorstwa realizujące działalność gospodarczą w Polsce.

Na podstawie tak zidentyfikowanego celu postanowiono zweryfikować następujące pytania badawcze:

– Czy rodzaj prowadzonej działalności wpływa na podejmowanie aktywności innowacyjnej przez przedsiębiorców?
– Czy ponoszone nakłady na działalność innowacyjną mają wpływ na podejmowanie aktywności innowacyjnej wśród przedsiębiorców?
– Jaki jest udział ekoinnowacji w innowacjach wdrażanych przez przedsiębiorców?
– Czy powody wdrażania ekoinnowacji przez przedsiębiorców zmieniały się w latach 2020-2024?

Materiał i metodyka

Praca obejmuje kwerendę bibliograficzną wybranych zapisów naukowych pozwalających na konceptualizację pojęcia ekoinnowacje oraz pozwala na identyfikację determinant wpływających na wdrażanie ekoinnowacji w polskich przedsiębiorstwach.

Materiał badawczy wykorzystany w niniejszej publikacji został oparty na danych wtórnych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) w latach 2020-2024.

Dane dotyczące innowacyjności przedsiębiorstw w Polsce publikowane są przez GUS w 3-letnich, nakładających się interwałach czasowych, dlatego, biorąc pod uwagę zakres czasowy przyjętego artykułu, uwzględniono dane z okresów: 2018-2020, 2020--2022 i 2022-2024.

Konceptualizacja pojęcia ekoinnowacje

Innowacje za sprawą Schumpetera (1911) stały się jednym z głównych terminów ekonomicznych stymulujących zmiany w organizacjach i społeczeństwach. Takie podejście potwierdza Damanpour (1991, s. 556), wskazując, że „innowacja jest środkiem zmiany organizacji, czy to jako odpowiedź na zmiany w jej wewnętrznym lub zewnętrznym otoczeniu, czy jako działanie wyprzedzające podjęte w celu wpłynięcia na otoczenie". Nohria i Gulati (1996, s. 1) podają z kolei, że innowacje mają kluczowe znaczenie dla adaptacji i odnowy organizacji.

Przytoczone powyżej definicje sugerują, że wdrażanie innowacji przez przedsiębiorstwa pozwala im na wprowadzanie zmian w różnych obszarach i różnych momentach rozwoju organizacji. Zdaniem Plessisa (2007, s. 21), Baregheh i in. (2009, s. 1345-1346) oraz według informacji zaczerpniętych z podręczników Oslo Manual (2005) i Oslo Manual (2018) mogą one być związane z nowymi produktami, usługami, procesami, metodami zarządzania lub rozwiązaniami organizacyjnymi albo znacząco ulepszonymi

produktami lub procesami, które zostały udostępnione potencjalnym użytkownikom (produkt) albo wprowadzone do użytku przez jednostkę (proces).

Podejmowanie zatem i wdrażanie innowacji, jak podkreślają Baregheh i in. (2009), stają się kluczowe w związku z koniecznością adaptacji do dynamicznie zmieniającej się konkurencji i wymagań rynkowych oraz dla zapewnienia sobie trwałej przewagi konkurencyjnej. Z tych powodów innowacja może być uznana za kluczową koncepcję, którą powinny przyjmować przedsiębiorstwa przyczyniające się do zmian gospodarczych, społecznych i środowiskowych związanych z realizacją koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Przeprowadzona kwerenda literatury wskazuje, że innowacje zmniejszające negatywny lub zwiększające pozytywny wpływ na środowisko i/lub społeczeństwo bywają określane zarówno jako ekoinnowacje, jak i „zielone", „środowiskowe" czy „innowacje zrównoważonego rozwoju" (Díaz-García i in, 2015, s. 22). Chociaż występują między nimi terminologiczne różnice, to często są używane zamienne względem siebie, co potwierdzają w swoich pracach m.in. Arfi i in. (2018).

Z uwagi na temat artykułu i zakres przedmiotowy przyjętych analiz w dalszej części zostanie przedstawiona relacja między ekoinnowacjami a innowacjami zrównoważonego rozwoju.

Zdaniem Kanerva i in. (2009, s. 10-20) ekoinnowacjami nazwać można każdą innowację redukującą negatywne oddziaływanie procesów gospodarczych na środowisko przyrodnicze oraz zmniejszającą szkody w środowisku. Carley i Spapens (2000, s. 157) z kolei mianem ekoinnowacji określają zamierzone postępowanie, które cechuje się przedsiębiorczością. Obejmuje ono etap projektowania produktu i zintegrowane zarządzanie nim w ciągu jego cyklu życia przyczyniające się do proekologicznego unowocześniania społeczeństw epoki przemysłowej – dzięki uwzględnieniu problemów ekologicznych – przy opracowywaniu produktów i związanych z nimi procesów. Takie podejście do ekoinnowacji można znaleźć też w opracowaniach Jamesa (2001, s. 77-97) i Chrząścika i in. (2010, s. 169-177). Analogiczny zakres przypisany został także ekoinnowacjom przez GUS (2010, s. 48), według którego są nimi „innowacje przynoszące korzyści dla środowiska, jako nowy lub istotnie ulepszony produkt (wyrób lub usługa), proces, metoda marketingowa lub organizacyjna, które przynoszą korzyści dla środowiska w porównaniu z rozwiązaniami alternatywnymi". Przywołane pozycje bibliograficzne potwierdzają zatem, że ocena wdrażania ekoinnowacji odbywać się będzie z uwzględnieniem aspektów środowiskowych wdrażanych zmian.

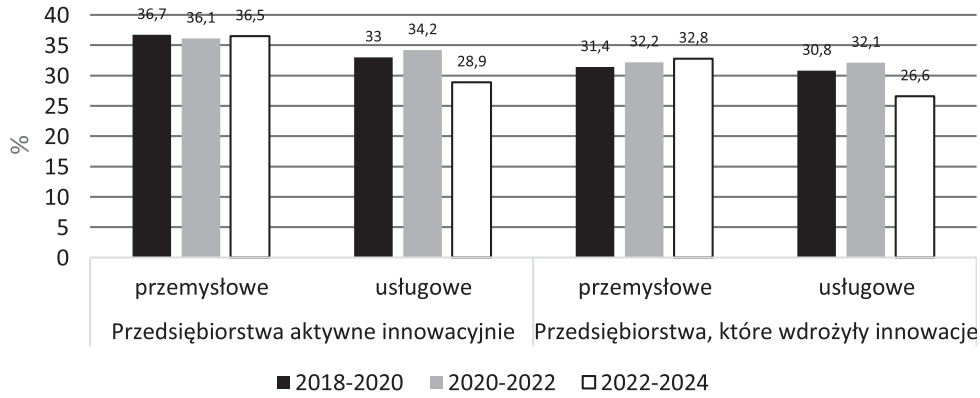
Z kolei definicja ekoinnowacji zaproponowana przez Komisję Europejską (KE), Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (ang. Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) oraz Eurostat wskazuje, że ekoinnowacją jest „forma innowacji, której celem jest znaczący i dający się udowodnić postęp w kierunku realizacji celów zrównoważonego rozwoju przez redukcję wpływu na środowisko lub osiągnięcie bardziej efektywnego i odpowiedzialnego użycia naturalnych zasobów włączając energię" (Competitiveness and Innovation...). Odniesienie w powyższej definicji do 17 celów zrównoważonego rozwoju (ONZ, 2015) wskazuje na rozszerzenie zakresu ocenianych skutków dla wdrażanych ekoinnowacji, co może wskazywać na zacieranie się różnic między definicjami ekoinnowacji i innowacji zrównoważonego rozwoju. Innowa-

cje w zakresie zrównoważonego rozwoju są bowiem definiowane jako „innowacje, które poprawiają wyniki w zakresie zrównoważonego rozwoju" (Boons i in. 2013, s. 2) lub jako „proces, w którym względy zrównoważonego rozwoju (środowiskowe, społeczne i ekonomiczne) są integrowane z wewnętrznymi procesami w przedsiębiorstwie, od generowania pomysłu, poprzez badania i rozwój (B+R), aż po komercjalizację. Dotyczy to produktów, usług i technologii, a także nowych modeli biznesowych i organizacyjnych" (Charter i Clark, 2007, s. 9). W przytoczonych wcześniej definicjach innowacji zrównoważonego rozwój celem wdrażanych zmian jest unikanie lub ograniczanie negatywnego wpływu na środowisko, przy jednoczesnym uwzględnianiu aspektów społecznych na wszystkich etapach procesu innowacji wraz z dążeniem do osiągnięcia tego celu w sposób rentowny dla przedsiębiorstwa (Hermundsdottir i Aspelund, 2021, s. 3).

Konkludując podjęte rozważania, należy podkreślić, że ekoinnowacje mogą być oceniane wąsko – poprzez pryzmat skutków proekologicznych wprowadzanych zmian lub szeroko – pryzmat oceny odbywa się nie tylko poprzez aspekty środowiskowe, ale także społeczne i ekonomiczne, które zostały wpisane w koncepcję zrównoważonego rozwoju. Ekoinnowacje w szerokim znaczeniu pozwalają zatem integrować istotę innowacji z koncepcją zrównoważonego rozwoju – tym samym stają się niezbędnym narzędziem prowadzącym do zwiększania wzrostu gospodarczego, dobrobytu społecznego oraz ochrony środowiska (Radenović i in., 2024, s. 189-194).

Determinanty wdrażania ekoinnowacji w polskich przedsiębiorstwach

Ocenę ekoinnowacyjności należy rozpocząć od analizy aktywności innowacyjnej przedsiębiorstw oraz wdrożonych przez nie innowacji (wykres 1).

Wykres 1. Przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe aktywne innowacyjnie oraz wdrażające innowacje

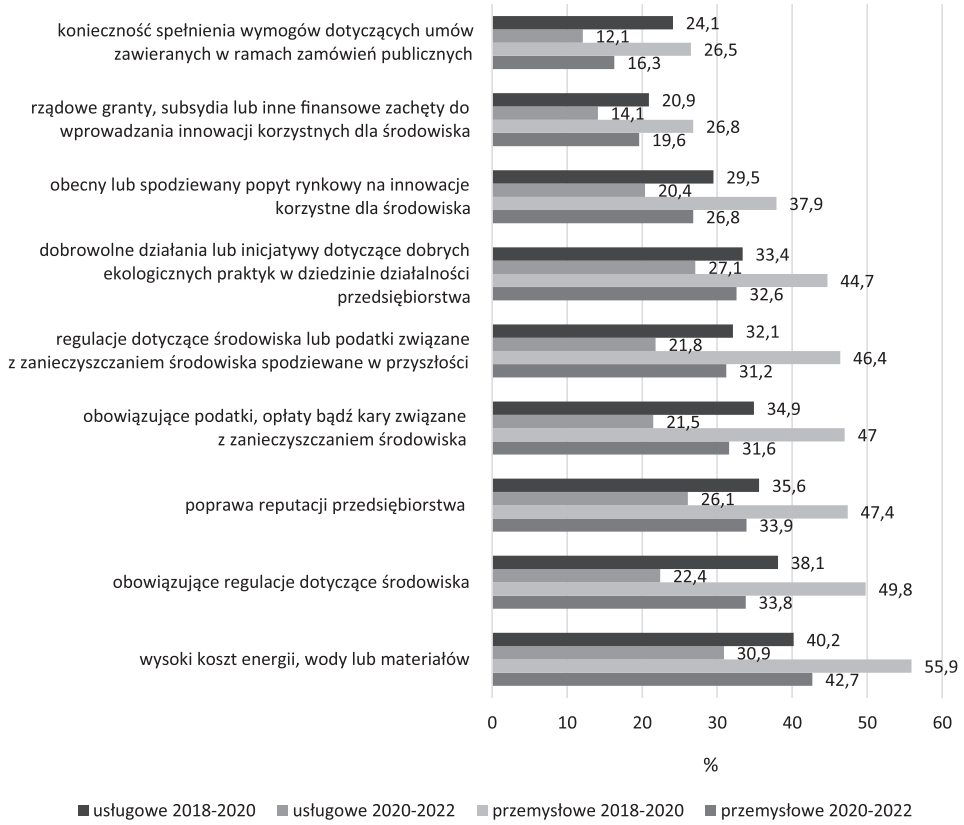
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (2022, 2023, 2025).

Jak wskazują dane GUS (2022, 2023, 2025), rodzaj prowadzonej działalności w przedsiębiorstwie różnicuje aktywności innowacyjne przedsiębiorstw – wskazuje na większe zaangażowanie przedsiębiorstw przemysłowych (36,5% w latach 2022-2024) niż usługowych (28,9% w latach 2022-2024). Co interesujące, nie można wprost powiązać oceny aktywności innowacyjnej przedsiębiorstw z wielkościami nakładów ponoszonych na działalność innowacyjną. Z analizowanych danych GUS wynika bowiem, że w badanym okresie nakłady na działalność innowacyjną w grupie przedsiębiorstw przemysłowych wskazywały zarówno wzrost ich wartości (o 28 % w 2022 r. (26 011,7 mln zł) względem 2020 r. (20 378,2 mln zł)), jak i ich spadek (o 7% w 2024 r. (24 104,3 mln zł) względem danych z 2022 r.), ale te zmiany nie wpłynęły na aktywność innowacyjną przedsiębiorstw przemysłowych, która w całym analizowanym okresie utrzymywała się na poziomie około 36% badanych przedsiębiorstw. Co więcej, w obserwowanym okresie zauważono wzrost udziału przedsiębiorstw wdrażających innowacje (z 31,4% w okresie 2018-2020 do 32,8% w okresie 2022-2024).

Jak już zauważono, przedsiębiorstwa usługowe w badanym okresie charakteryzowała mniejsza aktywność innowacyjna od przedsiębiorstw przemysłowych, ale, co istotne, zaobserwowano systematyczny wzrost wartości nakładów ponoszonych na działalność innowacyjną w badanym okresie (o 61% w 2022 r. (29 689,1 mln zł) względem 2020 r. (18 399,2 mln zł) i o 13% w 2024 r. (33 438,9 mln zł) względem 2022 r.). Obserwowane zmiany jednak także w przypadku tej grupy przedsiębiorstw nie wpłynęły na aktywność innowacyjną przedsiębiorstw, która w latach 2020-2024 najpierw wskazywała na wzrost aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw (o ponad 1% wzrost w latach 2020--2022 względem lat 2018-2020), a później na spadek (o ponad 5% w okresie 2022--2024 względem okresu 2020-2022). Taki sam charakter zmian zauważono w odniesieniu do wdrażanych innowacji. Podczas analizy zależności między wdrażanymi innowacjami a nakładami na innowacje należy zauważyć, że przy wąskim zakresie podejmowanych działań innowacyjnych pozwalających na opracowywanie innowacji nowych dla rynku, skutki zmian wartości ponoszonych nakładów mogą być obserwowane dopiero w kolejnych latach, dlatego nie można jednoznacznie ocenić wpływu nakładów na podejmowaną aktywność innowacyjną przedsiębiorstw.

Skupiając uwagę na ekoinnowacjach należy podkreślić, że stanowią one część innowacji wdrażanych przez przedsiębiorstwa. Z uwagi na braki danych z lat 2022-2024 analiza statystyk dotyczących ekoinnowacji uwzględniać będzie tylko dwa badane okresy: 2018-2020 i 2020-2022. Z danych GUS wynika, że innowacje przynoszące korzyści dla środowiska w latach 2018-2020 były realizowane przez 36,7% aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw przemysłowych i 33% usługowych oraz 31,4% wdrażających innowacje przedsiębiorstw przemysłowych i 30,8% usługowych GUS (2022). Z kolei w latach 2020--2022 ekoinnowacje implementowało 36,1% aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw przemysłowych i 34,2% usługowych. W odniesieniu do przedsiębiorstw wdrażających innowacje wskaźnik ten wynosił odpowiednio 32,2% dla przedsiębiorstw przemysłowych i 32,1% usługowych.

Przedstawione powyżej statystyki wskazują, że ekoinnowacje stanowią istotny obszar podejmowanych działań innowacyjnych w przedsiębiorstwach, dlatego warto zidentyfikować determinanty, które mogą mieć wpływ na wdrażanie zmian prośrodowiskowych w jednostkach gospodarczych (wykres 2).

Wykres 2. Determinanty wdrażania ekoinnowacji w przedsiębiorstwach przemysłowych i usługowych w latach 2018-2020 i 2020-2022

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (2022 i 2023).

Analiza danych GUS (2022, 2023) z lat 2018-2020 i 2020-2022 wskazuje, że kluczową determinantą wpływającą na podjęcie decyzji o wdrożeniu ekoinnowacji w obu analizowanych okresach dla wszystkich przedsiębiorców były wysokie koszty energii, wody lub materiałów (w okresie 2020-2022 wskazało go 42,7% aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw przemysłowych i 30,9% usługowych). Analiza kolejnych czynników, które są ważne przy podejmowaniu praktyk ekoinnowacyjnych, wskazuje natomiast na różnice między przedsiębiorstwami przemysłowymi i usługowymi. Dla aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw przemysłowych ważna była bowiem poprawa reputacji przedsiębiorstwa

(w okresie 2018-2020 wskazuje ją 55,9%, a w okresie 2020-2022 33,9% aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw przemysłowych) oraz obowiązujące regulacje dotyczące środowiska (w okresie 2018-2020 wskazuje na nią 49,8%, a w okresie 2020-2022 33,8%). Z kolei dla aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw usługowych ważną determinantą były dobrowolne działania lub inicjatywy dotyczące dobrych praktyk ekologicznych (w okresie 2018-2020 wskazuje na nie 33,4%, a w okresie 2020-2022 27,1%) oraz poprawa reputacji przedsiębiorstwa (w okresie 2018-20 wskazuje na nią 35,6%, a w okresie 2020-22 26,1% aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw usługowych).

Najmniejszy wpływ na podejmowanie decyzji o wdrożeniu ekoinnowacji w obu grupach aktywnych przedsiębiorstw miała natomiast konieczność spełnienia wymogów dotyczących umów zawieranych w ramach zamówień publicznych.

Podsumowując przeprowadzone analizy, stwierdzić należy za Šūmakaris, Korsakienė i Ščeulovs (2021), że prezentowane determinanty oddziaływają na przedsiębiorców na trzech poziomach: mikro, mezo i makro. Najważniejsze czynniki na poziomie mikro to wysokie koszty energii, wody i materiałów oraz chęć poprawy reputacji przedsiębiorstwa, na poziomie mezo dobrowolne inicjatywy i dobre praktyki ekologiczne, a na poziomie makro regulacje prawne. Biorąc jednak pod uwagę zmniejszające się znaczenie prezentowanych determinant w ocenie przedsiębiorców z perspektywy lat 2022-2020 w stosunku do danych z lat 2018-2020 i brak danych z lat 2022-2024 warto przytoczyć także inne badania dotyczące czynników stymulujących podejmowanie działalności proekologicznej wśród przedsiębiorców. I tak Gałązka (2017, s. 69) do najważniejszych czynników determinujących wdrażanie ekoinnowacji w przedsiębiorstwach zalicza: programy wsparcia w postaci dotacji na inwestycje lub dopłaty do zielonej energii, zwiększające się ceny energii elektrycznej i innych nośników energii oraz modę na czystą „zrównoważoną" energię, natomiast Janahi, Durugbo i Al-Jayyousi (2021) wskazują, że można do nich zaliczyć: dotacje i programy dofinansowań rządowych, działalność badawczo-rozwojową (B+R) przedsiębiorstw oraz regulacje prawne dotyczące ochrony środowiska.

Podsumowanie

Powyższe opracowanie prezentuje istotę ekoinnowacji, którą należy postrzegać jako rodzaj działań podejmowanych przez przedsiębiorców aktywnie włączających się w realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju. Na kanwie przeprowadzonych studiów literaturowych i statystki masowej GUS można wyciągnąć następujące wnioski:

– różnorodność i niejednoznaczność definicji stosowanych zarówno w literaturze naukowej, jak i praktyce w odniesieniu do ekoinnowacji wpływa na trudności w porównywaniu danych pochodzących z różnych źródeł (GUS, Komisja Europejska/ /Eurostat),
– na przestrzeni analizowanego okresu 2020-2024 zaangażowanie innowacyjne przedsiębiorstw przemysłowych utrzymywało się na względnie stałym poziomie wynoszącym ok. 36% badanych przedsiębiorstw, zmniejszyło się natomiast zaangażowanie przedsiębiorstw usługowych z 33% do 28,9%,

– wzrost nakładów na działania innowacyjne nie miał bezpośredniego wpływu na zwiększenie aktywności innowacyjnej i wdrażanie innowacji zarówno przez przedsiębiorstwa przemysłowe, jak i usługowe,
– ekoinnowacje w badanych przedsiębiorstwach przemysłowych i usługowych w okresach 2018-2020 i 2020-2022 były wdrażane przez około 1/3 aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw,
– najważniejszymi czynnikami determinującymi przedsiębiorców w latach 2018-2020 i 2020-2022 do wdrażania ekoinnowacji na poziomie mikro były: wysokie koszty energii, wody i materiałów oraz chęć poprawy reputacji przedsiębiorstwa, na poziomie mezo: dobrowolne inicjatywy i dobre praktyki ekologiczne, a na poziomie makro: regulacje prawne.

Powyższe analizy wskazują na potrzebę prowadzenia dalszych badań. Brak danych GUS dotyczących ekoinnowacji przedsiębiorstw z lat 2022-2024 utrudnia bowiem możliwość uogólniania wniosków dla całego przyjętego okresu badawczego.

Literatura

Arfi, W. B., Hikkerova, L., Sahut, J. M. (2018). External knowledge sources, green innovation and performance. Technological Forecasting and Social Change 129, s. 210-220. DOI: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.09.017

Baregheh, A., Rowley, J., Sambrook, S. (2009). Towards a multidisciplinary definition of innovation. Management Decision 47(8), s. 1323-1339. DOI: https://doi.org/10.1108/00251740910984578

Boons, F., Lüdeke-Freund, F. (2013). Business models for sustainable innovation: State of the art and stepstowards a research agenda. Journal of Cleaner Production 45, s. 9-19. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.07.007

Carley, M., Spapens, P. (2000). Dzielenie się światem. Warszawa: Instytut na rzecz Ekorozwoju.

Charter, M., Clark, T. (2007). Sustainable Innovation Key conclusions from Sustainable Innovation Conferences 2003-2006 organised by The Centre for Sustainable Design. The Centre for Sustainable Design University College for the Creative Arts. Pobrano z: https://www.researchgate.net/publication/228383595_Sustainable_Innovation_Key_conclusions_from_Sustainable_Innovation_Conferences_2003-2006_organised_by_The_Centre_for_Sustainable_Design#fullTextFileContent (dostęp: 10.09.2025).

Chrząścik, I., Marciniuk-Kluska, A., Kluska, M. (2010). Ekoinnowacje a rozwój zrównoważony. Studia Ecologiae et Bioethicae 1, s. 169-177. DOI: https://doi.org/10.21697/seb.2010.8.1.14

Competitiveness and Innovation Framework Programme (CIP) (2007-2013). Decyzja nr 1639/2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 24 października 2006 r. Dz.U. UE L z 2006 r., 310 z 9.11.2006.

Damanpour, F. (1991). Organizational Innovation: A Meta-Analysis of Effects of Determinants and Moderators. The Academy of Management Journal 34(3), s. 555-590. DOI: https://doi.org/10.2307/256406

Díaz-García, C., González-Moreno, Á., Sáez-Martínez, F. J. J. I. (2015). Eco-innovation: insights from a literature review. Innovation 17(1), s. 6-23. DOI: https://doi.org/10.1080/14479338.2015.1011060

Dyllick, T., Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. Business Strategy and the Environment 11(2), s. 130-141. DOI: https://doi.org/10.1002/bse.323

Gałązka, K. (2017). Ekoinnowacje jako element zrównoważonego rozwoju na przykładzie województwa lubelskiego. Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie 25(2), s. 59-72. DOI: https://doi.org/10.17512/znpcz.2017.1.2.05

Golińska P. (2014). Logistics Operations, Supply Chain Management and Sustainability, Springer International Publishing, Switzerland. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-07287-6_6

GUS (2010). Działalność innowacyjna przedsiębiorstw 2006-2009. Warszawa: GUS.

GUS (2022). Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w Polsce w latach 2018-2020. Pobrano z: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/dzialalnosc-innowacyjna-przedsiebiorstw-w-latach-2018-2020,2,20.html (dostęp: 10.11.2025).

GUS (2023). Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w Polsce w latach 2020-2022. Pobrano z: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/dzialalnosc-innowacyjna-przedsiebiorstw-w-latach-2020-2022,2,22.html (dostęp: 10.10.2025).

GUS (2025). Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w Polsce w latach 2022-2024. Pobrano z: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/dzialalnosc-innowacyjna-przedsiebiorstw-w-polsce-w-latach-2022-2024,14,11.html (dostęp: 10.11.2025).

Hermundsdottir, F., Aspelund, A. (2021). Sustainability innovations and firm competitiveness: A review. Journal of Cleaner Production 285, 124857. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124715

James, P. (2001). Toward sustainable bussines? W: M. Charter, U. Tischner (red.). Sustainble Solution. Sheffield: Greenleaf Publishing, s. 77-97.

Janahi, N. A., Durugbo, Ch. M., Al-Jayyousi, O. R. (2021). Eco-innovation Strategy in Manufacturing: A Systematic Review. Cleaner Engineering and Technology 5, 100343. DOI: https://doi.org/10.1016/j.clet.2021.100343

Kanerva, M., Arundel, A., Kemp, R. (2009). Environmental Innovation: Using Qualitative Models to Identify Indicator for Policy. United Nations University Working Papers Series, Maastricht.

Karakaya E., Hidalgo, A., Nuur, C. (2014). Diffusion of eco-innovations: a review. Renewable and Sustainable Energy Reviews 33, s. 392-399. DOI: https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.01.083

Katoła, A. (2012). Zrównoważony rozwój a ekoinnowacje. Handel Wewnętrzny 1, s. 68-77.

Nohria, N., Gulati, R. (1996). Is slack good or bad for innovation? Academy of Management Journal 39(5), s. 1245-1264.

ONZ (2015). Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego A/RES/70/1: Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030. Pobrano z: https://www.un.org.pl/agenda-2030-rezolucja (dostęp: 10.08.2025).

Oslo Manual (2005). Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data. Pobrano z: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5889925/OSLO-EN.PDF (dostęp: 10.08.2025).

Oslo Manual (2018). Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition. Pobrano z: https://www.oecd.org/en/publications/oslo-manual-2018_9789264304604-en/full-report.html (dostęp: 10.08.2025).

Plessis, M. D. (2007). The role of knowledge management in innovation. Journal of Knowledge Management 11(4), s. 20-29.

Rađenović, Ž., Janjić, I., Talić, M. (2024). Targeting Eco-innovation Performance among EU Countries: Cluster Outcome. Science International Journal 3(1), s. 189-194. DOI: 10.35120/science-j0301189r

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1781 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie ustanowienia ram ustalania wymogów ekoprojektu w odniesieniu do zrównoważonych produktów oraz zmiany dyrektywy (UE) 2020/1828 i rozporządzenia (UE) 2023/1542 i uchylenia dyrektywy 2009/125/WE.

Schumpeter, J. (1911). The theory of economic development. New Brunswick, USA and London, UK: Transaction Publishers.
Šūmakaris, P., Korsakienė, R., Ščeulovs, D. (2021). Determinants of Energy Efficient Innovation: A Systematic Literature Review. Energies 14(22), 7777. DOI: https://doi.org/10.3390/en14227777
Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii (Dz.U. 2015 poz. 478 z późn. zm.).

Sustainable development and eco-innovations of Polish enterprises

Abstract. Eco-innovations constitute a category of activities undertaken by enterprises which, through their implementation, may contribute to the realization of the concept of sustainable development. In this context, the aim of the analysis was to identify the determinants influencing the implementation of eco-innovations by companies operating in Poland in the years 2020-2024. The research findings indicate that the adoption of eco-innovations by enterprises in Poland is stimulated by determinants occurring at the micro, meso, and macro levels. At the micro level, the key drivers include cost considerations and the intention to enhance corporate reputation. At the meso level, voluntary good environmental practices play a significant role, whereas at the macro level, the main stimulants are legal and regulatory frameworks.

Keywords: sustainable development, eco-innovations, enterprises

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.14

Małgorzata Bogusz✉**, Renata Matysik-Pejas, Marcin Horyń**
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Problem marnowania żywności w państwach Europy Środkowo-Wschodniej

Streszczenie. Problem marnowania żywności to jedno z kluczowych wyzwań współczesnych systemów żywnościowych – generuje istotne konsekwencje ekonomiczne, społeczne i środowiskowe. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w państwach rozwiniętych, gdzie nadpodaż produktów spożywczych oraz konsumpcyjny styl życia sprzyjają zwiększonemu wyrzucaniu żywności nadającej się do spożycia. Unia Europejska, w której rocznie powstaje około 57 mln ton odpadów żywnościowych, podejmuje liczne inicjatywy na rzecz ograniczenia tego problemu, m.in. w ramach strategii „Od pola do stołu". Celem tego opracowania jest ocena poziomu marnowania żywności w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2020-2022. W okresie tym średnia ilość marnowanej żywności w regionie wynosiła w kolejnych latach odpowiednio 117,2 kg/os., 116,9 kg/os. i 115,9 kg/os., co jest wynikiem niższym od średniej UE-27 (128,7 kg/os.). W poszczególnych państwach obserwuje się jednak duże zróżnicowanie poziomu strat żywności. Najwyższe roczne wartości odnotowano w Rumunii, gdzie marnowanie żywności wzrosło do 181 kg/os. w 2022 r., najniższe zaś w Słowenii (ok. 73 kg/os.).

Słowa kluczowe: marnowanie żywności, Europa Środkowo-Wschodnia, łańcuch dostaw żywności

Wstęp

W państwach rozwiniętych podaż żywności przekracza popyt, obserwowane są także zmiany stylu życia w kierunku szerzącej się idei konsumpcjonizmu oraz upowszechniania się nieracjonalnych żywieniowo zachowań. Nadmiar żywności znajdującej się w obrocie prowadzi do marnowania produktów i surowców spożywczych, które mogłyby być wykorzystane na cele konsumpcyjne (Bilska i in., 2015, s. 39-43). Zmarnowana żywność jest definiowana jako produkt, który został wytworzony w celu konsumpcyjnym, ale nie został spożyty przez człowieka. Zjawisko to jest jednym z najpoważniejszych współczesnych problemów cywilizacyjnych mogących generować poważne konsekwencje (Drozłowska i Sobieraj, 2019, s. 17-24). Marnowanie żywności według Sokołowskiego (2019) oznacza „produkty spożywcze wyrzucone poza łańcuch rolno-spożywczy ze względów gospodarczych, estetycznych lub z powodu zbliżającej się daty przydatności, które nadal jednak nadają się do spożycia i mogą być przeznaczone do konsumpcji przez ludzi, a które

Małgorzata Bogusz ORCID: 0000-0002-0852-1148; Renata Matysik-Pejas ORCID: 0000-0003-3485-0970
✉ malgorzata.bogusz@urk.edu.pl

z braku możliwego alternatywnego sposobu wykorzystania przeznacza się do likwidacji i utylizacji, co powoduje negatywne efekty zewnętrzne pod względem wpływu na środowisko, kosztów gospodarczych i braku dochodów dla przedsiębiorstw".

Problem marnowania żywności dotyczy wszystkich państw UE. Niesie on za sobą skutki ekonomiczne – realne straty finansowe producentów żywności i konsumentów. Z uwagi na fakt, iż nie ma jednej, powszechnie przyjętej definicji pojęcia żywności marnotrawionej, Parlament Europejski (PE) zaproponował, by uznać za taką „produkty spożywcze odrzucone poza łańcuch rolno-spożywczy ze względów gospodarczych, estetycznych lub z powodu zbliżającej się daty utraty przydatności, które nadal jednak doskonale nadają się do spożycia i mogą być przeznaczone do konsumpcji przez ludzi, a które z braku możliwego alternatywnego sposobu wykorzystania przeznacza się do likwidacji i utylizacji, co powoduje negatywne efekty zewnętrzne pod względem wpływu na środowisko, kosztów gospodarczych i braku dochodów dla przedsiębiorstw" (Rezolucja PE, 2012; Marszałek, 2018, s. 474-485). Unia Europejska, w której rocznie wytwarza się prawie 57 mln ton odpadów żywnościowych, wyznaczyła sobie cel zmniejszenia tej ilości o połowę do 2030 r. Ilość wytwarzanych odpadów żywnościowych różni się znacznie w poszczególnych państwach UE. Marnowanie żywności to wyzwanie społeczne, które przyciąga coraz większą uwagę naukowców i decydentów na różnych poziomach – od globalnego po lokalny. Wyzwanie to zostało uwzględnione w Celu Zrównoważonego Rozwoju 12.3, jakim jest „zmniejszenie o połowę światowego marnowania żywności na mieszkańca na poziomie detalicznym i konsumenckim oraz zmniejszenie strat żywności w łańcuchach produkcji i dostaw". W państwach rozwiniętych największą część odpadów żywnościowych wzdłuż łańcuchów dostaw generują konsumenci (Veselá, Králiková i Kubíčková, 2023, s. 157-166). Z raportu Food Waste Index 2024 (UNEP, 2024) wynika, że w 2022 roku na świecie zmarnowało się 1,05 mld ton żywności, co oznacza, że blisko jedna piąta (19%) żywności dostępnej dla konsumentów jest marnowana na poziomie handlu detalicznego, w usługach gastronomicznych i na poziomie gospodarstw domowych. Według danych raportu w gospodarstwach domowych marnuje się 60% żywności, a 12,4% w handlu detalicznym oraz w usługach gastronomicznych (Kuźniar, Szopiński i Kuźniar, 2025, s. 117-128).

Jeśli chodzi o cały łańcuch dostaw żywności, powszechnie uznaje się, że siedem następujących przyczyn powoduje marnotrawienie żywności. (1) Normy wymagane przez rynek. (2) Przepisy ustawowe i wykonawcze związane z bezpieczeństwem żywności. (3) Praktyki rynkowe. (4) Błędy ludzkie. (5) Problemy techniczne. (6) Zbyt długi czas dostawy logistycznej. (7) Wpływ kultury (Aschemann-Witzel, i in. 2017, s. 33-45).

Marnowanie żywności w kontekście rosnącej globalnej populacji i środowiska naturalnego, które już znajduje się pod presją, jest problemem wielopłaszczyznowym, niosącym ze sobą implikacje środowiskowe, gospodarcze i społeczne. Produkcja żywności jest jednym z największych obciążeń na naszej planecie, generującym znaczne poziomy emisji gazów cieplarnianych, zanieczyszczającym powietrze, glebę i drogi wodne oraz przyczyniającym się do zmiany użytkowania gruntów, utraty różnorodności biologicznej i wymierania gatunków (Marwood i in. 2023). Marnowana żywność oznacza także duże marnowanie wody. Całkowita objętość wody zużywanej każdego roku do pro-

dukcji żywności, która ulega stratom lub marnotrawieniu (250 km^3), odpowiada rocznemu przepływowi rzeki Wołgi w Rosji lub trzykrotności objętości Jeziora Genewskiego (The Geneva Environment Network, 2025).

Marnowanie żywności niesie ze sobą znaczące skutki ekonomiczne, środowiskowe i społeczne (FAO, 2019), dlatego konieczne jest wdrożenie strategii mających na celu jego redukcję (Kopeć i in. 2018, s. 51-58). Z uwagi na globalny zasięg tego zjawiska duże znaczenie mają inicjatywy ograniczające marnotrawstwo zarówno na poziomie regionalnym, jak i lokalnym. Ważne jest, aby podejmowane działania były zgodne z prawnymi standardami bezpieczeństwa żywności. Realne przedsięwzięcia mające na celu ograniczenie marnowania żywności na szczeblu UE miały miejsce w 2015 r., gdy powstał pierwszy plan działania „Gospodarki o obiegu zamkniętym". Powołano Unijną Platformę ds. Strat i Marnotrawienia Żywności, a na państwa członkowskie zostały nałożone obowiązki dotyczące m.in. monitorowania powstawania odpadów oraz opracowywania planów zapobiegających temu zjawisku. W 2020 r. KE ogłosiła nową strategię dotyczącą zrównoważonej produkcji i spożywania żywności – z języka angielskiego „Farm to Fork", tłumaczone jako „Strategia od pola do stołu" (Zambrzycki, 2021). Należy podkreślić, iż ograniczenie marnotrawienia żywności jest postrzegane jako kluczowa dźwignia stosowana w celu osiągnięcia globalnego bezpieczeństwa żywnościowego, uwolnienia ograniczonych zasobów do innych zastosowań, zmniejszenia zagrożeń środowiska i uniknięcia strat finansowych (Jörissen, Priefer i Bräutigam, 2015, s. 2695-2715).

Celem opracowania jest ocena poziomu marnowania żywności w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2020-2022.

Metody badań

W pierwszej części opracowania zastosowano metodę kwerendy bibliotecznej, dzięki której dokonano analizy literatury przedmiotu z zakresu ekonomii i zarządzania, dotyczącej kwestii bezpieczeństwa żywnościowego i marnowania żywności.

W części empirycznej posłużono się danymi wtórnymi. Ocenę poziomu marnowania żywności przeprowadzono w odniesieniu do krajów Europy Środkowo-Wschodniej, tj. Bułgarii, Czech, Estonii, Litwy, Łotwy, Polski, Rumunii, Słowacji, Słowenii i Węgier. Państwa te stanowią ciekawy obszar badań, ponieważ łączą w sobie elementy transformacji systemowej, rozwoju gospodarczego oraz różnic kulturowych. Analiza regionu Europy Środkowo-Wschodniej może dostarczyć wniosków, które trudno uzyskać w przypadku grupy bardziej homogenicznych gospodarczo i kulturowo krajów Europy Zachodniej.

Ocenie poddano poziom marnowana żywności ogółem, tzn. w całym łańcuchu dostaw, a także szczegółowo, biorąc pod uwagę ogniwo początkowe, w którym obserwowane są straty żywności, tj. produkcję rolną oraz ogniowo końcowe, czyli konsumpcję (ograniczoną do gospodarstw domowych). Wykorzystane dane z bazy Eurostat poszczególnych krajów Europy Środkowo-Wschodniej pochodzą jedynie z lat 2020-2022, z uwagi na fakt, iż od 2020 r. ujednolicono system zbierania danych w zakresie marnowania żywności w krajach należących do Unii Europejskiej.

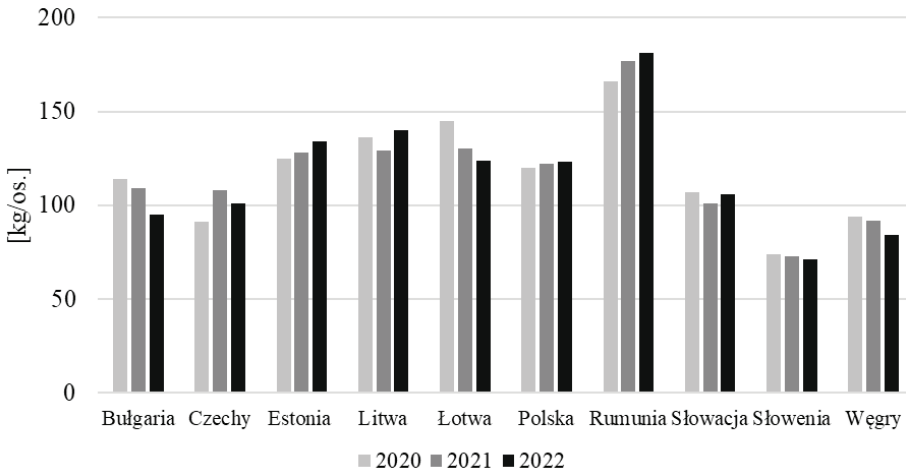
Wyniki badań

Marnowanie żywności w państwach Europy Środkowo-Wschodniej stanowi istotny problem społeczny, ekonomiczny i środowiskowy. Według danych Eurostat średnia ilość marnowanej żywności w tym regionie kształtowała się na poziomie 117,2 kg/os. w 2020 r., 116,9 kg/os. w 2021 r. oraz 115,9 kg/os. w ostatnim roku analizy. Jednocześnie średnia dla krajów EU-27 w tym okresie była wyższa i wyniosła 128,7 kg/os.

W poszczególnych państwach regionu występują znaczne różnice w poziomie marnowania żywności (wykres 1). Najgorzej sytuacja wygląda w Rumunii, w której nastąpił wzrost tego niekorzystnego zjawiska – ze 166 kg/os. w 2020 r. do 181 kg/os. w 2022 r. (co stanowi ponad dwukrotnie wyższy poziom niż w Słowenii). Wysokie wskaźniki utrzymują się również w państwach bałtyckich, choć kierunek zmian ich poziomu jest zróżnicowany. Na Łotwie odnotowano spadek marnowania żywności, podczas gdy w Estonii i częściowo na Litwie obserwuje się tendencję rosnącą.

Polska oraz jej południowi sąsiedzi zajmują pozycję środkową. Wskaźniki marnowania żywności w tych państwach w latach 2020-2022 oscylują na średnim poziomie od 100 kg/os. w Czechach do ok. 122 kg/os. w Polsce. Zmiany pomiędzy poszczególnymi latami są stosunkowo niewielkie, przy czym w Polsce obserwuje się lekki, lecz stały wzrost poziomu tego zjawiska, a w Czechach i na Słowacji cechuje się ono nieco większą zmiennością.

Najniższy poziom marnowania żywności w analizowanym okresie odnotowano w takich państwach jak Węgry (średnio 90 kg/os.) oraz Słowenia (ok. 73 kg/os). Ponadto wartości wskaźników w tych państwach systematycznie maleją. Także Bułgaria wykazuje spadek strat żywności i zbliża się do grupy państw o niższym poziomie marnowania żywności.

Wykres 1. Marnowanie żywności ogółem w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2020-2022 [kg/os.]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

Marnowanie żywności ma miejsce w całym łańcuchu dostaw i obejmuje straty na różnych etapach – od produkcji rolnej, poprzez przetwarzanie, aż po dystrybucję do punktów sprzedaży i konsumpcję (zarówno w gospodarstwach domowych, jak i w branży HoReCa) (Niedek i in., 2019, s. 263-279).

Straty, jakie powstają na etapie produkcji rolnej, mogą wynikać zarówno z czynników naturalnych, jak i technicznych (od niekorzystnych warunków pogodowych, chorób roślin po uszkodzenia o charakterze mechanicznym podczas zbioru). Część plonów może zostać także odrzucona z powodu faktu niespełnienia wymogów jakościowych. Do marnowania żywności prowadzą np. przyjęte w sieciach handlowych standardy wyglądu świeżych produktów. Niektóre produkty są odrzucane ze względu na rygorystyczne standardy dotyczące wagi, rozmiaru, kształtu i wyglądu. W związku z tym znaczna część plonów nigdy nie opuszcza gospodarstw (Gustavsson, 2011, s. 11).

Największe straty na etapie produkcji rolnej w badanym okresie występowały w Rumunii – średniorocznie 35 kg/os. (wykres 2). Przyczyny takiego stanu to z jednej strony duży udział rolnictwa w gospodarce kraju, z drugiej zaś duża liczba małych gospodarstw, niższy poziom organizacji produkcji rolniczej czy też wysoka wrażliwości plonów na czynniki pogodowe. Stosunkowo wysokie straty odnotowano także na Litwie (średniorocznie 29 kg/os.).

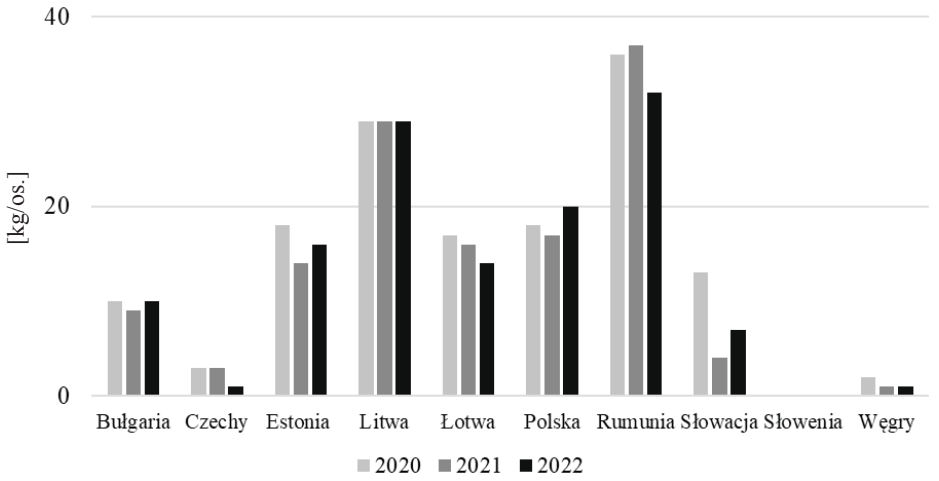
W grupie państw o średnim poziomie strat są Polska, Łotwa oraz Estonia. W państwach tych wskaźnik strat polowych w skali rocznej waha się w badanym okresie w okolicach 15-18 kg/os., przy czym najwyższy jest w Polsce. Polska i Estonia wykazują niewielkie wahania między poszczególnymi latami, w przypadku Łotwy obserwuje się natomiast spadek poziomu tego zjawiska.

Na uwagę zasługują takie państwa jak Czechy i Węgry, w których odnotowano najniższe straty na etapie produkcji rolnej. Poziom tych strat jest kilkudziesięciokrotnie niższy niż w Rumunii (średnio w badanym okresie 1,3–2,3 kg/os.). Tak dobre wskaźniki mogą być m.in. efektem mniejszej skali produkcji (co redukuje ryzyko strat), większej specjalizacji w uprawach mniej narażonych na uszkodzenia czy stosowania bardziej efektywnych technik zbioru.

W przypadku Słowenii brakuje danych dotyczących marnowania żywności na etapie produkcji rolnej.

Dane dotyczące marnowania żywności w gospodarstwach domowych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2020-2022 pokazują dość wyraźne różnice między państwami oraz zróżnicowane kierunki zmian. Podobnie jak w przypadku strat na etapie produkcji rolnej, najwyższe wartości odnotowano w Rumunii. Wskaźnik marnowania żywności w gospodarstwach domowych w tym kraju wykazywał tendencję rosnącą i w 2022 r. osiągnął poziom 99 kg/os., co stanowi wartość trzykrotnie wyższą niż w krajach o najniższym poziomie strat (wykres 3).

Także państwa bałtyckie, takie jak Litwa i Łotwa można zaliczyć do grupy państw o wysokim poziomie marnowania żywności w gospodarstwach domowych. Na Litwie, w każdym z badanym lat, wskaźnik miał wartość 86 kg/os. Taki stały wysoki poziom wskaźnika może być efektem utrwalonych wzorców konsumpcji oraz niewystarczających działań o charakterze edukacyjnym (lub systemowym). Z kolei

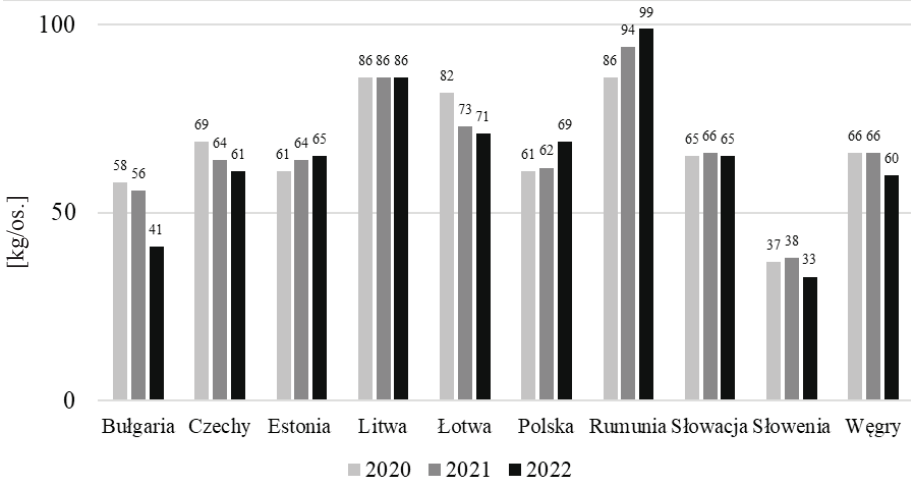

Wykres 2. Marnowanie żywności na etapie produkcji rolnej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2020-2022 [kg/os.]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

na Łotwie wskaźnik ten wyniósł średnio ponad 75 kg/os., ale charakteryzowała go tendencja spadkowa.

W państwach takich jak Estonia, Polska, Czechy, Słowacja i Węgry poziom marnowania żywności w gospodarstwach domowych mieścił się w przedziale średnio od ok. 63 kg/os. do ponad 65 kg/os. na rok, a zmiany między latami nie były tak gwał-

Wykres 3. Marnowanie żywności w gospodarstwach domowych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2020-2022 [kg/os.]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

towne jak w Rumunii. Niestety niepokojącym jest fakt, że wskaźniki w przypadku Polski oraz Estonii miały charakter rosnący. Może to oznaczać, że dotychczasowe działania mające na celu redukcję marnowania żywności nie przynoszą oczekiwanych rezultatów, a zachowania konsumpcyjne nabywców wymagają zmian długofalowych.

Wśród krajów Europy Środkowo-Wschodniej najniższe wskaźniki marnowania żywności w gospodarstwach domowych odnotowano w Słowenii – w 2022 r. 33 kg/os. Drugim pozytywnym przykładem jest Bułgaria, w której zredukowano straty z 58 kg/os. w 2020 r. do 41 kg/os. w 2022 r.

W 2022 r. ilość żywności, która uległa zmarnowaniu w państwach Unii Europejskiej, wyniosła ok. 132 kg na mieszkańca. Łącznie państwa UE wygenerowały 59,2 mln ton odpadów żywnościowych. Odpady z gospodarstw domowych stanowiły 54% wszystkich odpadów żywnościowych, co odpowiada 72 kg na mieszkańca. Pozostałe 46% to odpady wytwarzane w kolejnych ogniwach łańcucha dostaw żywności, odpowiednio 19% w procesie produkcji artykułów spożywczych i napojów (25 kg na mieszkańca), 11% w restauracjach i punktach gastronomicznych (15 kg na mieszkańca), 8% w handlu detalicznym i innej dystrybucji żywności (11 kg na mieszkańca) oraz 8% w produkcji pierwotnej (10 kg na mieszkańca) (Food waste).

Podsumowanie

Marnowanie żywności w gospodarstwach domowych jest nadal istotnym problemem w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Jego skala różni się znacząco między państwami, a największe wyzwania stoją przed Rumunią oraz częścią krajów bałtyckich.

Należy pamiętać, że 2020 r. to początek pandemii COVID-19, która miała wpływ na zmiany w zachowaniach konsumentów. Ograniczenia związane z lockdownami powodowały, że konsumenci rzadziej robili zakupy, ale gromadzenie przez nich dużej ilości zapasów mogło prowadzić do zwiększonego marnowania żywności. Należy podkreślić, iż w kolejnych latach, czyli w 2021 oraz 2022 r., w znacznej mierze nastąpił spadek marnowania żywności w gospodarstwach domowych w większości badanych krajów. Wzrost nastąpił niestety w Polsce i w Rumunii. Według danych European Economic Area (EEA) z najnowszego raportu *Zapobieganie marnotrawstwu w Europie: postępy i wyzwania, ze szczególnym uwzględnieniem żywności* ponad połowa odpadów spożywczych w Unii Europejskiej pochodzi właśnie z gospodarstw domowych. Kolejne 19% strat powstaje na etapie produkcji. Należy jednak zauważyć, iż autorzy raportu wskazują, że to właśnie „kraje Europy Środkowo-Wschodniej mają duży potencjał w ograniczaniu strat na etapie produkcji pierwotnej, ale potrzebują lepszych narzędzi monitoringu i wsparcia finansowego" (Agronomist, 2025).

Po analizie powyższych danych należy wnioskować, iż działania przeciwko marnowaniu żywności powinny mieć charakter kompleksowy – należy zacząć od części edukacyjnej już na etapie szkolnym poprzez kampanie promocyjne aż do działań regulacyjnych w zakresie przepisów prawnych i wsparcia finansowego, w obszarze projektów edukacyjnych i technologicznych, np. przechowalnictwa, utylizacji, kompostowania.

Specyfika produkcji rolnej w poszczególnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej różni się, dlatego w opinii autorów, oprócz działań na poziomie UE, potrzebne są wewnętrzne regulacje od produkcji do konsumpcji. Działania te powinny być realizowane także na poziomie samorządów, gdyż małe, lokalne społeczności mają ciągle nie w pełni wykorzystane możliwości w tym zakresie.

Literatura

Agronomist.pl. Europa wyrzuca jedzenie. EEA alarmuje: marnotrawstwo żywności wciąż rośnie! Pobrano z: https://agronomist.pl/artykuly/europa-wyrzuca-jedzenie-eea-alarmuje-marnotrawstwo-zywnosci-wciaz-rosnie (dostęp: 19.10. 2025).

Aschemann-Witzel, J., De Hooge, I. E., Rohm, H., Normann, A., Bossle, M. B., Grønhøj, A., Oostindjer, M. (2017). Key characteristics and success factors of supply chain initiatives tackling consumer-related food waste – A multiple case study. Journal of Ccleaner Pproduction, 155, s. 33-45.

Bilska, B., Grzesińska, W., Tomaszewska, M., Rudziński, M. (2015). Marnotrawstwo żywności jako przykład nieefektywnego zarządzania w gospodarstwach domowych (Food waste as an example inefficient management in households). Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 17(1), s. 39-43.

Drozłowska, E., Sobieraj, M. (2019). Food sharing jako element ekonomii współdzielenia w kontekście marnowania żywności. Problemy Transportu i Logistyki, 48(4), s. 17-24.

FAO (2019). The state of food and agriculture. Pobrano z: https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/11f9288f-dc78-4171-8d02-92235b8d7dc7/content (dostęp: 10.10.2025).

Food waste 132 kg per inhabitant in the EU in 2022 (2024). Pobrano z: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240927-2?utm_source=chatgpt.com (dostęp: 10.10.2025).

Gustavsson, J., Cederberg, C., Sonesson, U., van Otterdijk, R., Meybeck, A. (2011). Global food losses and food waste: Extent, causes and prevention. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Jörissen, J., Priefer, C., Bräutigam, K. R. (2015). Food waste generation at household level: Results of a survey among employees of two European research centers in Italy and Germany. Sustainability, 7(3), s. 2695-2715.

Kopeć, M., Gondek, K., Mierzwa-Hersztek, M. (2018). Gospodarka o obiegu zamkniętym w kontekście strat i marnowania żywności. Polish. Journal for. Sustainable. Development, 22, s. 51-58.

Kuźniar, W., Szopiński, W., Kuźniar, P. (2025). Zaangażowanie konsumentów w proces ograniczania marnotrawstwa żywności w usługach gastronomicznych – wybrane aspekty. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 27(1), s. 117-132.

Marszałek, A. (2018). Czy możliwe jest przezwyciężenie problemu marnotrawstwa żywności? Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy , (54), s. 474-485.

Marwood, S., Byrne, N., McCarthy, O., Heavin, C., Barlow, P. (2023). Examining the relationship between consumers' food-related actions, wider pro-environmental behaviours, and food waste frequency: a case study of the more conscious consumer. Sustainability, 15(3), 2650.

Niedek, M., Łaba, S., Szczepański, K., Krajewski, K. (2019). Metody ilościowe w badaniu strat i marnotrawstwa żywności w sektorze produkcji pierwotnej. W: Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych. Warszawa, tom XX/4, s. 263-279.

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 19 stycznia 2012 r. „Jak uniknąć marnotrawienia żywności: strategie na rzecz poprawy wydajności łańcucha żywnościowego w UE".

Sokołowski, Ł. M. (2019). O potrzebie całościowej regulacji prawnej przeciwdziałania marnowaniu żywności. Przegląd Prawa Rolnego, 1(24), s. 53-69.

The Geneva Environment Network: Food Loss and Waste and the Role of Geneva (2025). Pobrano z: https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/reducing-food-loss-and-waste-for-a-healthier-planet/ (dostęp: 10.10.2025).

UNEP (2024) Food Waste Index 2024. Pobrano z: https://www.unep.org/resources/publication/food-waste-index-report-2024 (dostęp: 10.10.2025).

Veselá, L., Králiková, A., Kubíčková, L. (2023). From the shopping basket to the landfill: Drivers of consumer food waste behaviour. Waste Management, 169, s. 157-166.

Zambrzycki B. (2021). Polityka w sprawie odpadów żywności w UE. W: Ograniczenie strat i marnotrawstwa żywności wyzwaniem najbliższych lat. Warszawa: Instytut Ochrony Środowiska – Państwowy Instytut Badawczy.

The problem of food waste in Central and Eastern European countries

Abstract. Food waste is one of the key challenges facing contemporary food systems, generating significant economic, social, and environmental consequences. This phenomenon is particularly evident in developed countries, where an oversupply of food products and consumerist lifestyles contribute to the increased waste of food. The European Union, which generates approximately 57 million tons of food waste annually, is undertaking numerous initiatives to reduce this problem, including the "From Farm to Fork" strategy. The aim of this study is to assess the level of food waste in Central and Eastern European countries between 2020 and 2022. During this period, the average amount of food wasted in the region was 117.2 kg/person, 116.9 kg/person, and 115.9 kg/person respectively, which is lower than the EU-27 average (128.7 kg/person). However, significant variation in food loss levels is observed across countries. The highest annual values were recorded in Romania, where food waste increased to 181 kg/person. in 2022, and the lowest in Slovenia (approx. 73 kg/person).

Keywords: food waste, Central and Eastern Europe, food supply chain

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.15

Jolanta Barbara Cichowska✉
Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich

Barometr zawodów jako narzędzie prognozowania sytuacji na rynku pracy w turystyce – przypadek pracowników biur podróży i obsługi turystycznej

Streszczenie. Celem opracowania była ocena przydatności „Barometru zawodów" jako narzędzia wczesnego ostrzegania i prognozowania sytuacji na rynku pracy w turystyce na przykładzie grupy „pracownicy biur podróży i obsługi turystycznej". Analiza obejmowała lata 2010-2025 z istotnym zastrzeżeniem metodologicznym: w latach 2010-2015 dane dostępne były wyłącznie dla województwa małopolskiego, natomiast od 2016 r. badanie obejmowało wszystkie powiaty w kraju. Wyniki pokazały przejście od dominacji zawodów nadwyżkowych do stabilizacji rynku pracy – udział powiatów z równowagą popytu i podaży wzrósł z 35% w 2016 r. do ponad 90% w latach 2024-2025, przy jednoczesnym silnym spadku nadwyżek i marginalnym występowaniu deficytów. Analiza powiatowa wskazuje, że problemy wynikały m.in. z nadprodukcji absolwentów kierunków turystycznych, braku znajomości języków obcych, niedopasowania kompetencyjnego oraz specyfiki warunków pracy (sezonowość, prowizyjność).

Słowa kluczowe: barometr zawodów, branża turystyczna, prognozy

Wstęp

Przygotowanie kadr odpowiadających realnym potrzebom rynku pracy wiąże się cały czas z wieloma trudnościami. Współczesny system edukacji, którego proces kształcenia rozłożony jest w czasie, nie nadąża bowiem za szybko postępującymi zmianami gospodarczymi. Dodatkowym wyzwaniem jest nieprzewidywalność – trudno określić, jakie zawody będą potrzebne w perspektywie kilku lat, ponieważ rynki dóbr i usług cechują się dużą elastycznością oraz szybko dostosowują się do zmieniających się preferencji konsumentów. W obliczu tych problemów zaczęto poszukiwać narzędzi, które pozwoliłyby wskazać zawody deficytowe, zrównoważone i nadwyżkowe (Baron-Polańczyk i Klementowska, 2017). W 2010 r. wprowadzano narzędzie badawcze, którym jest „Barometr zawodów". Jego metodologia powstała w Szwecji w latach 90. XX w., a w 2007 r. zaczęto stosować ją również w Finlandii. Do Polski trafiła w 2009 r. dzięki inicjatywie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Krakowie, gdzie przeprowadzono pilotaż w sześciu powiatach Małopolski. Rok później badaniem objęto cały region, a od 2015 r. realizowane jest ono w skali ogólnopolskiej. Do 2019 r. „Barometr zawodów" funkcjonował równolegle z „Monitoringiem zawodów deficytowych i nadwyżkowych" (MZDiN) prowadzonym na mocy ustawy z 2004 r. Od 2020 r., decyzją Ministerstwa Rodziny, Pracy

Jolanta Barbara Cichowska ORCID: 0000-0003-1285-0101
✉ jolanta.cichowska@pbs.edu.pl

i Polityki Społecznej, oba badania zostały połączone w jedno – „Barometr zawodów" (https://barometrzawodow.pl/strona...). Barometr na szczeblu wojewódzkim koordynują wojewódzkie urzędy pracy, a na poziomie lokalnym powiatowe urzędy pracy. W proces badawczy jest zaangażowanych również ponad 500 ekspertów reprezentujących różne instytucje związane z rynkiem pracy i dobrze znających jego lokalne uwarunkowania (https://barometrzawodow.pl/modul...).

Celem niniejszej pracy jest analiza zawodów zaliczonych do jednej z osiemnastu branż wyróżnionych w „Barometrze zawodów", a mianowicie do grupy „pracownicy biur podróży i obsługi turystycznej" w branży gastronomiczno-turystycznej. Badanie obejmuje zarówno prognozy, jak i rzeczywiste zapotrzebowanie na pracowników w Polsce oraz identyfikację czynników wpływających na kształtowanie się tej sytuacji. Podjęta problematyka znajduje uzasadnienie w zmienności popytu na tego typu kwalifikacje, wynikającej z sezonowości zatrudnienia i sytuacji gospodarczej kraju. Pandemia COVID-19 mogła spowodować trwały spadek zatrudnienia w tej grupie zawodowej, przy czym regiony o dużym znaczeniu turystycznym, takie jak Małopolska czy województwo pomorskie, łatwiej poradziły sobie z sytuacją kryzysową niż regiony przemysłowe. Ponadto rosnąca cyfryzacja turystyki, obejmująca systemy rezerwacyjne online i platformy turystyczne, zmieniała w ciągu ostatnich lat profil kompetencji wymaganych od pracowników tej branży.

Zawistowska (2022) podkreśla, że trafne określanie potrzeb kwalifikacyjnych przedsiębiorców w branży turystycznej wymaga systematycznego gromadzenia informacji oraz prowadzenia cyklicznych badań uzupełniających, np. w ramach Branżowego Bilansu Kapitału Ludzkiego, realizowanych zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym. Na konieczność ciągłego monitorowania rynku usług turystycznych zwracała uwagę już 18 lat wcześniej Alejziak (2007), wskazując na potrzebę pogłębionej diagnozy struktury zatrudnienia, kwalifikacji pracowników oraz oczekiwań pracodawców wobec najbardziej poszukiwanych kompetencji obejmujących wiedzę, umiejętności oraz cechy osobowe w branży turystycznej i okołoturystycznej. Na problem dużej luki między absolwentami, programem nauczania a wymaganiami branży turystycznej, wynikającej z jej dynamicznego charakteru i zmieniających się trendów, zwracają uwagę także Usoh i in. (2020). W związku z powyższym analiza w niniejszym artykule będzie odnosiła się do lat 2010-2025, aby uchwycić zmieniające się lub utrzymujące się stałe trendy zatrudnienia w przypadku pracowników biur podróży i obsługi turystycznej.

Materiał i metody

Podstawowym źródłem danych był „Barometr zawodów" – coroczna prognoza sytuacji na rynku pracy realizowana przez wojewódzkie urzędy pracy we współpracy z powiatami. Wyróżnia on zawody deficytowe, zrównoważone i nadwyżkowe. W analizie skupiono się na zawodach z grupy pracowników biur podróży i obsługi turystycznej. Zgodnie z Klasyfikacją zawodów i specjalności wyszczególniono ją w poniższej branży zawodów: 242113 – Specjalista do spraw organizacji usług gastronomicznych, hotelowych i turystycznych; 4221 – **Konsultanci i inni pracownicy biur podróży** (422101 – Pracownik biura podróży; 422102 – Rezydent biura turystycznego; 422103 – Technik obsługi

turystycznej), 422190 – **Pozostali konsultanci i inni pracownicy biur podróży** [422104 – Technik organizacji turystyki (s); 4225 – Pracownicy biur informacji: 422501 – Informator ruchu pasażerskiego, 422502 – Pracownik informacji turystycznej, 422590 – Pozostali pracownicy biur informacji, 422402 – Technik hotelarstwa (s)], 5113 – **Przewodnicy turystyczni i piloci wycieczek** [511301 – Pilot wycieczek, 511302 – Przewodnik turystyczny górski, 511303 – Przewodnik turystyczny miejski, 511304 – Przewodnik turystyczny terenowy; 511390 – Pozostali przewodnicy turystyczni i piloci wycieczek, 515203 – Technik turystyki wiejskiej, 515205 – Technik turystyki na obszarach wiejskich (s)] (https://barometrzawodow.pl/modul/prognozy-na-mapach...).

Lata 2010-2015 dotyczyły wyłącznie analizy województwa małopolskiego (22 powiaty), natomiast 2016-2025 całej Polski (380 powiatów). Prognozowana relacja została przeprowadzona między dostępną siłą roboczą a zapotrzebowaniem na pracowników w omawianej branży. W pracy przyjęto kilka pojęć opisujących relację między popytem a podażą na rynku pracy. Duża nadwyżka poszukujących pracy oznacza sytuację, w której znalezienie zatrudnienia jest szczególnie trudne ze względu na niewielkie zapotrzebowanie oraz dużą liczbę kandydatów spełniających wymagania pracodawców. Nieco łagodniejszą formą tej sytuacji jest nadwyżka poszukujących pracy, gdzie trudności w znalezieniu zatrudnienia wynikają również z małego zapotrzebowania oraz wielu chętnych do pracy, jednak skala problemu jest mniejsza niż w przypadku dużej nadwyżki. Odmienny charakter ma równowaga popytu i podaży rozumiana jako stan, w którym liczba ofert pracy jest zbliżona do liczby osób gotowych do podjęcia zatrudnienia, a zatem popyt ze strony pracodawców równoważy się z podażą pracowników. Z kolei deficyt poszukujących pracy to sytuacja, w której nie występują większe trudności ze znalezieniem zatrudnienia, gdyż zapotrzebowanie pracodawców przewyższa liczbę osób o odpowiednich kwalifikacjach. Jeszcze korzystniejsza dla pracowników jest sytuacja określana jako duży deficyt poszukujących pracy, kiedy zdecydowanie nie ma problemu z podjęciem zatrudnienia, ponieważ popyt ze strony pracodawców jest bardzo duży, a podaż odpowiednich kandydatów niewielka. W analizie uwzględniono także kategorię brak oceny, która oznacza brak możliwości sporządzenia prognozy z powodu rzadkiego występowania danego zawodu na rynku pracy lub niedostatecznej dostępności danych niezbędnych do przygotowania prognozy.

W prognozie ogólnej dla Polski na lata 2010-2025 przyjęto następujące nazewnictwo dotyczące trendów zatrudnienia pracowników biur podróży i obsługi ruchu turystycznego: zawody deficytowe, definiowane jako te, w których w najbliższych latach nie powinno występować istotnych trudności ze znalezieniem pracy, ponieważ zapotrzebowanie pracodawców jest wysokie, a podaż pracowników mających odpowiednie kwalifikacje i gotowych do podjęcia zatrudnienia ograniczona; zawody zrównoważone, czyli takie, w których liczba ofert pracy pozostaje zbliżona do liczby osób zdolnych i chętnych do podjęcia zatrudnienia, co oznacza równowagę między popytem a podażą na rynku pracy; zawody nadwyżkowe, określające sytuację, w której podjęcie zatrudnienia może być utrudnione ze względu na stosunkowo małe zapotrzebowanie oraz dużą liczbę kandydatów spełniających wymagania pracodawców (https://barometrzawodow.pl/modul/prognozy-na-mapach...).

Na potrzeby niniejszej pracy uwzględniono wyłącznie powiaty sklasyfikowane w jednej z trzech głównych kategorii: nadwyżka, równowaga lub deficyt (z agregacją podkategorii „duża nadwyżka" + „nadwyżka" oraz „deficyt" + „duży deficyt"). Dla każdego roku obliczono łączną liczbę powiatów przyporządkowanych do poszczególnych kategorii, a następnie wyznaczono ich udział procentowy w stosunku do liczby wszystkich powiatów, w których dokonano oceny (tj. z wyłączeniem pozycji oznaczonych jako „brak oceny"). Kolejnym krokiem było obliczenie wartości średnich dla lat 2026-2025 oraz dla wyodrębnionych okresów czasowych (2016-2019, 2020-2021 oraz 2022-2025). Dzięki temu możliwe było uchwycenie zmian strukturalnych i trendów w dłuższym horyzoncie czasowym. Uzyskane wskaźniki procentowe zostały zestawione na wykresie 1 i poddane interpretacji, z odniesieniem do czynników zewnętrznych (m.in. pandemii COVID-19, procesów cyfryzacji, zmian w systemie edukacyjnym oraz warunków pracy w branży). W ramach metodyki badawczej wykorzystano literaturę przedmiotu, co umożliwiło przedstawienie sytuacji na krajowym rynku pracy.

Wyniki i dyskusja

Badanie sytuacji zawodu „pracownicy biur podróży i obsługi turystycznej" w latach 2010-2025 ujawnia wyraźne przejście rynku pracy z fazy nadwyżki do stabilnej równowagi (tab. 1). Dane pochodzące z „Barometru zawodów" wskazują, że zmiany te były zróżnicowane w czasie i przestrzeni, a także uwarunkowane wieloma czynnikami edukacyjnymi, strukturalnymi i koniunkturalnymi. Popyt na te zawody kształtują m.in.: natężenie ruchu turystycznego, sezonowość, rozwój infrastruktury noclegowej, postęp cyfryzacji (systemy rezerwacyjne, OTA-Online Travel Agency/Internetowe Biuro Podróży), kompetencje językowe czy mobilność pracowników.

W Małopolsce w 2010 r. odnotowano brak oceny w większości powiatów (16 z 22), ponieważ pilotaż badania objął jedynie sześć powiatów, w których zawód ten został ujęty w rejestrach. W Tarnowie i powiecie tarnowskim stwierdzono dużą nadwyżkę kandydatów, z kolei w powiatach krakowskim i wielickim równowagę. W latach 2011--2013 dominowały nadwyżki (m.in. w Krakowie, Nowym Sączu, powiatach limanowskim oraz oświęcimskim), co wynikało z dużego napływu absolwentów kierunków turystycznych, a także hotelarskich pozbawionych odpowiedniego doświadczenia zawodowego. W 2014 r. pojawił się pierwszy deficyt (w powiecie olkuskim), którego przyczyną był brak znajomości języków obcych u kandydatów. Rok później (2015) nadal obserwowano nadwyżki, np. w Krakowie i Tarnowie, gdzie pomimo istniejącej bazy turystycznej liczba absolwentów przewyższała zapotrzebowanie. W Nowym Sączu zwracano z kolei uwagę na brak osób z doświadczeniem i znajomością języków obcych. Podsumowując, w Małopolsce dominowało zjawisko nadwyżki wynikającej z edukacyjnej „produkcji" kadr oraz niedopasowania kompetencji (językowych i zawodowych) do potrzeb rynku (tab. 2).

Po objęciu badaniem wszystkich powiatów w Polsce w 2016 r. nadal przeważały nadwyżki (50,2%), choć równowaga szybko zaczęła zyskiwać na znaczeniu (47,0%), a deficyty pozostawały zjawiskiem rzadkim (2,8%). Przyczyny tego stanu rzeczy można podzielić na kilka kategorii: edukacyjne (napływ absolwentów szkół kierunkowych,

Tabela 1. Relacja między dostępnymi pracownikami a potrzebami pracodawców – pracownicy biur podróży i obsługi turystycznej (w ujęciu powiatów) w latach 2010-2025*

Rok	Duża nadwyżka poszukujących pracy	Nadwyżka poszukujących pracy	Równowaga popytu i podaży	Deficyt poszukujących pracy	Duży deficyt poszukujących pracy	Brak oceny
			liczba powiatów			
2010	2	2	2	0	0	16
2011	2	14	4	0	0	2
2012	3	16	3	0	0	0
2013	3	16	3	0	0	0
2014	4	12	5	1	0	0
2015	2	14	6	0	0	0
2016	16	225	122	7	0	10
2017	16	214	132	13	1	4
2018	7	157	202	12	0	2
2019	4	112	248	9	0	7
2020	2	99	268	8	0	3
2021	5	148	224	0	0	3
2022	1	94	280	1	0	4
2023	1	67	306	2	0	4
2024	0	30	344	1	0	5
2025	2	33	340	0	0	5

*Z zastrzeżeniem, że w latach 2010-2015 badania (pilotażowe) były prowadzone wyłącznie w województwie małopolskim, a w okresie 2016-2025 na terenie całego kraju.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z „Barometru zawodów" (https://barometrzawodow.pl/modul/prognozy-na-mapach, dostęp: 11.08.2025).

często bez doświadczenia i umiejętności praktycznych, np. obsługi systemów rezerwacyjnych), językowe (niewystarczająca znajomość języków obcych ograniczająca zatrudnialność), rynkowe (cyfryzacja i przenoszenie sprzedaży usług turystycznych do Internetu, co redukowało liczbę etatów w tradycyjnych biurach podróży), warunki pracy (system prowizyjny i praca w trybie zmianowym, które zniechęcały kandydatów do podejmowania zatrudnienia).

Mimo tych problemów w wielu powiatach pojawiały się oznaki równowagi. Wpływ na to miały m.in. inwestycje w infrastrukturę hotelową i rosnące znaczenie atrakcji turystycznych o randze międzynarodowej (np. wpisanie Tarnowskich Gór na listę UNESCO, tab. 1). Analiza rynku ogólnopolskiego pokazuje w 2016 r. dużą nadwyżkę w powiatach bytowskim, kościerskim i bydgoskim (efekt napływu absolwentów hotelarstwa), deficyty zaś w Świnoujściu i powiecie gryfickim (brak znajomości języka niemieckiego). W 2017 r. dla części powiatów (tczewski, warszawski zachodni, Siedlce) problemem był brak doświadczenia, brak znajomości systemów rezerwacyjnych i niskie płace prowizyjne. W powiecie kłodzkim zaobserwowano wówczas duży deficyt z powodu rozwoju

Tabela 2. Wybrane przykłady powiatów i głównych przyczyn zaklasyfikowania zawodów (pracownicy biur podróży i obsługi turystycznej) w latach 2010-2025

Rok	Powiat/miasto	Klasyfikacja	Przyczyna/uwaga
2010	tarnowski, Tarnów	duża nadwyżka	zbyt wielu kandydatów, małe zapotrzebowanie
	krakowski, wielicki	równowaga	lokalny popyt równoważył się z podażą
2011	Kraków, Nowy Sącz	nadwyżka	nadmiar absolwentów kierunków turystycznych
	brzeski, miechowski	równowaga	stabilny lokalny rynek pracy
2012	nowotarski, nowosądecki	duża nadwyżka	zbyt duża nadwyżka absolwentów, brak doświadczenia
	bocheński, miechowski	równowaga	umiarkowane zapotrzebowanie
2014	olkuski	deficyt	brak znajomości języków obcych u kandydatów
	Kraków, Tarnów	nadwyżka	duża konkurencja, nadprodukcja absolwentów
2015	Nowy Sącz	równowaga	brak kandydatów z doświadczeniem i znajomością języków obcych
	suski, nowotarski	duża nadwyżka	absolwenci bez kwalifikacji językowych
2016	bytowski, kościerski	duża nadwyżka	napływ absolwentów technikum hotelarstwa
	gryficki, Świnoujście	deficyt	brak osób ze znajomością języka niemieckiego
2017	tczewski	deficyt	brak znajomości systemów rezerwacyjnych, doświadczenia
	pucki, wejherowski	duża nadwyżka	nadprodukcja absolwentów, brak miejsc pracy lokalnie
2018	gdański, Gdańsk	deficyt	rozwój hoteli, brak doświadczenia i znajomości języków obcych
	kielecki, Kielce	duża nadwyżka	nadmiar absolwentów kierunków turystycznych
2019	tarnogórski	deficyt	rozwój turystyki (obiekt wpisany na listę UNESCO), potrzeba przewodników
	lubaczowski, Przemyśl	duża nadwyżka	brak ofert pracy, odpływ kandydatów
2020	jasielski, leski	duża nadwyżka	zamrożenie ruchu turystycznego (COVID-19)
	sejneński	deficyt	rozwój lokalnej turystyki, brak pracowników
2021	oświęcimski, krakowski	nadwyżka	COVID-19 – ograniczenie działalności branży turystycznej
	żyrardowski	duża nadwyżka	zmniejszenie liczby imprez, rezygnacja firm z zatrudnienia
2022	pilski	deficyt	zmiany po pandemii, zapotrzebowanie na liderów branży
	bartoszycki	duża nadwyżka	absolwenci technikum hotelarstwa bez ofert pracy
2023	żyrardowski	deficyt	brak kandydatów, duży odpływ pracowników z powodu COVID-19/wojny
	leski	duża nadwyżka	nadmiar kandydatów, ograniczone miejsca pracy
2024	kępiński	deficyt	zbyt mała liczba kandydatów do pracy
	pucki, gryficki	nadwyżka	nadprodukcja absolwentów, brak ofert lokalnych
2025	gdański, Gdańsk	duża nadwyżka	popularny kierunek studiów, duża konkurencja
	wejherowski, Gdynia	nadwyżka	absolwenci szkół turystycznych bez zapotrzebowania lokalnie

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z „Barometru zawodów" (https://barometrzawodow.pl/modul/prognozy-na-mapach..., dostęp: 11.08.2025).

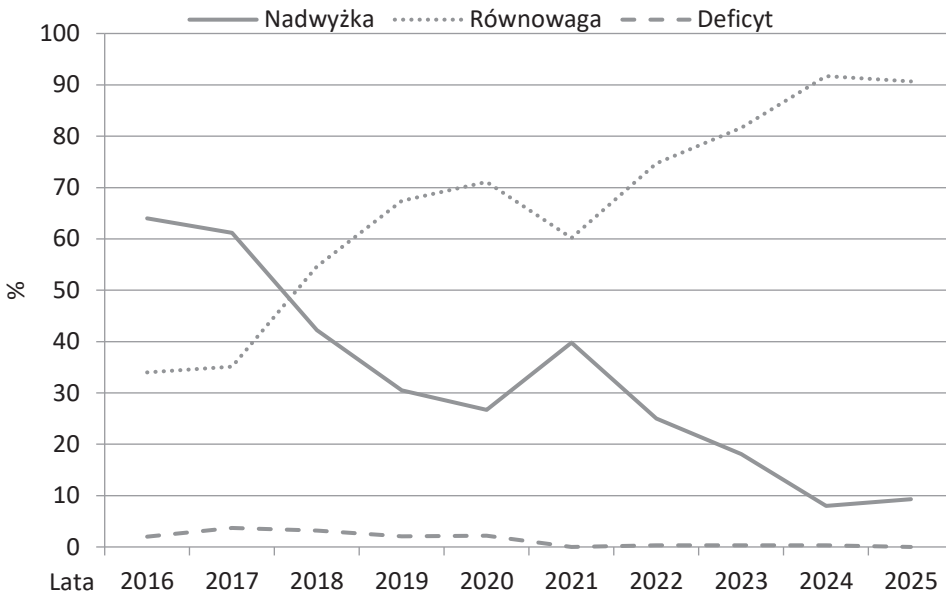
turystyki. Badania Ministerstwa Sportu i Turystyki (Badanie rynku..., 2017) wykazały, że stałe zatrudnienie najczęściej deklarowali wówczas pracownicy firm zajmujących się organizacją turystyki i pośrednictwem turystycznym, a najrzadziej osoby zatrudnione w podmiotach świadczących usługi zakwaterowania (74,8%). Co piąty pracownik tej branży wskazywał, że jego praca miała charakter sezonowy, tymczasowy lub dorywczy.

W latach 2018-2019 nastąpiła stopniowa równowaga. Nadwyżki zaczęły spadać, ale w Gdańsku, Wrocławiu i powiecie tarnogórskim pojawiły się deficyty (brak doświadczenia, znajomości języków obcych, rosnące znaczenie turystyki). Rynek równoważył się, lecz lokalnie, w dynamicznie rozwijających się regionach turystycznych pojawiały się deficyty. Barwińska-Małajowicz i in. (2019) zwracają uwagę, że trudności w pozyskiwaniu pracowników z branży hotelarsko-gastronomicznej mają charakter dwustronny – z jednej strony wynikają z nieatrakcyjnych warunków zatrudnienia oferowanych przez pracodawców, z drugiej zaś z oczekiwań kandydatów, które nie znajdują odzwierciedlenia w dostępnych ofertach pracy.

Pandemia (2020-2021) spowodowała nadwyżkę podaży pracy przy gwałtownym spadku popytu. Dotknęła ona zarówno pracodawców, jak i pracowników, zmuszając firmy do wdrażania – w różnym tempie – nowych rozwiązań organizacyjnych, strategicznych i technologicznych, co doprowadziło do redefinicji ich funkcjonowania w wielu obszarach (Szwedor, 2023). Nadwyżki w 2020 r. w powiatach jasielskim i leskim były np. efektem zamrożenia ruchu turystycznego, a w 2021 r. w oświęcimskim, krakowskim, wielickim spowodowane bezpośrednio ograniczeniami COVID-19 (wiele osób wykwalifikowanych, ale brak miejsc pracy). Dopiero w latach 2022-2025 nastąpiło ustabilizowanie sytuacji na rynku. Deficyty były znikome, ale problemem pozostała nadprodukcja absolwentów w niektórych powiatach. W okresie 2022-2023 większość powiatów była w równowadze, a deficyty sporadyczne (np. żyrardowski, łebski) z powodu braku kandydatów lub niechęci do pracy zmianowej albo sezonowej. Wszystkie województwa sklasyfikowano jako równowagowe dopiero w latach 2024-2025, co zostało zobrazowane na rycinie 1. Nadwyżki lokalne odnotowano w powiatach „edukacyjnych" (Gdańsk, Gdynia, Chojnice, Nakło) wskutek nadprodukcji absolwentów hotelarstwa i turystyki.

Na wykresie 1 widzimy wyraźny trend spadku nadwyżki (od 65% w 2016 r. do poniżej 10% w 2025 r.) oraz wzrost równowagi z 35% do ponad 90%. Deficyty były zawsze marginalne i nie przekraczały 4%.

Analiza średnich udziałów kategorii w latach 2016-2025 pozwala wyróżnić trzy wyraźne fazy rozwoju sytuacji zawodowej pracowników biur podróży i obsługi turystycznej. W okresie 2016-2019 dominowały jeszcze nadwyżki kandydatów (średnio 50,5%), przy niemal równoważnym udziale równowagi (49,2%) i sporadycznych deficytach (2,9%). Był to czas, w którym na rynku pracy silnie oddziaływały czynniki edukacyjne (nadprodukcja absolwentów), niedopasowania kompetencyjne oraz proces cyfryzacji sprzedaży usług turystycznych prowadzący do zmniejszenia liczby miejsc pracy w tradycyjnych biurach podróży. Lata 2020-2021 przyniosły znaczący wzrost równowagi (66,3%), co było w dużej mierze efektem pandemii COVID-19, która ograniczyła aktywność rekrutacyjną pracodawców, a jednocześnie zwiększyła dostępność pracowników z doświadczeniem. Nadwyżki ograniczyły się wówczas do jednej trzeciej powiatów,

Wykres 1. Średnie udziały [%] kategorii badanych zawodów w latach 2016-2025

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z „Barometru zawodów" (https://barometrzawodow.pl/modul/prognozy-na-mapach..., dostęp: 11.08.2025).

a deficyty praktycznie zanikły. Ostatnia faza, lata 2022-2025, charakteryzuje się pełną stabilizacją – równowaga obejmuje średnio 84,3% powiatów, nadwyżki spadły do 15,1%, a deficyty nie przekraczają 0,3%. W latach 2024-2025 wszystkie województwa klasyfikowały badany zawód jako zrównoważony, co świadczy o ukształtowaniu się rynku pracy w tym obszarze (dojrzałego i stabilnego), gdzie niedopasowania mają charakter wyłącznie lokalny i jakościowy (np. braki językowe), a nie strukturalny.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można wskazać kilka kierunków działań, które mogą poprawić sytuację na rynku pracy w branży turystycznej i wzmocnić funkcję „Barometru zawodów" jako narzędzia wczesnego ostrzegania. Zaproponowane płaszczyzny działań zestawiono w tabeli 3.

Reasumując, przeprowadzone analizy wykazały, że „Barometr zawodów" dobrze odzwierciedla cykle koniunkturalne oraz zdarzenia nadzwyczajne. Cymańska-Garbowska (2022) podkreśla, że współczesny system kształcenia zawodowego powinien nadążać za zmianami na rynku pracy i elastycznie dostosowywać ofertę szkół do bieżącego zapotrzebowania. Autorka wskazuje m.in. na potrzebę większego zaangażowania pracodawców w tworzenie programów praktycznej nauki zawodu, stymulowanie rozwoju uzdolnionych uczniów (np. poprzez stypendia) oraz rozwijanie instytucji umożliwiających praktyczne kształcenie zawodowe. Powiązane z ideą uczenia się przez całe życie (*lifelong learning*, LLL) kształcenie zawodowe stanowi fundament przygotowania wykwalifikowanej kadry dla rynku pracy. Kluczowe znaczenie ma jego dostosowanie do

Tabela 3. Rekomendacje dla edukacji i rynku pracy dla zawodu „pracownicy biur podróży i obsługi turystycznej"

Lp.	Kierunek działania	Rekomendacja
1	dostosowanie systemu edukacji do potrzeb rynku	- ograniczenie nadprodukcji absolwentów kierunków turystyczno-hotelarskich; - rozwijanie kompetencji praktycznych i stażowych; - lepsze powiązania szkół z lokalnymi przedsiębiorcami
2	rozwój kompetencji językowych	- obowiązkowe wzmocnienie nauki języków obcych (głównie angielskiego i niemieckiego); - wspieranie programów wymiany i praktyk zagranicznych
3	kształtowanie kompetencji cyfrowych i technologicznych	- szkolenia z systemów rezerwacyjnych i narzędzi cyfrowych; - dostosowanie programów nauczania do cyfryzacji usług turystycznych
4	poprawa warunków pracy	- walka z niskimi płacami prowizyjnymi; - zapewnienie większej stabilności zatrudnienia mimo sezonowości
5	wykorzystanie „Barometru zawodów"	- lepsza promocja narzędzia wśród szkół, urzędów pracy, pracodawców; - traktowanie barometru jako systemu wczesnego ostrzegania pozwalającego reagować na zmiany koniunktury (np. pandemia)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej analizy statystycznej danych z „Barometru zawodów" (https://barometrzawodow.pl/modul/prognozy-na-mapach..., dostęp: 11.08.2025).

potrzeb lokalnych i regionalnych oraz stała analiza mechanizmów edukacyjnych (Kołodziej i in., 2024; Gaik, 2024), w tym równoważenie szkoleń turystycznych (zawodowych) z edukacją techniczną (Zagonari, 2009) oraz wprowadzanie dualnego kształcenia zawodowego (Marrero-Rodríguez i Stendardi, 2023).

Wnioski

„Barometr zawodów" jest użytecznym narzędziem prognozowania sytuacji na rynku pracy w turystyce. Analiza pokazuje, że w dłuższym okresie rynek przeszedł od nadwyżki podaży (2010-2015) do stabilnej równowagi (2022-2025). Kluczowym wyzwaniem pozostaje dopasowanie systemu edukacji do realnych potrzeb rynku, wzmocnienie kompetencji językowych i cyfrowych oraz poprawa warunków pracy. Dzięki tym działaniom możliwe będzie nie tylko utrzymanie równowagi, lecz także dalszy rozwój branży turystycznej w Polsce.

W latach 2016-2025 zawód pracowników biur podróży i obsługi turystycznej przeszedł dostosowanie popytu i podaży, czego efektem był spadek liczby powiatów z nadwyżką i wzrost liczby powiatów w równowadze. Deficyt w tym zawodzie ma charakter lokalny i epizodyczny, najczęściej wynika z niedopasowania kompetencji oraz specyfiki warunków pracy, w tym sezonowości i pracy zmianowej.

Prognozy branżowe wskazują stopniowe przechodzenie zawodów z nadwyżki do równowagi, co jest zgodne z rzeczywistą sytuacją w powiatach. Utrzymanie równowagi wymaga zarządzania podażą kompetencji poprzez aktualizację programów kształcenia, koordynację naborów w regionach generujących nadwyżki, organizację staży i praktyk oraz wspieranie mobilności kandydatów między powiatami.

Literatura

Alejziak, B. (2007). Monitoring potrzeb na rynku pracy w usługach turystycznych i okołoturystycznych, ze szczególnym uwzględnieniem wyższych studiów zarządzania hotelarstwem i gastronomią na zlecenie Biura ds. Turystyki Urzędu Miasta Krakowa. Badanie rynku pracy w turystyce. Raport z badania, Katowice: Grupa BST, s. 4-67.

Badanie rynku pracy w turystyce (2017). Katowice: Grupa BST, Ministerstwo Sportu i Turystyki, s. 41. Pobrano z: https://www.gov.pl/web/sport/rynek-pracy-w-turystyce (dostęp: 20.08.2025).

Barometr Zawodów. Prognoza zapotrzebowania na pracowników. Prognozy na mapach. Pobrano z: https://barometrzawodow.pl/modul/prognozy-na-mapach (dostęp: 11.08.2025).

Barometr Zawodów. Prognoza zapotrzebowania na pracowników. O badaniu. Pobrano z: https://barometrzawodow.pl/strona/o-badaniu (dostęp: 11.08.2025).

Barometr Zawodów. Prognoza zapotrzebowania na pracowników. Uczestnicy. Pobrano z: https://barometrzawodow.pl/modul/uczestnicy (dostęp: 11.08.2025).

Baron-Polańczyk, E., Klementowska, A. (2017). „Barometr zawodów" – prognozy zapotrzebowania na rynku pracy. Społeczności Lokalne. Studia Interdyscyplinarne 1, s. 133-144.

Barwińska-Małajowicz, A., Żegleń, P., Ślusarczyk, B. (2019). Specyfika podkarpackiego rynku pracy – wybrane problemy. Przedsiębiorczość i Zarządzanie 10, s. 21-38.

Cymańska-Garbowska, B. (2022). Modelowy program praktycznej nauki zawodu odnoszący się do stażu uczniowskiego w zawodzie technik hotelarstwa [422404], Warszawa, s. 1-272. Pobrano z: https://erra-transport.pl/pdf/aktualizacja_technik_hotelarstwa.pdf (dostęp: 20.08.2025).

Gaik, J. (2024). Wykształcenie wyższe – bariera czy szansa na rynku pracy. Sytuacja osób z wykształceniem licencjackim na lokalnym rynku pracy. Zeszyty Naukowe ANS im. Haliny Konopackiej 2, s. 69-92.

Kołodziej, T., Nyćkowiak, J., Szaban, D., Młodzik, L., Gulhan, S., Pochyły, P., Kinal, A., Tyda A., Zielińska, M. (2024). Diagnoza sytuacji dotyczącej kształcenia zawodowego, wyższego i life-long learning w wymiarze formalnym, nieformalnym i pozaformalnym oraz uczenia się dorosłych i ulokowanie jej w kontekście rynku pracy w województwie lubuskim. Instytut Socjologii, Zielona Góra, s. 8-187. Pobrano z: https://wupedukacja.pl/wp-content/uploads/2024/08/1.-RAPORT-DIAGNOZA.pdf (dostęp: 20.08.2025).

Marrero-Rodríguez, J. R., Stendardi, D. (2023). The implementation of dual vocational education and training in Spain: Analysis of company tutors in the tourism sector. International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET) 10(1), s. 90-112. DOI: https://doi.org/10.13152/IJRVET.10.1.5

Szwedor, K. (2023). Pandemia COVID-19 a rynek pracy oraz zatrudnienie w branżach szkolnictwa branżowego. Rynek Pracy 2(185), s. 13-146. DOI: https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.7546

Usoh, E. J., Lambey, L., Ohyver, D. A., Rompas, P. T. D., Runtuwene, J. P. A., Rampengan, M. M. F. (2020). Tourism vocational education versus tourism industry. W: Proceedings of the 2nd International Conference on Social Science, Political Science, and Humanities (ICoSPOLHUM). DOI: https://doi.org/10.5220/0009013404880494

Zagonari, F. (2009). Balancing tourism education and training. International Journal of Hospitality Management 28.1, s. 2-9.

Zawistowska, H. (2022). Rynki pracy branż turystycznych w świetle badań prowadzonych przez sektorową radę ds. kompetencji – turystyka (srk-t). Potrzeby kompetencyjne przedsiębiorców. Rynek Pracy 181(2), s. 78-97.

Occupational barometer as a tool for forecasting the situation on the tourism labor market – the case of travel agency and tourist service employees

Abstract. The aim of this study is to assess the usefulness of the "Occupational Barometer" as a tool for early warning and forecasting the tourism labor market, using the example of the "travel agency and tourism service employees" group as an example. The analysis covers the years 2010-2025, with a significant methodological caveat: in 2010-2015, data is available only for the Małopolska Voivodeship, while since 2016, the study has covered all counties in the country. The results demonstrate a shift from the dominance of surplus professions to a stabilization of the labor market – the share of counties with a balanced supply and demand increased from 35% in 2016 to over 90% in 2024-2025, with a simultaneous significant decline in surpluses and a marginal occurrence of deficits. The county-level analysis indicates that problems stemmed from, among other factors, an oversupply of tourism graduates, a lack of foreign language skills, skill mismatches, and specific working conditions (seasonality, commission).

Keywords: occupational barometer, tourism industry, forecasts

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.16

Jolanta Barbara Cichowska
Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich

Wioski tematyczne jako innowacyjne narzędzie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego

Streszczenie. Celem pracy była diagnoza oferty wiosek tematycznych działających w województwie kujawsko-pomorskim oraz ocena ich wpływu – społecznego, gospodarczego, promocyjnego i kulturowego – na rozwój regionu i lokalnych społeczności. Ponadto, na podstawie wypowiedzi osób zaangażowanych w realizację tych ofert, przeanalizowanie, w jaki sposób postrzegają one swoją działalność m.in. w kontekście zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Przeprowadzone badania wykazały, że oferowane w wioskach usługi są atrakcyjne i zróżnicowane: od profili kwiatowych, miodowych i górniczych po chlebowe czy ptasie.

Słowa kluczowe: wioski tematyczne, zrównoważony rozwój, produkt turystyczny

Wstęp

W ostatnich latach obszary wiejskie podlegały w Polsce istotnym przeobrażeniom wynikającym m.in. z konieczności zmiany paradygmatu ich rozwoju. Wzmacnianie polityki państwa ukierunkowanej na wspieranie pozarolniczych funkcji wsi oraz dywersyfikację gospodarki lokalnej stało się jednym z kluczowych priorytetów rozwoju regionalnego. Przyspieszenie tempa rozwoju funkcji pozarolniczych – przy jednoczesnym poszanowaniu środowiska naturalnego oraz integracji dwóch fundamentalnych założeń, tj. zasady zrównoważonego rozwoju i wzmacniania konkurencyjności – stwarza realną szansę na trwałą poprawę jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich (Nurzyńska i Drygas, 2018). Jak zauważa Błąd (2023), proces odnowy wsi jako już trwale zakorzeniony w praktyce rozwoju lokalnego jest realizowany na podstawie istniejących struktur instytucjonalnych na różnych poziomach zarządzania. Na poziomie lokalnym działania te mają najczęściej charakter oddolnych inicjatyw podejmowanych w ramach sołectw lub stanowią element polityki rozwoju realizowanej przez gminy, przy wsparciu środków z funduszu sołeckiego, funduszy celowych z budżetu gminy bądź innych źródeł finansowych przewidzianych na ten cel. Na poziomie regionalnym odnowa wsi odbywa się

Jolanta Barbara Cichowska ORCID: 0000-0003-1285-0101
✉ jolanta.cichowska@pbs.edu.pl

w ramach wojewódzkich programów wspierających rozwój obszarów wiejskich, których mechanizmy finansowania różnią się w zależności od danego województwa. Na szczeblu krajowym działania te znajdują umocowanie prawne w ustawie o rewitalizacji, a na poziomie Unii Europejskiej finansowane są w ramach Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), m.in. poprzez działania „Odnowa i rozwój wsi" (2007--2013) oraz „Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich" (2014-2020). Kolejne wsparcie finansowe zaplanowano w ramach wspólnej polityki rolnej UE na lata 2023-2027. Będzie ono przyznawane na podstawie dokumentu Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027 (PS WPR). Plan ten będzie realizował dziewięć celów szczegółowych (w tym m.in. przyciąganie młodych rolników oraz ułatwianie rozwoju działalności gospodarczej na obszarach wiejskich; przyczynianie się do ochrony różnorodności biologicznej, wzmacnianie usług ekosystemowych, a także ochrona siedlisk i krajobrazu; promowanie zatrudnienia, wzrostu, włączenia społecznego i rozwoju lokalnego na obszarach wiejskich, w tym biogospodarki i zrównoważonego leśnictwa). Będzie on poszerzony także o nowe elementy, np. silniejsze ukierunkowanie na klimat i środowisko (https://dprow...). Nurzyńska i Drygas (2018) zauważają, że w kontekście polityki Unii Europejskiej istotne staje się również uruchomienie i efektywne wykorzystanie zasobów – zarówno endogennych, jak i egzogennych – stanowiących warunek konieczny do sprostania współczesnym, globalnym wyzwaniom stojącym przed wsią europejską.

Jednym z elementów zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich są wioski tematyczne, które pojawiły się w Polsce w 2003 r., od 2007 r. obserwuje się natomiast wyraźną dynamikę wzrostu ich liczby. Obecnie działa ich w kraju ponad 100 (Majewski, 2023). W początkowej fazie to przede wszystkim władze samorządowe inicjowały tego typu przedsięwzięcia, przedstawiając je jako nowatorski sposób na aktywizację lokalnych społeczności i rozwój obszarów wiejskich. Z biegiem czasu coraz częściej to sami mieszkańcy, inspirowani pozytywnymi przykładami funkcjonowania podobnych projektów w innych miejscowościach, podejmowali oddolne inicjatywy w zakresie ich tworzenia (Gajewska-Kłoczko, 2015). Wspólną cechą tych produktów terytorialnych jest to, że są one przygotowywane na podstawie dóbr materialnych oraz wartości niematerialnych, historycznych czy literackich (Majewski, 2023).

Celem niniejszej pracy jest wieloaspektowa analiza funkcjonowania wiosek tematycznych w województwie kujawsko-pomorskim jako narzędzia wspierającego wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju na obszarach wiejskich oraz przyczyniającego się do dywersyfikacji źródeł dochodu (np. rolników) i tworzenia nowych miejsc pracy, zwłaszcza w sektorach związanych z turystyką, takich jak: gastronomia, hotelarstwo, edukacja i kultura (Mazurek-Kusiak, 2020). W pierwszej kolejności w pracy skoncentrowano się na identyfikacji oferty tych wiosek w kontekście wykorzystania lokalnych zasobów kulturowych, edukacyjnych i przyrodniczych. Następnie dokonano oceny ich wpływu na rozwój społeczny oraz gospodarczy wsi, szczególnie w zakresie aktywizacji mieszkańców, a także promocji dziedzictwa regionalnego. W dalszej części artykułu przeanalizo-

wano (na podstawie wypowiedzi osób zaangażowanych w realizację ofert) rolę wiosek tematycznych jako formy przedsiębiorczości społecznej wspierającej rozwój turystyki wiejskiej oraz wzmacniającej lokalną tożsamość w kreowaniu pozytywnego wizerunku regionu i budowaniu jego marki.

Materiał i metody

W opracowaniu zastosowano jakościową metodę badawczą opartą na analizie danych wtórnych (*desk research*). Celem badania było zidentyfikowanie i scharakteryzowanie oferty wiosek tematycznych w województwie kujawsko-pomorskim oraz ocena ich potencjału w kontekście zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Materiał empiryczny pozyskano poprzez: przegląd literatury naukowej dotyczącej wiosek tematycznych, przedsiębiorczości społecznej oraz turystyki wiejskiej, analizę dostępnych danych ze stron internetowych wiosek tematycznych, portali turystycznych, serwisów samorządowych oraz dokumentów strategicznych województwa kujawsko-pomorskiego, klasyfikację zidentyfikowanych wiosek według lokalizacji, tematyki przewodniej oraz proponowanych działań i usług. Zgromadzone informacje pozwoliły na dokonanie syntetycznej charakterystyki funkcjonujących inicjatyw oraz ich przyporządkowanie do wybranych obszarów zrównoważonego rozwoju, takich jak: integracja społeczna, zachowanie dziedzictwa kulturowego, rozwój turystyki, edukacji oraz lokalnej gospodarki. Analiza miała charakter opisowy i porównawczy. Zastosowano również elementy metody *case study* umożliwiającej pogłębione przedstawienie wybranych przykładów wiosek tematycznych, które wyróżniają się innowacyjnością lub kompleksowym podejściem do rozwoju lokalnego.

W badaniu posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, wykorzystując autorski kwestionariusz ankiety internetowej opracowany w narzędziu Google Forms. Narzędzie zostało przygotowane na potrzeby niniejszej pracy i miało na celu pozyskanie opinii oraz spostrzeżeń osób zaangażowanych w prowadzenie wiosek tematycznych. Kwestionariusz zawierał pytania zamknięte, półotwarte, otwarte oraz elementy skalowania według skali Likerta (Sołoma, 2002). Ankietę udostępniono organizatorom badanej usługi w lipcu 2025 r. za pośrednictwem linku internetowego przesłanego drogą mailową. W przypadku braku odpowiedzi na udział w badaniu podejmowano również bezpośrednie rozmowy telefoniczne w celu zachęcenia usługodawców do wypełnienia ankiety.

Wyniki i dyskusja

Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego zdiagnozowano 14 wiosek tematycznych, z których dwie: Kwiatowa i Wieś Maciejowej Duszy zawiesiły tymczasowo swoją działalność w 2025 r. (tab. 1). Przeanalizowane oferty miały zróżnicowane atrakcje, takie jak: wypiek chleba, pokazy przetwórstwa jabłek, pokazy wytwarzania mydeł, warsztaty zielarskie, zwiedzanie sztolni, degustacje miodów, tworzenie rękodzieła ludowego, smażenie konfitur, udział w inscenizowanym weselu sztygara czy obserwacje ornitologiczne.

Wykorzystując często nieoczywisty potencjał lokalny, twórcy tych inicjatyw – działając oddolnie – w innowacyjny sposób przyczyniają się do rozwoju wsi oraz aktywizacji jej mieszkańców (Krzemińska, 2017; wyp. marszałka Piotra Całbeckiego).

Wieś tematyczna, jak podaje Majewski za Brunmayr (2023), to taka, „w której rozwój jest podporządkowany wiodącej idei, tematowi, który czyni ją wyróżniającą się i niepowtarzalną". Na kujawsko-pomorskiej wsi przygotowane przez usługodawców produkty w szczególności są związane z lokalną kulturą i tradycjami, rękodziełem ludowym, uprawami, przetwórstwem oraz przyrodą. Największe skupisko wiosek tematycznych znajduje się w powiecie tucholskim (tab. 1), co wynika z wyjątkowych walorów krajobrazowych i przyrodniczych tego obszaru, sprzyjających rozwojowi turystyki wiejskiej.

Tabela 1. Wioski tematyczne w województwie kujawsko-pomorskim – profil działalności i oferta

Lp.	Nazwa i położenie wioski	Motyw przewodni/ /temat	Główne działania i atrakcje	Cel działań/ /wpływ na rozwój lokalny
powiat brodnicki				
1	Wioska Mydlarska, Fijałki, gm. Górzno,	rękodzieło i produkcja mydła	pokazy wytwarzania mydeł, zajęcia plastyczne, graficzne oraz tworzenie tradycyjnych ozdób, zajęcia z kowalstwa, sprzedaż wyrobów	rozwój przedsiębiorczości kobiet, promocja ekologii i lokalnych produktów
2	Wioska Początku Życia, Jajkowo, gm. Brzozie	narodziny, życie i natura (motywem przewodnim są jajka)	zajęcia filozoficzno-przyrodnicze, medytacja, edukacja o cyklach życia	refleksja nad naturą życia, rozwój duchowy i mentalnym w kontekście przyrody
powiat golubsko-dobrzyński				
3	Wieś Maciejowej Duszy*, Macikowo, gm. Golub Dobrzyń	zioła i ich zastosowania (medycyna, kosmetyka), życie dawnych mieszkańców, kultura lokalna	warsztaty artystyczne, rękodzielnicze, opowieści lokalne, wystawy historyczne	ożywienie lokalnych tradycji, wzmacnianie tożsamości kulturowej
4	Owocowa Kraina, Węgiersk, gm. Golub Dobrzyń	wszystko o sadach i owocach, przetwórstwo	warsztaty przetwórstwa owoców, degustacje, pikniki owocowe	promocja zdrowej żywności, rozwój rolnictwa ekologicznego
5	Wioska Nocy i Dni, Płonne, gm. Radomin	czas, rytm dobowy, przyroda, wydarzenia artystyczne, zwiedzanie pod opieką przewodniczki w stroju z epoki	obserwacja nieba, nocne spacery, opowieści o czasie	turystyka przyrodnicza, edukacja astronomiczna i biologiczna
powiat rypiński				
6	Kraina Skrwy – Manufaktura Zdrowia, Rak, gm. Skrwilno	powstawanie i produkcja miodu, zdrowie, ekologia, rzeka Skrwa	warsztaty zdrowego stylu życia, spacery brzegiem rzeki, produkty ekologiczne, warsztaty m.in. wypieku chleba czy wyrobu pizzy	promocja zdrowia i środowiska, aktywizacja lokalnej społeczności
powiat tucholski				
7	Wioska Miodowa, Wielki Mędromierz, gm. Gostycyn	pszczelarstwo i produkty pszczele	pokazy pracy pszczelarza, degustacje miodu, warsztaty rękodzielnicze (m.in. robienia świec z wosku)	promocja pszczelarstwa, edukacja ekologiczna, rozwój lokalnych produktów

cd. tab. 1

Lp.	Nazwa i położenie wioski	Motyw przewodni/ /temat	Główne działania i atrakcje	Cel działań/ /wpływ na rozwój lokalny
8	Wioska Jabłoni, Jabłonka, gm. Śliwice	uprawa jabłoni, sadownictwo	zwiedzanie sadów, warsztaty kulinarne z jabłkami, pokazy przetwórstwa, degustacje, przejazd bryczkami	wsparcie lokalnych sadowników, turystyka kulinarna, promocja zdrowego stylu życia
9	Wioska Borowiacka, Nowy Sumin, gm. Cekcyn	unikatowa kultura regionalna Borowiaków	pokazy tradycyjnych strojów i muzyki, rękodzieło, potrawy regionalne	zachowanie dziedzictwa kulturowego Borów Tucholskich, turystyka etnograficzna
10	Wioska Górnicza, Piła-Młyn, gm. Gostycyn	tradycje górnicze, tajemnice starej kopalni	zwiedzanie sztolni, opowieści o pracy górnika, symulacje wydobycia węgla biesiady tematyczne, wesele sztygara	edukacja historyczna, unikatowa atrakcja turystyczna
11	Wioska Grzybowa, Krzywogoniec, gm. Cekcyn	grzyby leśne i dziedzictwo Borów Tucholskich	zwiedzanie Izby Regionalnej „U Heleny" oraz Wiejskiej Izby Produktu Lokalnego, Festyn „Święto Grzyba", gry i zabawy terenowe	edukacja kulinarna, zachowanie dziedzictwa kulturowego Borów Tucholskich
12	Ptasia Wioska, Adamkowo, gm. Kęsowo	ptaki, natura, sztuka ludowa i współczesna	ścieżka ornitologiczno-dydaktyczna, Wzgórze Wilhelma, ścieżka rowerowa „Na żurawiowych włościach", plenerowe Muzeum Ptaka	edukacja przyrodnicza, ekologiczna, zachowanie dziedzictwa kulturowego, aktywizacja społeczności
13	Wioska Kwiatowa*, Żalno, gm. Kęsowo	kwiaty i ogrodnictwo	ścieżki edukacyjne, warsztaty florystyczne, ogrody tematyczne	edukacja ekologiczna, upiększenie przestrzeni wiejskiej, rozwój agroturystyki
		powiat świecki		
14	Wioska Chlebowa, Jania Góra, gm. Świekatowo	chleb, tradycje piekarnicze	warsztaty wypieku chleba, degustacje, prezentacje dawnych technik, zajęcia muzealne, pokaz starych sprzętów gospodarstwa rolnego	edukacja kulinarna, promocja lokalnych produktów, aktywizacja społeczności

*Działalność tymczasowo zawieszona.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: http://www.aktywnawies.pl/; https://kujawsko-pomorskie.travel/pl (dostęp: 10.07.2025).

Na jego terenie funkcjonuje siedem wiosek: Miodowa, Jabłoni, Kwiatowa, Grzybowa, Ptasia, Borowiacka oraz Górnicza. Pozostałe wioski tematyczne są rozmieszczone w czterech powiatach województwa: brodnickim (2), golubsko-dobrzyńskim (3), rypińskim (1) oraz świeckim (1) – tabela 1. Każda z nich zbudowała swoją usługę z wykorzystaniem odmiennej tematyki, przeżyć i doświadczeń, w których uczestniczyć ma turysta. Jednym z najważniejszych kryteriów ich efektywności jest zróżnicowany zestaw składników, które łączy przemyślana kompozycja tworząca jednolity wizerunek (Majewski, 2023). Na przykład Wioska Miodowa w Wielkim Mędromierzu jest spójnie zaprojektowanym produktem turystycznym, zbudowanym wokół motywu pszczelarstwa. Pomysł, zainicjowany w 2008 r. przez właścicieli lokalnych pasiek, obejmuje identyfikację wizualną (logo, tablice informacyjne), edukację (lekcje tematyczne, biblioteka, gry terenowe), warsztaty rękodzielnicze (świece z wosku, haft, wiklina, filc), a także działania prozdrowotne,

m.in. apiinhalator w pobliskim Łyskowie. W jego otoczeniu zlokalizowano ścieżkę zdrowia z urządzeniami do ćwiczeń fizycznych. Wszystkie te elementy – edukacyjne, rekreacyjne, kulinarne oraz zdrowotne – tworzą komplementarną ofertę, która wzmacnia rozpoznawalność wioski i wspiera lokalny rozwój, integrując tradycję z nowoczesnymi formami turystyki tematycznej (http://www.aktywnawies.pl/index.php?akcja=wioski_zobacz&id_nr=20).

Jako studium przypadku zostaną zaprezentowane wybrane wioski tematyczne prężnie działające w badanym regionie. Szczególną uwagę zwraca Wioska Ptasia w Adamkowie, najmniejsza wieś tematyczna w Polsce (mająca 16 domów i 35 mieszkańców). To modelowy przykład wsi tematycznej, w której różnorodne elementy oferty zostały połączone w spójną, konsekwentnie realizowaną koncepcję wizerunkową. W centrum znajduje się motyw ornitologiczny, osadzony w kontekście lokalnej przyrody, historii i sztuki. Kluczowe komponenty – ścieżka ornitologiczna, kameralne spacery z przewodnikiem, plenerowe Muzeum Ptaka (współczesne i ludowe rzeźby), warsztaty artystyczne, rzeźbiarskie i modowe – tworzą przemyślany, zintegrowany produkt turystyczny. Wizerunek wioski wzmacniają odniesienia kulturowe (dziedzictwo Leona Wyczółkowskiego), tradycje lokalne oraz unikatowe miejsca, jak Wzgórze Wilhelma z „mówiącymi kamieniami" (najwyższy naturalny punkt widokowy województwa). Spójność tej koncepcji podkreśla dbałość o jakość doświadczenia (małe grupy, bezpośredni kontakt z naturą) oraz całoroczna dostępność atrakcji. Całość przekłada się na silny, rozpoznawalny charakter wsi, łączący edukację, przyrodę (graniczą tutaj dwie krainy geograficzne: Pojezierze Krajeńskie oraz Bory Tucholskie) i sztukę w harmonijną ofertę wspierającą rozwój lokalny (Witt, 2025). Ptasia Wioska to przykład oddolnej i autentycznej inicjatywy lokalnej społeczności, która z pasją, konsekwencją i głębokim zakorzenieniem w dziedzictwie regionu buduje unikalny produkt turystyczny.

Odmiennym przykładem wiejskiego produktu turystycznego (terytorialnego) jest Wioska Chlebowa w powiecie świeckim. Jej myślą przewodnią jest ukazanie drogi „od ziarna do chleba" jako symbolu szacunku dla tradycji, pracy rolnika i kultury kulinarnej regionu. W centrum oferty znajduje się edukacja poprzez doświadczenie: uczestnicy aktywnie poznają proces wypieku chleba: od tradycyjnego młócenia zboża, przez wyrabianie ciasta, po wypiek w piecu chlebowym.

Przykłady dwóch przedstawionych studiów przypadków (wiosek) pokazują, że mimo odmiennej tematyki, obie stanowią spójne i kompleksowe produkty lokalne, które skutecznie łączą dziedzictwo z nowoczesnym podejściem do rozwoju lokalnego. Wielowymiarowy wpływ Wioski Ptasiej i Wioski Chlebowej na rozwój regionu oraz lokalnych społeczności przedstawiono w tabeli 2 w podziale na cztery obszary: społeczny, gospodarczy, promocyjny i kulturowy.

Zarówno Wioska Chlebowa, jak i Wioska Ptasia są przykładami starannie zaprojektowanych produktów turystyczno-edukacyjnych, które w sposób harmonijny łączą elementy gospodarki, kultury oraz życia społecznego, przyczyniając się do trwałego i zrównoważonego rozwoju lokalnego. Pozostałe produkty turystyczne zaprezentowane w tabeli 1 odgrywają w tym procesie równie istotną rolę. Zapytano usługodawców, czy wioski tematyczne są m.in. skutecznym narzędziem zrównoważonego rozwoju wsi.

Tabela 2. Wpływ wybranych wiosek tematycznych na rozwój regionu i lokalnych społeczności

Obszar wpływu	Wioska Ptasia (Adamkowo)	Wioska Chlebowa (Jania Góra)
Społeczny	- aktywizacja mieszkańców poprzez stowarzyszenie, - wspólne tworzenie atrakcji (np. muzeum, ścieżki), - integracja wokół działań edukacyjno-przyrodniczych	- zaangażowanie gospodyń i lokalnych rodzin w warsztaty, - międzypokoleniowa współpraca, - budowanie wspólnoty wokół Festiwalu Chleba
Gospodarczy	- powstanie infrastruktury turystycznej (ścieżki, punkty widokowe), - dochód z usług przewodnickich i edukacyjnych, - pośrednie korzyści (noclegi, gastronomia)	- zwiększenie dochodów lokalnych (sprzedaż chleba, rękodzieła), - tworzenie miejsc pracy (animatorzy, instruktorzy), - ruch turystyczny sezonowy
Promocyjny	- ogólnopolska rozpoznawalność dzięki nagrodom, - udział w wydarzeniach (Centrum Sztuki Współczesnej w Toruniu), - stała obecność w mediach i raportach o innowacjach społecznych	- promocja Janiej Góry jako miejsca tematycznego, - coroczny Festiwal Chleba jako wydarzenie medialne, - atrakcyjna oferta dla szkół, turystów rodzinnych, grup zorganizowanych

Źródło: opracowanie własne.

Niestety jedynie pięciu udzieliło odpowiedzi na pytania, wyrażając tym samym chęć udziału w badaniu poprzez wypełnienie ankiety. Analiza wypowiedzi usługodawców prowadzących działalność w ramach wiosek tematycznych potwierdza, że inicjatywy te mają wielowymiarowy wpływ na rozwój lokalny, wpisując się w ideę zrównoważonego rozwoju. W szczególności zauważalne są efekty społeczne, kulturowe, promocyjne oraz – choć w nieco mniejszym zakresie – gospodarcze. W aspekcie społecznym respondenci jednoznacznie podkreślają znaczącą aktywizację mieszkańców, na którą zwracają również uwagę Maćkowiak i Seelieb (2009). Lokalne społeczności angażują się w organizację i realizację oferty – prowadzą warsztaty, przygotowują wydarzenia, współtworzą infrastrukturę turystyczną oraz uczestniczą w jej bieżącym utrzymaniu. Działalność wiosek tematycznych buduje dumę z miejsca zamieszkania, sprzyja integracji społecznej oraz pobudza inicjatywę oddolną. Trzy osoby wyraźnie wskazały na pozytywny wpływ działalności wioski na aktywność społeczną; jedna nie potrafiła tego jednoznacznie ocenić, a jedna uznała, że taki wpływ nie występuje. W wymiarze gospodarczym zauważalne są przede wszystkim korzyści pośrednie – poprawa infrastruktury (drogi, wodociągi, światłowód, ścieżki rowerowe) oraz dodatkowe źródła dochodu dla mieszkańców (sprzedaż lokalnych produktów, usługi noclegowe i okołoturystyczne). Choć tylko jedna osoba wskazała na powstanie nowych miejsc pracy, pozostałe cztery odpowiedzi potwierdzają częściowe źródła zarobku wynikające z działalności wioski.

Działania wiosek mają również silny wydźwięk kulturowy. Opierają się one na lokalnym dziedzictwie: historycznym, kulinarnym, przyrodniczym, które staje się podstawą do tworzenia atrakcyjnych form edukacji i turystyki. Przez to przyczyniają się do utrwalenia i popularyzacji tradycji oraz wzmacniania lokalnej tożsamości. Dodatkowo, dzięki licznym wizytom studyjnym, jedna z wiosek stała się skutecznym narzędziem promocji nie tylko samej miejscowości, lecz także gminy i powiatu, zarówno w wymiarze

regionalnym, jak i ogólnopolskim. Szczególną rolę odegrał tu ziołowy zakątek edukacyjny, zlokalizowany przy świetlicy wiejskiej, a sama koncepcja wioski tematycznej została oparta na lokalnej legendzie przekazywanej przez mieszkańców. Tego rodzaju działania budują pozytywny wizerunek obszaru i sprzyjają jego dalszemu rozwojowi. Bardzo wyraźnie zaznacza się także promocyjna rola wiosek tematycznych. Cztery osoby oceniły wpływ na wizerunek regionu jako „bardzo wysoki" lub „znaczący", jedna jako „trudny do określenia". Działalność wioski buduje markę lokalną i zwiększa rozpoznawalność miejscowości. Jednocześnie zwrócono uwagę na problem tzw. wiosek widmo – projektów niefunkcjonujących realnie, lecz obecnych w materiałach promocyjnych samorządów, co negatywnie wpływa na postrzeganie aktywnych inicjatyw.

Respondenci wskazali również na główne wyzwania związane z prowadzeniem wioski tematycznej. Wymieniano m.in. konieczność dużego zaangażowania czasu prywatnego, potrzebę budowania silnego i odpowiedzialnego zespołu, trudności w pozyskiwaniu środków finansowych oraz presję utrzymania wysokiej jakości oferty. Za istotne uznano także wyzwania związane z promocją internetową oraz obecnością w mediach społecznościowych. Zwracano ponadto uwagę na brak zrozumienia ze strony części społeczności lokalnej wobec idei i działań prowadzonych przez wioskę tematyczną (brak angażowania się w projekty), a także na ograniczone wsparcie ze strony władz lokalnych i samorządowych, co w niektórych przypadkach utrudnia integrację oraz dalszy rozwój inicjatywy. Istotnym wyzwaniem okazały się również braki kadrowe wynikające ze starzenia się członków stowarzyszenia odpowiedzialnego za prowadzenie wioski, co budzi obawy dotyczące jej ciągłości i przyszłości. Najczęściej wykorzystywane narzędzia promocyjne to: strona internetowa i media społecznościowe (wskazane przez wszystkich respondentów), a także współpraca z Lokalną Grupą Działania (LGD) i gminą, udział w targach branżowych oraz marketing szeptany. W zależności od skali działalności wioski przyjmują rocznie od 500 do ponad 3000 odwiedzających (jedna z nich nie prowadzi jednak statystyk w tym zakresie, co może utrudniać precyzyjną ocenę jej oddziaływania). Zaangażowanie organizacyjne realizowane jest przede wszystkim przez stowarzyszenia, przy wsparciu od kilku do kilkunastu osób (5-20), a w niektórych przypadkach także w ramach działalności przedsiębiorstwa. Łącznie w pięciu badanych wioskach w działania tematyczne zaangażowanych było 58 osób. Choć skala działalności nie zawsze przekłada się bezpośrednio na duże zyski finansowe, respondenci podkreślają, że wizerunkowo i społecznie jest to działalność nie do przecenienia – pomaga zatrzymać młodych mieszkańców, wzbudza zainteresowanie samorządów oraz sprzyja długofalowym inwestycjom w region. Cztery wioski deklarują zamiar dalszego rozwoju swojej oferty oraz wdrażania nowych działań w przyszłości.

Reasumując, wioski tematyczne to produkty innowacyjne (Sala, 2016; Kowalska, 2019), ożywiające działalność gospodarczą wsi (Lisowska i Łojko, 2020) oraz mające duże znaczenie w procesie jej odnowy (Czapiewska, 2018). W aspekcie zrównoważonego rozwoju zapewniają długoterminową stabilność, wykorzystanie lokalnych (regionalnych) produktów i ograniczoną pojemność przyjmowania gości (Kobyłka, 2020). Wioska tematyczna to nie tylko produkt polski, ale również z powodzeniem rozwijany na świecie (Aditya i in., 2025; Muluk i in., 2025).

W perspektywie przyszłościowej zakłada się wzrost rozpoznawalności turystycznej marki województwa kujawsko-pomorskiego oraz kształtowanie jego wizerunku z uwzględnieniem wsparcia dla zrównoważonego rozwoju lokalnych produktów turystycznych, w tym szlaków turystycznych oraz wybranych form aktywności turystycznej. Istotnym elementem pozostaje również poprawa przepływu informacji na temat turystyki, co sprzyja inicjowaniu i realizacji wspólnych projektów turystycznych. Misją tych założeń jest „Tworzenie zintegrowanej, zróżnicowanej i zrównoważonej oferty regionów turystycznych województwa kujawsko-pomorskiego, opartej na endogenicznych potencjałach regionu, z uwzględnieniem aspiracji i wyzwań współczesnego świata" (Strategia i promocja..., 2024). W ten cel doskonale wpisują się wioski tematyczne.

Wnioski

Wioski tematyczne stanowią innowacyjne narzędzie wspierające zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Ich funkcjonowanie przyczynia się do aktywizacji społeczności lokalnych, wzmacniania tożsamości kulturowej oraz zachowania dziedzictwa niematerialnego. W kontekście wyzwań współczesnej wsi należy je postrzegać jako element budujący odporność społeczno-gospodarczą i wzmacniający spójność lokalną.

Na podstawie uzyskanych odpowiedzi respondentów można stwierdzić, że wioski tematyczne realnie wspierają zrównoważony rozwój lokalny, szczególnie w wymiarze społecznym i kulturowym. Ich wpływ gospodarczy oceniany jest jako umiarkowany, lecz wyraźnie pozytywny, przejawiający się głównie poprzez generowanie dodatkowych dochodów oraz poprawę lokalnej infrastruktury.

Zauważono znaczący potencjał promocyjny wiosek tematycznych, który jednak wymaga dopracowania spójnej narracji regionalnej, aby uniknąć inicjatyw pozbawionych autentyczności (wiosek widmo). W dłuższej perspektywie czasowej wioski tematyczne mogą stanowić skuteczny produkt trwałego rozwoju lokalnego, pod warunkiem ich systematycznego wspierania i profesjonalizacji działań.

Podczas kontaktu telefonicznego zauważono, że liderzy wiosek tematycznych aktywnie obserwują inne produkty turystyczne funkcjonujące w województwie, zwłaszcza w pobliskich miejscowościach. Zjawisko to może pobudzać pozytywną konkurencję oraz mobilizować do doskonalenia własnej oferty, zarówno w aspekcie jakości usług, jak i atrakcyjności przekazu. Obserwacja działań innych usługodawców przekłada się także na wzrost świadomości rynkowej, lepsze dostosowanie do potrzeb odbiorców oraz inicjowanie potencjalnej współpracy między wioskami (a tym samym rozpoznawalności obszaru).

Na dalszy rozwój wiosek tematycznych w województwie może istotnie wpłynąć proces starzenia się społeczności wiejskich oraz brak sukcesji wśród młodszych pokoleń. Obecnie obserwuje się, że wiele inicjatyw opartych na aktywności lokalnej i zaangażowaniu społecznym utrzymuje się głównie dzięki pracy osób w wieku przedemerytalnym lub emerytalnym. Brak młodych liderów, którzy chcieliby kontynuować lub rozwijać ofertę tematyczną, może prowadzić do stopniowego wygaszania działalności tych wiosek, dlatego kluczowe dla ich przyszłości jest tworzenie strategii międzypokoleniowego

przekazu wiedzy i doświadczeń, zachęcanie młodych mieszkańców do współtworzenia oferty oraz rozwój mechanizmów wspierających ich zaangażowanie, zarówno na poziomie instytucjonalnym, jak i lokalnym.

Literatura

Aditya, A., Kurniawan, R., Maulana, F., Darwanza, M. A. N. (2025). Design and implementation of a metaverse-based platform for thematic tourism villages. Jurnal Teknik Informatika (Jutif) 6(1), s. 121-128.

Aktywna Wieś. Pobrano z: http://www.aktywnawies.pl/ (dostęp: 07.07.2025).

Aktywna Wieś. Wioski tematyczne. Pobrano z: http://www.aktywnawies.pl/index.php?akcja=wioski_zobacz&id_nr=20 (dostęp: 10.07.2025).

Błąd, M. (2023). Kilka refleksji o ideach i działaniach na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Wieś i Rolnictwo 3(200), s. 153-170. DOI: https://doi.org/10.53098/wir032023/07

Czapiewska, G. (2018). Wioski tematyczne w procesie odnowy wsi pomorskich. Studia Obszarów Wiejskich 49, s. 155-171. DOI: https://doi.org/10.7163/SOW.49.10

Gajewska-Kłoczko, A. (2025). Działalność wiosek tematycznych w Polsce i wstępna ocena jej efektów. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, t. 102, z. 3, s. 104-111. DOI: https://doi.org/10.22630/RNR.2015.102.3.31

Kobyłka, A. (2020). Community based tourism, czyli turystka oparta na społeczności jako szansa rozwoju obszarów wiejskich W: A. Kasztelan, J. Hawlena (red.). Wybrane aspekty zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Radom: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium", s. 139-150.

Kowalska, N. (2019). Wioski tematyczne jako przykład innowacji w turystyce na terenie pogórniczym. Turystyka Kulturowa 4, s. 7-19. DOI: http://dx.doi.org/10.62875/tk.v4i0.1058

Krzemińska, B. (2017). Wioski tematyczne zapraszają. Pobrano z: https://kujawsko-pomorskie.pl/aktualnosci/wioski-tematyczne-zapraszaja-2/ (dostęp: 24.06.2025).

Kujawsko-pomorskie. Konstelacje dobrych miejsc. Wioska Grzybowa. Pobrano z: https://kujawsko-pomorskie.travel/pl/kategorie/wioska-grzybowa (dostęp: 10.07.2025).

Lisowska, K., Łojk, M. (2020). Wioski tematyczne w upowszechnianiu dziedzictwa kulturowego Warmii i Mazur jako przykład edukacji i przedsiębiorczości regionalnej. Przedsiębiorczość-Edukacja 16(1), s. 184-197. DOI: https://doi.org/10.24917/20833296.161

Muluk, M. R. K., Novita, A. A., Wiswayana, W. M. (2025). Collaborative Strategies for Community Empowerment: A Narrative Study on Thematic Village Development in Malang, Indonesia. Journal of Contemporary Governance and Public Policy 6(1), s. 23-38. DOI: https://doi.org/10.46507/jcgpp.v6i1.649

Maćkowiak, M., Seelieb, P. (2009). Wioski tematyczne jako forma aktywizacji turystycznej obszarów wiejskich. W: I. Sikorska-Wolak (red.). Turystyczne funkcje obszarów wiejskich. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, s. 35-43.

Majewski, J. (2023). Wiejskie produkty turystyczne – 25 lat doświadczeń W: A.P. Wiatrak (red.). Instytucje i organizacje wobec turystyki wiejskiej w Polsce-kontekst historyczny i współczesny. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, s. 61-74.

Mazurek-Kusiak, A. (2020). Wioski tematyczne jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie województwa lubelskiego. W: A. Kasztelan, J. Hawlena (red.). Wybrane aspekty zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Radom: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium", s. 152.

Nurzyńska, I., Drygas M. (2018). Polityka rozwoju obszarów wiejskich w Polsce (UE) – zbędny wydatek czy konieczność? Wieś i Rolnictwo 2(179), s. 169-187. DOI: https://doi.org/10.7366/wir022018/09

PS WPR 2023-2027. Pobrano z: https://dprow.umww.pl/pswpr/o-ps-wpr-2023-2027/ (dostęp: 02.07.2025).

Sala, K. (2016). Wioski tematyczne jako przykład innowacyjności w turystyce wiejskiej. Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie 2(30), s. 117-126. DOI: https://doi.org/10.25944/znmwse.2016.02.117126

Sołoma, L. (2002). Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 9-210.

Strategia budowy i promocji produktów turystycznych województwa kujawsko-pomorskiego (2024). Biuro ds. Rozwoju Turystyki, Departamentu Sportu i Turystyki, Toruń, s. 3-87. Pobrano z: https://kujawsko-pomorskie.pl/wp-content/uploads/pliki/2025/turystyka/20250522_turystyka/strategia.pdf (dostęp: 10.07.2025).

Witt, D. (2025). Adamkowo, czyli Ptasia Wioska, najmniejsza taka w kraju. „Gdyby na raz przyjechało 36 turystów, byłoby ich więcej niż mieszkańców wsi". Pobrano z: https://bydgoszcz.eska.pl/adamkowo-czyli-ptasia-wioska-najmniejsza-taka-w-kraju-gdyby-na-raz-przyjechalo-36-turystow-byloby-ich-wiecej-niz-mieszkancow-wsi-aa-VgPu-8U8r-s5Ma.html (dostęp: 10.07.2025).

Thematic villages as an innovative tool for sustainable development of rural areas on the example of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship

Abstract. The aim of this study was to analyze the offerings of thematic villages operating in the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship and assess their social, economic, promotional, and cultural impact on the development of the region and local communities. Furthermore, based on the statements of those involved in implementing these offerings, we analyzed how they perceive their activities in the context of sustainable rural development. The research revealed that the services offered in the villages are attractive and diverse – from flower, honey, and mining to bread and bird services.

Keywords: thematic villages, sustainable development, tourism product

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.17

Piotr Gabryjończyk✉**, Jan Zawadka, Patrycja Bas**
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Motywacje i emocje towarzyszące zwiedzaniu Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu

Streszczenie. Celem artykułu było scharakteryzowanie motywów, jakimi kierowali się odwiedzający przy wyborze Bełżca jako destynacji tanatoturystycznej, oraz emocji towarzyszących przy zwiedzaniu tego miejsca. Badaniem objęto dwie grupy respondentów: osoby, które w swoim życiu przynajmniej raz odwiedziły Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu, oraz mieszkańców Bełżca i okolic – łącznie próba liczyła 125 respondentów: 64 odwiedzających oraz 61 mieszkańców gminy. Wśród najważniejszych wniosków należy wskazać, że głównym motywem przyjazdu respondentów do Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu okazała się chęć poznania historii obozu, dominującymi uczuciami przy jego zwiedzaniu, zarówno przez rezydentów, jak i nierezydentów, były zaś smutek, współczucie i przygnębienie.

Słowa kluczowe: tanatoturystyka, obóz zagłady, motywy, Bełżec

Wstęp

Turystyka w dzisiejszych czasach jest zdecydowanie czymś więcej niż zjawiskiem utrwalonym przez ubiegłe lata w postaci wyjazdów typu 3S (*sea* – *sun* – *sand*). Dzisiejsi konsumenci podróżują w ramach różnych rodzajów i form turystyki do destynacji przez długie lata niepostrzeganych jako *stricte* turystyczne. Wyprawy takie podejmowane są z różnych powodów, a towarzyszące im emocje mogą znacząco odbiegać od klasycznych wyobrażeń na temat przeżyć turystycznych. Jedną z kontrowersyjnych form turystyki jest tanatoturystyka, nazywana również mroczną lub turystyką śmierci, która może obejmować bardzo zróżnicowane lokacje – od parków rozrywki po miejsca ludobójstwa.

W artykule podjęto próbę zrozumienia, dlaczego ludzie podejmują tego typu wyjazdy, jakie są ich motywy i jakie emocje im towarzyszą podczas odwiedzania miejsc związanych ze śmiercią. Celowo wybranym do analizy obiektem tanatoturystyki było Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu (dawny obóz zagłady), na które zdecydowano się ze względu na jego relatywnie małą popularność i rozpoznawalność wśród innych tego typu placówek w Polsce, jak również znikomą liczbę badań związanych z tym obiektem, szczególnie w kontekście rozpoznania motywacji odwiedzających. Nazwy takie jak Auschwitz (Oświęcim), Majdanek czy nawet Sobibór są dość często spotykane

Autor: Piotr Gabryjończyk ORCID: 0000-0002-8815-9723; Jan Zawadka ORCID: 0000-0003-1979-0607
✉ e-mail: piotr_gabryjonczyk@sggw.edu.pl

i pojawiają się w edukacji już na poziomie szkolnym. Bełżec zaś pozostaje w cieniu, mimo że nie jest mniej ważny.

Głównym celem opracowania było scharakteryzowanie motywów, jakimi kierowali się odwiedzający przy wyborze Bełżca jako destynacji tanatoturystycznej oraz emocji towarzyszących ludziom przy zwiedzaniu tego miejsca. Jest to ważne m.in. z perspektywy lepszego zrozumienia profilu turysty wybierającego tanatoturystykę jako formę spędzenia czasu wolnego.

Specyfika tanatoturystyki i typologia miejsc z nią związanych

Tanatoturystyka jest jedną ze specyficznych form turystyki kulturowej i obejmuje wyjazdy do miejsc związanych ze śmiercią (Tanaś, 2013, s. 185). Można ją również zdefiniować jako podróże do miejsc, których odwiedzenie w całości lub częściowo motywowane jest pragnieniem rzeczywistego bądź symbolicznego kontaktu ze śmiercią, szczególnie (choć nie tylko) brutalną (Seaton, 1996; za: Mionel, 2019, s. 426). Etymologia terminu 'tanatoturystyka' nawiązuje do greckiego Tanatosa, boga śmierci, brata boga snu Hypnosa i syna bogini nocy Nyx (Muszel, 2007, s. 152). Należy przy tym podkreślić, że termin 'tanatoturystyka' jest często używany zamiennie z terminem 'turystyka mroczna' (Muszel, 2007, s. 152), a samo zjawisko może być dzielone na liczne podkategorie, zależnie od specyficznych obszarów zainteresowania turystów (Tanaś, 2013, s. 156).

Korzenie naukowej identyfikacji zjawiska sięgają schyłku XX wieku – w połowie lat 90. poprzedniego stulecia Foley i Lennon jako pierwsi nazwali zjawisko 'turystyki mrocznej' (Duda, 2019, s. 28), prezentując realne i spreparowane (stworzone na potrzeby turystyki, tak aby odwiedzający mogli doświadczać związanych ze śmiercią emocji i refleksji, a jednocześnie edukować się w różnych wymiarach z nią związanych) miejsca śmierci i katastrof oraz sposoby ich eksplorowania przez odwiedzających (Foley i Lennon, 1996; za: Ziębińska-Witek, 2012, s. 175). Należy jednak podkreślić, że mimo upływu od tego momentu niemal trzech dekad, terminologia związana z turystyką mroczną jest mocno niedoprecyzowana, a poszczególni autorzy różnicują definiowanie tejże przez pryzmat zakresu zainteresowania turystów, ich motywacji czy kontekstu kulturowego (Assylkhanova i in., 2024, s. 415). Hohenhaus (*What is 'dark tourism'?...*) jest nawet zdania, że prościej określić, czym turystyka mroczna nie jest, niż próbować ją zdefiniować w jednoznaczny sposób. Jednakże cechą wspólną większości ujęć terminologicznych zjawiska jest to, że wszystkie one odnoszą się do odwiedzin miejsc związanych ze śmiercią, tragedią, bólem i cierpieniem, choć nierozumianych tożsamo, np. nie musi być to śmierć realna, może dotyczyć też przedmiotów lub miejsc, jak np. miasto Prypeć czy dzielnica Warosia w Famaguście (Holleran i Holleran, 2024).

W tanatoturystyce nie zawierają się typowe elementy turystyki, takie jak opalanie, aktywności sportowe czy konsumpcja klasycznej oferty kulturowej (o ile nie ma ona jakiegoś związku ze śmiercią). Trzeba przy tym pamiętać, że turyści rzadko zorientowani są na jedną, czystą formę turystyki, dlatego odwiedzanie obiektów powiązanych ze śmiercią może być także elementem innego rodzaju podróży, a niektóre miejsca, z racji swej wyjątkowej historycznej rangi (np. Oświęcim), mają stałe miejsce w planach z założenia nietanatoturystycznych podróży (Owsianowska i Banaszkiewicz, 2015, s. 16-19).

Motywacje turystów do odwiedzin poszczególnych miejsc tanatoturystycznych mogą być zróżnicowane i zależą nie tylko od konkretnych cech destynacji, które mogą przyciągnąć turystów, ale i cech turystów oraz ich osobistych pobudek (Dann, 1977; za: Ziębińska-Witek, 2012, s. 177), kontekstu kulturowego (Aggarwal i in., 2024, s. 2), jak również oddziaływania mediów (Komsta, 2013, s. 52). Przykładami motywów, które najczęściej odgrywają kluczową rolę, są: oddanie pamięci zmarłym; chęć zobaczenia masowych zniszczeń; chęć przeżycia przygody; ciekawość; fascynacja śmiercią (Tanaś, 2006, s. 89). Poza tym wśród pobudek tanatoturystów pojawiają się też np. edukacyjne (Hajduk-Nijakowska, 2018, s. 45), nostalgiczne (np. dziecięce pragnienia spotkania z duchami) czy też powodowane po prostu znudzeniem turystyką konwencjonalną (Muszel, 2007, s. 159).

W ramach tanatoturystyki wyróżnić można pięć podstawowych jej rodzajów, a mianowicie podróże do miejsc (Seaton, 1996, s. 241-242):

1. upamiętniających publiczną śmierć bądź będących jej świadectwem,
2. upamiętniających zmarłych,
3. indywidualnej lub masowej śmierci,
4. niemających bezpośredniego związku ze śmiercią, ale nawiązujących do niej,
5. inscenizacji śmierci.

Potencjalne miejsca realizacji tanatoturystyki obejmują bardzo liczne lokacje, poczynając od tych związanych ze sferą sacrum, jak np. cmentarze, krypty, kaplice, krzyże (Tanaś, 2013, s. 24), przez wszelkiego rodzaju miejsca zbiorowej śmierci podczas katastrof czy zdarzeń wojennych (w tym obozy koncentracyjne i obozy zagłady) i ekspozycje muzealne, aż po sferę profanum obejmującą miejsca śmierci wyobrażonej, popkulturowej, głównie w wymiarze rozrywkowym (np. domy strachów). Odzwierciedleniem tego jest zaproponowany przez Stone'a podział tanatoturystyki w zależności od mroczności zjawiska (Stone, 2006, s. 151). Zgodnie z tą propozycją najciemniejsza część zjawiska cechuje się orientacją edukacyjną, koncentracją na historii, autentyczną interpretacją produktu, autentyzmem lokacji, krótszym czasem, który minął od zaistniałej tragedii oraz ograniczoną infrastrukturą *stricte* turystyczną. Z kolei najmniej mroczna część tanatoturystyki opiera się na orientacji rozrywkowej, komercjalizacji dziedzictwa, nieautentycznej interpretacji produktu, braku autentyzmu lokacji, dłuższym czasie od tragicznych wydarzeń oraz rozbudowanej infrastrukturze turystycznej. W tym kontekście obiekt taki jak Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu stanowi przykład możliwie najmroczniejszego rodzaju lokacji dla tanatoturystyki.

Metoda i organizacja badań

Na potrzeby opracowania przeprowadzono badania sondażowe z wykorzystaniem techniki ankiety. Badaniami objęto dwie grupy respondentów: osoby, które w swoim życiu przynajmniej raz odwiedziły Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu (64), oraz mieszkańców Bełżca i okolic (61). Wykorzystanym narzędziem był kwestionariusz ankiety (oddzielny dla obu grup), samo zaś badanie przeprowadzono dwutorowo: w formie stacjonarnej (zbierając odpowiedzi w Muzeum i Miejscu Pamięci w Bełżcu oraz w samej miejscowości i pobliskim Tomaszowie Lubelskim), a także on-line (przede wszystkim za pośrednictwem wybranych grup tematycznych na Facebooku skupionych wokół zaintereso-

wań historyczno-krajoznawczych lub przestrzennie w Bełżcu i okolicach), co pozwoliło dotrzeć do większej liczby respondentów. W obu przypadkach wykorzystano te same wzory kwestionariusza.

Kwestionariusz skierowany do odwiedzających Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu zawierał 14 pytań z kafeterią (jedno- i wielokrotnego wyboru) i 4 pytania dotyczące cech społeczno-demograficznych badanych, z kolei ten adresowany do mieszkańców Bełżca i okolic składał się z 12 pytań zamkniętych (jedno- i wielokrotnego wyboru) i 3 pytań dotyczących cech społeczno-demograficznych. Badanie, zrealizowane w okresie maja i czerwca 2025 r., było w pełni anonimowe, a udział w nim był dobrowolny. Każdy respondent został poinformowany o celu zbierania danych.

Charakterystyka respondentów

W badaniu uczestniczyło 125 respondentów, 64 odwiedzających Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu oraz 61 mieszkańców gminy.

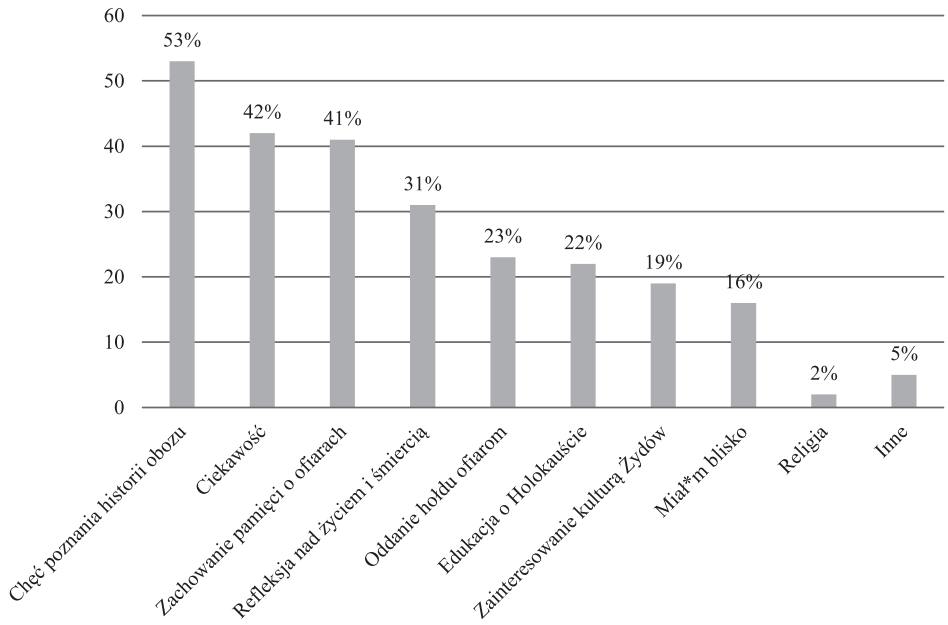
W grupie odwiedzających Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu przeważały kobiety (59% badanych). Respondenci reprezentowali wszystkie przedziały wiekowe (od 18 do ponad 65 lat, z interwałami co 10 lat – oprócz przedziału 18-25 lat) przy w miarę równomiernym udziale procentowym (ok. 20% dla każdej grupy). Wyjątkiem były osoby 65+, których udział wyniósł jedynie 3%. Co zaskakujące, najwięcej badanych było mieszkańcami wsi (30%) i średnich miast (od 50 do 150 tys. mieszkańców, 28%). Może to być związane z faktem, że najczęściej Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu odwiedzali respondenci mieszkający w zasięgu do 50 km od niego (aż 42% badanych), a wyraźnie rzadziej osoby mieszkające 150-250 km (11%) i ponad 250 km (15%).

W grupie mieszkańców Bełżca i okolic również przeważały kobiety (56%). Także rozkład wieku respondentów był bardziej zróżnicowany, w badaniu znaleźli się przedstawiciele wszystkich grup wiekowych, ale dominowały osoby młode, z przedziałów 18-25 lat (26%), 26-35 lat (30%) oraz 36-45 lat (21%). Osoby zamieszkujące Bełżec stanowiły niewiele ponad 1/3 tej grupy respondentów (36%), pozostali byli mieszkańcami okolic miejsca lokalizacji Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu.

Wyniki badań

Najistotniejszym motywem przyjazdu respondentów do Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu okazała się chęć poznania historii obozu – taką deklarację złożył co drugi badany (wykres 1).

Drugą najczęściej wybieraną odpowiedzią była zwykła ciekawość (42%), która jedynie nieznacznie wyprzedziła powody komemoracyjne (41%). Pozostałe kategorie odpowiedzi miały już wyraźnie mniejszy udział procentowy. Warto zwrócić uwagę na bardzo niski udział pobudek religijnych, co mogło być jednak spowodowane brakiem respondentów żydowskiego pochodzenia w próbie. Wśród odpowiedzi „inne" ankietowani wskazywali motywy m.in. takie jak chęć zobaczenia tego miejsca na własne oczy czy zamieszkiwanie w miejscach, gdzie społeczność żydowska kiedyś była bardzo liczna. Co warte podkreślenia, żaden z badanych nie wskazał odpowiedzi związa-

Wykres 1. Motywy przyjazdu respondentów do Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu (można było wskazać więcej niż jedną odpowiedź) [N = 64]

Źródło: badania własne.

nych z potrzebą silnych emocji lub rozrywki jako powodów przyjazdu (pominięto je na wykresie). Można zatem przypuszczać, że w świadomości odwiedzających Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu jest automatycznie identyfikowane jako przykład bardzo mrocznej destynacji tanatoturystyki.

Pewnym wyjaśnieniem wiodącego motywu przyjazdu do Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu może być deklaratywny stopień znajomości historii obozu zagłady w Bełżcu (tab. 1).

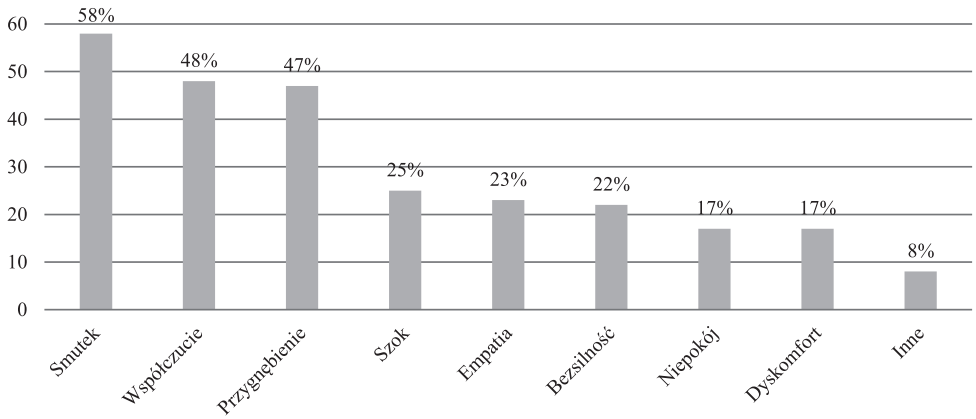
Najliczniejsza grupa respondentów oceniła swój stopień znajomości historii obozu na 3 (41%), co można byłoby zinterpretować jako wiedzę raczej przeciętną – ten stan w pewien sposób może tłumaczyć popularność motywu związanego ze zgłębianiem historii tego miejsca. Niemal tak samo liczna grupa osób stwierdziła, że ich wiedza jest dobra lub bardzo dobra, jedynie mniej niż co 5. badany zadeklarował, że jest ona niewielka. Trzeba przy tym pamiętać, że respondenci zwykle mają tendencję do przeceniania swojej osoby i niechętnie przyznają się do braków w jakimś obszarze, co tym bardziej może tłumaczyć główny motyw odwiedzin Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu. Średnia znajomość historii obozu w próbie wyniosła 3,3, zatem była to wartość bardzo przeciętna. Co ciekawe, nie zaobserwowano wyraźnych różnic w tej materii w zależności od wieku uczestników badania – w grupie osób powyżej 45. roku życia wartość ta wyniosła 3,32, a w grupie do 45. roku życia 3,28, różnica była zatem marginalna.

Tabela 1. Deklarowany stopień znajomości historii obozu (w skali od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało najmniej) [N = 64]

Wyróżnienie	Odsetek odpowiedzi
5	11%
4	31%
3	41%
2	11%
1	6%
Średnia znajomość historii obozu w Bełżcu	
Ogółem	3,30
18-45 lat	3,28
Powyżej 45 lat	3,32

Źródło: badania własne.

Potwierdzeniem mrocznego charakteru Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu są emocje identyfikowane przez respondentów podczas zwiedzania placówki (wykres 2).

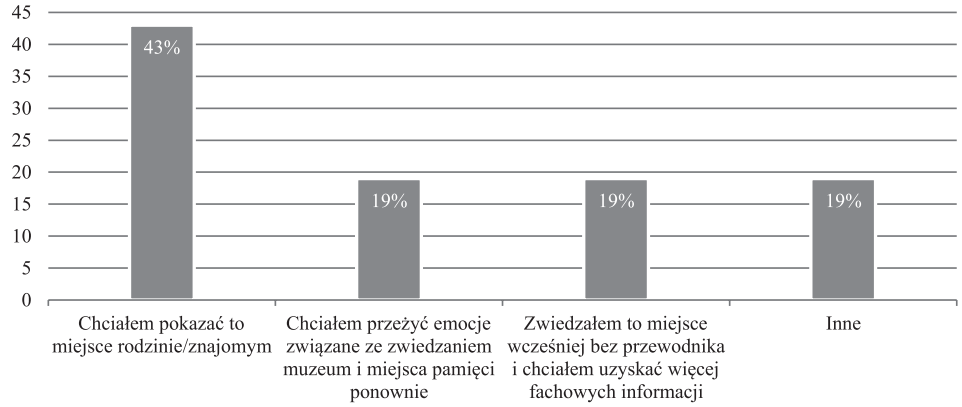

Wykres 2. Emocje respondentów podczas zwiedzania Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu (można było wskazać więcej niż jedną odpowiedź) [N = 64]

Źródło: badania własne.

Dominującym uczuciem okazał się smutek (58%), a dwie kolejne najczęściej nazywane emocje to współczucie (48%) i przygnębienie (47%). Wszystko to wyraźnie dookreśla charakter miejsca. Dodatkowo co 4. badany odczuł szok, poza tym pojawiały się empatia, bezsilność, niepokój czy dyskomfort (choć były one wskazywane wyraźnie rzadziej). Niewielki odsetek respondentów (8%) zdecydował się na opcję „inne", gdzie podano m.in. uznanie dla twórców i projektantów Miejsca Pamięci, obawę o przyszłość spowodowaną brakiem wyciągania wniosków z przeszłości, poruszenie oraz wprost niemożność nazwania towarzyszących wizycie silnych przeżyć.

Na koniec analizy rezultatów pozyskanych od odwiedzających Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu warto przytoczyć deklarowane przez respondentów, którzy odwiedzali to miejsce ponownie (był to co 3. badany), motywy kolejnej wizyty (wykres 3).

Wykres 3. Motywy ponownego przyjazdu respondentów do Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu [N = 21]

Źródło: badania własne.

Aż 43% respondentów jako motyw ponownego przyjazdu wskazało chęć pokazania tego miejsca rodzinie i znajomym, co można zinterpretować jako pewien wyznacznik wagi miejsca i ładunku emocjonalnego, jaki wiąże się z jego zwiedzaniem. Pozostałe motywy wskazywano rzadziej, ale – co warte odnotowania – dotyczyły one również sfery emocjonalnej i dalszego poszerzania wiedzy na temat obozu. Także wśród opcji „inne" wyróżniona została m.in. niezaspokojona ciekawość.

W grupie przedstawicieli społeczności Bełżca i okolic prawie 3/4 osób (74%) zadeklarowało, że odwiedziło wcześniej Muzeum i Miejsce Pamięci. Pytanie ich o motyw takich odwiedzin z wielu względów byłoby bezzasadne, dlatego postanowiono spojrzeć na zagadnienie z innej strony i zapytać tych, którzy nie odwiedzili tego miejsca, o powód takiego stanu rzeczy (wykres 4).

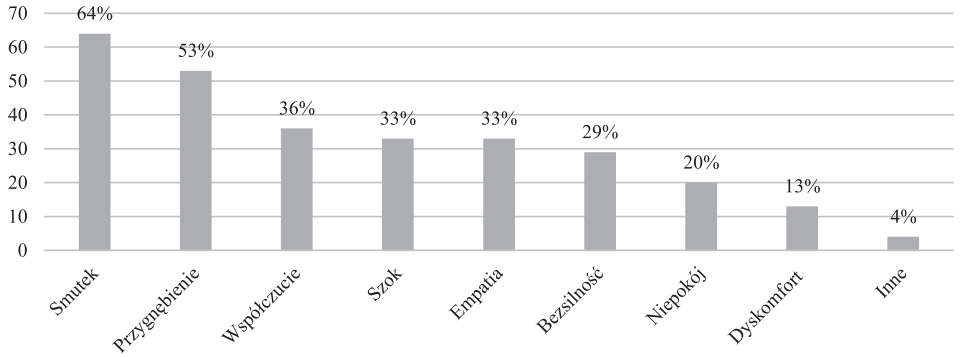
Głównym powodem okazał się brak czasu na taką wizytę (44%), duża część osób również po prostu nie czuła takiej potrzeby (38%). Co ciekawe, co 5. respondent w tej grupie bał się, że taka wizyta wywoła u niego dyskomfort psychiczny – kolejny raz można zatem znaleźć w wynikach odzwierciedlenie mrocznego charakteru Bełżca jako destynacji tanatoturystycznej.

Aż 71% badanych z Bełżca i okolic potwierdziło odczuwanie silnych emocji związanych z obecnością Muzeum i Miejsca Pamięci. Co więcej, kolejne 27% zadeklarowało, że emocje takie odczuwało w przeszłości, ale obecnie już w pewien sposób przywykło do takiego specyficznego sąsiedztwa. Konkretne, nazwane emocje, które towarzyszyły grupie badanych mieszkańców podczas wizyty w Muzeum i Miejscu Pamięci w Bełżcu, przedstawiono na wykresie 5.

Wykres 4. Powody braku odwiedzenia Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu przez respondentów ze społeczności lokalnej [N = 16]

Źródło: badania własne.

Wykres 5. Emocje, które odczuwali mieszkańcy podczas zwiedzania Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu (można było wskazać więcej niż jedną odpowiedź) [N = 45]

Źródło: badania własne.

Emocją, która najczęściej towarzyszyła badanym z tej grupy, był smutek (64%). Ponad połowa respondentów (53%) odczuwała też przygnębienie, pozostałe emocje pojawiały się wyraźnie rzadziej. Co ciekawe, najważniejsze 3 emocje w tej grupie respondentów okazały się identyczne z tymi zidentyfikowanymi przez odwiedzających Muzeum badanych nierezydentów. W tamtej grupie wyraźnie większe znaczenie miało jednak współczucie. Być może było to spowodowane okazjonalnym kontaktem z takim miejscem – dla mieszkańców Bełżca jest swego rodzaju stałym i „oswojonym" elementem krajobrazu, więc świadomość przeszłości nie jest aż tak dojmująca. Warto wspomnieć, że w kategorii „inne" wymienione zostały złość i gniew. Mimo tego dla większości respondentów spośród mieszkańców (59%) upamiętnianie ofiar obozu miało bardzo duże znaczenie. Jedynie dla 2% badanych komemoracja nie miała żadnego znaczenia, a średnia waga zachowania pamięci o ofiarach obozu w Bełżcu (w skali 1-5, gdzie 1 oznaczało najmniej) wyniosła aż 4,4.

Podsumowanie i wnioski

Badania przeprowadzone wśród osób odwiedzających Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu oraz przedstawicieli społeczności lokalnej umożliwiły poznanie motywów, jakimi kierowali się ci pierwsi przy wyborze Bełżca jako destynacji tanatoturystycznej oraz emocji towarzyszących ludziom przy zwiedzaniu tego miejsca. Odwiedzający chcieli poznać historię obozu, a tym samym dowiedzieć się (a być może także zrozumieć), co dokładnie wydarzyło się tam w okresie II wojny światowej. Mogłoby się wydawać, że wiodącym motywem w takim obiekcie powinna być chęć zachowania pamięci o ofiarach zagłady, jednak okazuje się, że zdecydowanie ważniejsza jest po prostu zwykła ludzka ciekawość, nieważne, czy postrzegana ogólnie, czy z ukierunkowaniem na określone elementy. Nie oznacza to jednak, że zachowanie pamięci i komemoracja ofiar nie są ważne – warto podkreślić, że niemal 9 na 10 respondentów z grupy mieszkańców stwierdziło, że kwestia ta ma duże lub bardzo duże znaczenie.

Wszystkim odwiedzającym Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu, niezależnie czy reprezentowali oni rezydentów, czy nierezydentów, towarzyszyły te same główne emocje: smutek, przygnębienie i współczucie. Trudno, żeby było inaczej. Miejsca takie jak obozy zagłady powinny budzić przede wszystkim emocje o negatywnym podłożu, gdyż są reprezentantami najmroczniejszych w swojej naturze destynacji tanatoturystycznych powiązanych z realną śmiercią i masowym cierpieniem. Należy przy tym podkreślić, że emocje związane z odwiedzaniem Muzeum i Miejsca Pamięci w Bełżcu mogą być podobne lub takie same jak podczas odwiedzania innych miejsc związanych z Holokaustem czy jakimkolwiek innym ludobójstwem. Takie miejsca najczęściej charakteryzują się jednocześnie wysokim poziomem ideologizacji politycznej, ukierunkowaniem edukacyjnym i ofertą, która nie została stworzona celowo dla ruchu turystycznego, choć jest przez turystów konsumowana.

Należy podkreślić, że przeprowadzone badania były wymagające, a także czaso- i pracochłonne, nie tylko ze względu na wąsko dookreślone grupy respondentów, do których ciężko było bezpośrednio dotrzeć, ale przede wszystkim z racji trudnego tematu i zaobserwowanej niechęci do wypełniania kwestionariuszy ankiet, zwłaszcza stacjonarnie. Ze względu na ich ograniczenia (jak choćby wielkość próby i jej dobór) należy rozpatrywać je jako przyczynek do kolejnych, znacznie szerzej zakrojonych analiz dotyczących turystycznej konsumpcji szeroko rozumianej przestrzeni śmierci, zwłaszcza w kontekście zachodzących zmian społecznych i rodzących się na rynku turystycznym trendów.

Literatura

Aggarwal, A., Lim, W. M., Dandotiya, R., Kukreja, V. (2024). Dark tourism through the lens of attachment theory and domestic tourists. International Journal of Tourism Research 26(1), e2609. DOI: https://doi.org/10.1002/jtr.2609

Assylkhanova, A., Nagy, G., Morar, C., Teleubay, Z., Boros, L. (2024). A critical review of dark tourism studies. Hungarian Geographical Bulletin 73(4), s. 413-435. DOI: https://doi.org/10.15201/hungeobull.73.4.5

Duda, A. (2019). Mroczna turystyka w obliczu wyzwań ponowoczesności na przykładzie Czarnobylskiej Strefy Wykluczenia. Turystyka Kulturowa 5, s. 27-44. DOI: http://dx.doi.org/10.62875/tk.v5i0.1084

Hajduk-Nijakowska, J. (2018). W pogoni za sensacją. Kulturowy wymiar mrocznej turystyki (*dark tourism*). Turystyka Kulturowa 3, s. 42-57. DOI: http://dx.doi.org/10.62875/tk.v3i0.944

Hohenhaus, P. What is 'dark tourism'? Are you a 'dark tourist'? Pobrano z: https://www.dark-tourism.com/index.php/18-main-menus/mainmenussubpages/599-what-is-dark-tourism (dostęp: 15.11.2025).

Holleran, M., Holleran, S. (2024). Resisting dark tourism: Northern Cyprus's 'ghost city' of Varosha. City 28(5–6), s. 1066-1078. DOI: https://doi.org/10.1080/13604813.2024.2356368

Komsta, A. (2013). Problem *dark tourism* i jego możliwości w Polsce. Turystyka Kulturowa 2, s. 46-65. DOI: http://dx.doi.org/10.62875/tk.v2i0.160

Mionel, V. (2019). Dark tourism and thanatourism: Distinct tourism typologies or simple analytical tools? Tourism 67(4), s. 423-237.

Muszel, M. (2007). Tanatoturystyka – mroczna strona turystyki. Kultura i Społeczeństwo 1, s. 151-167. DOI: https://doi.org/10.35757/KiS.2007.51.1.9

Owsianowska, S., Banaszkiewicz, M. (2015). Trudne dziedzictwo a turystyka. O dysonansie dziedzictwa kulturowego. Turystyka Kulturowa 11, s. 6-24. DOI: http://dx.doi.org/10.62875/tk.v11i0.662

Stone, P. (2006). A Dark Tourism Spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. Tourism 54(2), s. 145-160.

Tanaś, S. (2006). Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej. Peregrinus Cracoviensis 17, s. 85-100.

Tanaś, S. (2013). Tanatoturystyka. Od przestrzeni śmierci do przestrzeni turystycznej. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Ziębińska-Witek, A. (2012). Turystyka śmierci jako zjawisko kulturowe. Teksty Drugie 3, s. 174-186.

The role of thanatourism motivations in visiting the Museum and Memorial Site in Bełżec

Abstract. The aim of this article was to characterize the motivations behind visitors' choice of Bełżec as a thanatourism destination, and emotions during visiting the site. The study covered two groups of respondents: people who had visited the Museum and Memorial Site in Bełżec at least once in their lives, and the inhabitants of Bełżec and the surrounding area – the total sample consisted of 125 respondents, 64 visitors to the Museum and 61 local inhabitants of the Bełżec commune. The most important findings indicate that main reason for the respondents to come to the Museum and Memorial Site in Bełżec was the desire to learn about the history of the camp, while the dominant feelings during the visit, both by residents and non-residents, were sadness, compassion and depression.

Keywords: thanatourism, extermination camp, motivations, Bełżec

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.18

Jarosław Gołębiewski✉
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Regionalne rynki rolne w czasach globalnych turbulencji: między dezintegracją a odpornością

Streszczenie. Globalne szoki ostatnich lat zaburzyły funkcjonowanie rynków rolno-żywnościowych i ujawniły słabości globalnych łańcuchów dostaw. W opracowaniu przeanalizowano procesy dezintegracji, relokalizacji i wzmacniania odporności regionalnych rynków w kontekście współczesnych trendów i polityki publicznej. Wyniki wskazują, że lokalne systemy żywnościowe mogą ograniczać skutki zewnętrznych szoków, szczególnie przy wsparciu WPR, polityki spójności oraz inicjatyw oddolnych, takich jak krótkie łańcuchy dostaw. We wnioskach wskazano na potrzebę silniejszej integracji działań regionalnych oraz współpracy między producentami, konsumentami i instytucjami publicznymi.

Słowa kluczowe: rynki rolne, globalizacja, odporność, dezintegracja, relokalizacja

Wstęp

Rynki lokalne i regionalne stanowią kluczowe elementy współczesnych systemów żywnościowych, integrując wymiar gospodarczy, społeczny i przestrzenny. Ich definicje odnoszą się zarówno do kryteriów geograficznych, jak i funkcjonalnych. Rynki lokalne opierają się na krótkich łańcuchach dostaw oraz bezpośrednich relacjach między producentami a konsumentami, rynki regionalne tworzą natomiast szersze sieci wymiany oparte na powiązaniach ekonomicznych, logistycznych i instytucjonalnych między obszarami produkcji i konsumpcji. Jak podkreślają Low i in. (2015), oba poziomy pełnią funkcje komplementarne: lokalność sprzyja elastyczności i szybkim adaptacjom, a regionalność wzmacnia koordynację i stabilność strukturalną całego systemu żywnościowego.

Przez dekady globalizacja rynków rolno-żywnościowych sprzyjała wzrostowi produktywności i rozwojowi handlu międzynarodowego. W ostatnich latach coraz wyraźniej ujawniają się jednak jej ograniczenia. Kryzysy zdrowotne, geopolityczne, energetyczne i klimatyczne poważnie zakłóciły funkcjonowanie światowych łańcuchów dostaw, a ich skutki szczególnie silnie odczuwalne są na poziomach regionalnym i lokalnym (Czernyszewicz, 2024). Kryzysy te wywołały gwałtowne wahania cen

Jarosław Gołębiewski ORCID: 0000-0001-7869-790X
✉ jaroslaw.golebiewski@sggw.edu.pl

surowców i zakłócenia w dostawach, ujawniając słabości organizacyjne w dystrybucji żywności i zmuszając wiele regionów do ponownej weryfikacji swoich powiązań z globalnym systemem żywnościowym (Czekaj, 2024).

Na tym tle celem artykułu jest ocena oddziaływania globalnych trendów i zewnętrznych szoków na funkcjonowanie regionalnych rynków rolnych oraz ocena mechanizmów umożliwiających zwiększenie ich odporności i stabilności.

Globalne megatrendy i szoki zewnętrzne a regionalne rynki rolne

W literaturze podkreśla się, że globalizacja rynków rolnych, choć sprzyja wzrostowi handlu, zwiększa podatność systemów żywnościowych na zakłócenia o charakterze geopolitycznym, ekonomicznym i środowiskowym (Weis, 2011; Majewski i in., 2018). Wydarzenia takie jak pandemia COVID-19 i wojna w Ukrainie pokazały bardzo wyraźnie, że globalne łańcuchy dostaw są bardzo wrażliwe na kryzysy. W rezultacie doszło do niestabilności cen, zakłóceń transportowych i nasilenia problemów z bezpieczeństwem żywnościowym (Zawojska, 2021; FAO, 2022; Krzykowski, 2022; Jędruchniewicz i in., 2024). W ostatnim czasie dodatkową niestabilność wprowadza również polityka handlowa USA, której protekcjonistyczne działania wzmacniają fragmentację globalnych łańcuchów dostaw, osłabiając pozycję rynków lokalnych (FT, 2025).

Na tym tle rośnie znaczenie koncepcji odporności systemów żywnościowych. Odporność oznacza zdolność przewidywania zagrożeń, absorpcji wstrząsów i adaptacji przy jednoczesnym utrzymaniu długoterminowej trwałości (Tendall i in., 2015; Kahiluoto, 2020). Odporność ma charakter dynamiczny – łączy stabilność z uczeniem się i reorganizacją (Masik, 2022). Jak podkreślają Ben Hassen i in. (2025), jej budowanie wymaga zarówno sprawiedliwego dostępu do żywności, jak i odpornych instytucji oraz lokalnego zakorzenienia produkcji.

Badania jednoznacznie wskazują, że lokalne i regionalne systemy żywnościowe odgrywają kluczową rolę w zwiększaniu odporności. Krótsze łańcuchy dostaw, silne więzi społeczne, większa elastyczność oraz różnorodność produkcji czynią je mniej podatnymi na globalne zakłócenia. Wzmacniają ponadto stabilność ekonomiczną gospodarstw domowych, ograniczają ubóstwo żywnościowe i pozwalają utrzymać ciągłość dostaw w sytuacjach kryzysowych (Béné, 2020).

Coraz częściej wskazuje się, że lokalne i regionalne systemy żywnościowe są fundamentem zrównoważonego bezpieczeństwa żywnościowego (Donkers, 2013). W przeciwieństwie do zglobalizowanych łańcuchów dostaw cechują się większą różnorodnością, relacjami producent–konsument i silnymi instytucjami lokalnymi. Rynki regionalne mają charakter wielowymiarowy: stabilizują ceny, wzmacniają lokalną gospodarkę, wspierają MŚP i miejsca pracy, redukują zależność od importu oraz sprzyjają bardziej sprawiedliwemu podziałowi wartości dodanej. Wspierają także model gospodarki opartej na odpowiedzialności ekonomicznej, społecznej i środowiskowej. W efekcie stanowią kluczowy element odporności systemu żywnościowego na globalne kryzysy (Neven, 2014).

Metodyka badań

Celem artykułu jest ocena oddziaływania globalnych trendów i szoków zewnętrznych na regionalne rynki rolne w Europie, ze szczególnym odniesieniem do Polski. Rozważania koncentrują się na trzech procesach: dezintegracji globalnych łańcuchów dostaw, relokalizacji systemów żywnościowych oraz budowaniu odporności regionalnych rynków rolnych. Postawiono tezy, że ostatnie globalne kryzysy przyspieszyły tendencje do relokalizacji produkcji i konsumpcji, a poziom odporności regionów jest silnie zróżnicowany i zależny od kapitału społecznego, infrastruktury oraz wsparcia politycznego. Założono również, że instrumenty WPR i polityki spójności mają kluczowe znaczenie dla łagodzenia skutków dezintegracji i wzmacniania regionalnych systemów żywnościowych.

Artykuł ma charakter koncepcyjno-analityczny i opiera się na danych statystycznych dotyczących handlu rolno-żywnościowego, przeglądzie literatury oraz analizie studiów przypadków lokalnych inicjatyw i instrumentów polityki rolnej. Zastosowane podejście pozwoliło zidentyfikować główne mechanizmy kształtujące ewolucję regionalnych rynków rolnych i ocenić ich potencjał adaptacyjny w warunkach narastających wstrząsów globalnych.

Mechanizmy dezintegracji i relokalizacji łańcuchów dostaw

Doświadczenia ostatnich lat ujawniły znaczną podatność regionalnych rynków rolno-żywnościowych na szoki zewnętrzne wynikającą z ich silnej integracji z rynkami globalnymi. Dezintegracja w gospodarce światowej stanowi proces odwrotny wobec integracji i oznacza osłabienie bądź rozpad istniejących więzi gospodarczych, instytucjonalnych oraz politycznych między państwami (Bogołębska i in., 2022). Zjawisko to może przyjmować zarówno wymiar funkcjonalny, obejmujący zakłócenia mechanizmów współpracy handlowej, logistycznej i finansowej, jak i wymiar instytucjonalny, prowadzący do erozji wspólnych polityk i ram regulacyjnych w ugrupowaniach integracyjnych. Dezintegracja jest najczęściej konsekwencją globalnych wstrząsów o charakterze ekonomicznym, politycznym lub zdrowotnym, które sprzyjają wzrostowi protekcjonizmu oraz osłabieniu zaufania między partnerami gospodarczymi. Jej skutkiem jest fragmentacja łańcuchów dostaw, ograniczenie przepływu towarów i surowców, wzrost kosztów transakcyjnych, a w konsekwencji narastająca niestabilność podaży i cen na rynkach surowcowych oraz rolno-żywnościowych. Jak podkreślają Bogołębska i in. (2022), doświadczenia ostatnich kryzysów: finansowego, migracyjnego, pandemicznego i geopolitycznego wskazują, że procesy dezintegracyjne stanowią poważne wyzwanie dla utrzymania spójności jednolitego rynku i ujawniają słabości globalnych powiązań gospodarczych, które przez dekady stanowiły podstawę rozwoju handlu międzynarodowego oraz pogłębiania współzależności ekonomicznych.

Pandemia COVID-19 wywołała silne wstrząsy w gospodarce globalnej, znacząco wpływając na funkcjonowanie rynków surowcowych. Zakłócenia w handlu międzynarodowym, ograniczenia transportu oraz spadek aktywności przemysłowej

doprowadziły do gwałtownych wahań cen surowców energetycznych, metali i produktów rolnych. Doświadczenia pandemii uwidoczniły tym samym konieczność wzmacniania odporności tych rynków poprzez dywersyfikację źródeł zaopatrzenia, rozwój lokalnych łańcuchów dostaw oraz tworzenie bardziej efektywnych mechanizmów stabilizacyjnych w handlu globalnym (Ezeaku i in., 2021).

Skumulowane efekty tych zdarzeń były odczuwalne w wielu regionach, zwłaszcza tam, gdzie infrastruktura logistyczna oraz siła negocjacyjna podmiotów były ograniczone, a struktura zaopatrzenia silnie skoncentrowana. W warunkach wzmożonej zmienności cen mechanizm transmisji impulsów z rynków światowych do rynków lokalnych uległ przyspieszeniu, podczas gdy możliwości przenoszenia rosnących kosztów przez rolników i przetwórców na kolejne ogniwa łańcucha żywnościowego pozostawały ograniczone. W konsekwencji wzrosło ryzyko utraty płynności finansowej, a decyzje inwestycyjne były często odraczane lub redukowane do poziomu nakładów odtworzeniowych. W tabeli 1 przedstawiono przykładowe ekonomiczne skutki szoków zewnętrznych, pandemii COVID-19, wojny w Ukrainie oraz kryzysu energetycznego dla polskiego sektora rolno-żywnościowego w latach 2019-2023, obejmujące zmiany cen, kosztów produkcji, dochodów oraz nakładów inwestycyjnych w rolnictwie. Dane za lata 2019-2023 pokazują, że polski sektor rolny silnie odczuł skumulowane szoki zewnętrzne, które jednocześnie podniosły koszty produkcji i zwiększyły niepewność ekonomiczną. Najbardziej wzrosły ceny nawozów azotowych – o ponad 120%, co znacząco obniżyło opłacalność produkcji. Wyraźny był także wzrost kosztów energii elektrycznej (o 61,3%), szczególnie dotkliwy dla gospodarstw energochłonnych. Ceny pszenicy charakteryzowały się dużą zmiennością: po wzroście o ok. 110% w latach 2019-2022 nastąpił spadek o ok. 35% w 2023 r., co odzwierciedlało destabilizację rynku po wybuchu wojny w Ukrainie.

Tabela 1. Ekonomiczne efekty szoków zewnętrznych dla polskiego rolnictwa w latach 2019--2023

Wyszczególnienie	2019	2020	2021	2022	2023	Zmiana 2019-2023 [%]
Cena pszenicy [zł/dt]	72,26	74,86	96,76	151,99	98,79	36,7
Cena nawozów azotowych (saletra amonowa 34%N) [zł]	33,29	31,55	41,48	100,58	73,69	121,4
Średnia cena energii elektrycznej dla gospodarstw domowych [zł/kWh]	0,4862	0,5374	0,5947	0,7297	0,7840	61,3
Przeciętny miesięczny dochód w gospodarstwach rolników	74016,0	7935,30	8682,68	10115,48	10522,70	42,2
Nakłady inwestycyjne w rolnictwie i łowiectwie [mln zł]	5283,0	5366,50	5585,40	6043,00	6489,80	22,8

Źródło: Roczniki Statystyczne Rolnictwa 2020-2024; https://www.ure.gov.pl/pl/urzad/informacje-ogolne/aktualnosci/11857,Srednie-ceny-sprzedazy-energii-elektrycznej-na-rynku-konkurencyjnym-oraz-dla-gos.html (dostęp: 12.11.2025).

Mimo wzrostu cen produktów rolnych dochody rolników zwiększyły się jedynie o 42,2%, znacznie wolniej niż koszty produkcji, co pogorszyło relacje kosztowo-dochodowe. Nakłady inwestycyjne wzrosły o 22,8%, co sugeruje koncentrację na inwestycjach odtworzeniowych przy ograniczeniu inwestycji rozwojowych. Ogółem sektor funkcjonował w wyjątkowo trudnym otoczeniu, a presja kosztowa, zmienność cen i słaba dynamika dochodów ograniczyły jego zdolność do absorpcji szoków i utrzymania stabilności produkcji.

W odpowiedzi na zaburzenia w globalnych łańcuchach dostaw coraz wyraźniej zarysowuje się proces relokalizacji systemów żywnościowych. Relokalizacja nie oznacza dążenia do autarkii, lecz polega na świadomym skracaniu dystansu między producentem a konsumentem oraz na zwiększaniu roli podmiotów funkcjonujących w obrębie danego regionu (Rynio i in., 2021). Relokalizacja w systemach żywnościowych stanowi proces przywracania bliższych, bardziej bezpośrednich powiązań między miejscem produkcji a miejscem konsumpcji poprzez skracanie łańcuchów dostaw, wzmacnianie lokalnych rynków oraz odbudowę funkcji pośrednich, które w modelu globalnym uległy osłabieniu. W literaturze pojęcie to wiąże się zarówno z przywracaniem lokalnego zakorzenienia produkcji i dystrybucji żywności, jak i z odbudową relacji społecznych między producentami, konsumentami i instytucjami lokalnymi. Relokalizacja jest odpowiedzią na procesy delokalizacji i koncentracji kontroli w globalnych klastrach agrospożywczych, gdzie decyzje produkcyjne i dystrybucyjne są podejmowane przez niewielką liczbę podmiotów, a dystans między miejscem wytwarzania a miejscem zakupu ulega systematycznemu wydłużeniu (Hendrickson i Heffernan, 2002). Z perspektywy społeczno-ekonomicznej relokalizacja jest strategią zwiększania odporności systemu poprzez dywersyfikację kanałów dystrybucji, wzmacnianie lokalnych sieci kooperacji, większą retencję wartości dodanej w regionie oraz tworzenie relacji opartych na zaufaniu i przejrzystości. Jak pokazują badania, rozwój rynków lokalnych i krótkich łańcuchów dostaw pozwala producentom uzyskać większą część wartości wytworzonego produktu i sprzyja przechodzeniu na metody produkcji o mniejszej intensywności nakładów zewnętrznych (Levidow i Psarikidou, 2011). Relokalizacja ma także wymiar makroekonomiczny, ponieważ substytucja importu żywności produktami krajowymi generuje istotne efekty mnożnikowe w postaci wzrostu produkcji, zatrudnienia i dochodów w regionie, co potwierdzają m.in. analizy input–output przeprowadzone w Chorwacji (Mikulić i in., 2023). Uwzględnienie efektów bezpośrednich, pośrednich i indukowanych[1] pokazuje, że relokalizacja stanowi strategię integrującą cele ekonomiczne, środowiskowe i społeczne. Skraca dystans między producentami a konsumentami, wzmacnia lokalny kapitał społeczny, zmniejsza wrażliwość na szoki globalne i zwiększa zdolność regionów do budowania bardziej odpornych systemów żywnościowych. W tym ujęciu jest nie tylko

[1] Efekty bezpośrednie obejmują pierwotny wzrost produkcji i zatrudnienia, efekty pośrednie wynikają z aktywizacji sektorów współpracujących, a efekty indukowane odnoszą się do dodatkowej działalności gospodarczej generowanej przez wydatki z nowo uzyskanych dochodów (Miller i Blair, 2009).

sposobem organizacji rynku, lecz także narzędziem zmiany logiki funkcjonowania współczesnego agrobiznesu – od logiki globalnych przepływów ku logice lokalnego zakorzenienia.

Ważnym przejawem relokalizacji systemów żywnościowych są działania mające na celu skracanie łańcucha dostaw oraz zwiększanie udziału podmiotów operujących w obrębie danego regionu. Jej podstawowymi formami są sprzedaż bezpośrednia, rolniczy handel detaliczny (RHD) oraz rozwój lokalnego przetwórstwa realizowanego w ramach działalności marginalnej, lokalnej i ograniczonej (MLO) (tab. 2). Proces ten jest wspierany przez instrumenty prawne i organizacyjne umożliwiające odbudowę funkcji pośrednich w łańcuchach dostaw, w tym regionalne centra dystrybucji, magazyny chłodnicze oraz mechanizmy koordynacji popytu instytucjonalnego (Bukowska-Piestrzyńska i in., 2022).

Tabela 2. Ewolucja rozwiązań prawnych wspierających relokalizację systemu żywnościowego w Polsce

Instrument prawny	Rok wejścia w życie	Zakres i cel regulacji	Główne ograniczenia terytorialne	Znaczenie dla relokalizacji systemu żywnościowego
Dostawy bezpośrednie: rozporządzenie MZ (Dz.U. 2007 nr 112 poz. 774)	2007	Umożliwia producentom sprzedaży niewielkich ilości surowców roślinnych bezpośrednio konsumentom lub detalistom.	Województwo produkcji i województwa sąsiednie.	Pierwszy instrument prawny wspierający krótkie łańcuchy dostaw, umożliwiający rolnikom sprzedaż bez pośredników.
Sprzedaż bezpośrednia produktów pochodzenia zwierzęcego. Rozp. MRiRW (Dz.U. 2015 poz. 1703)	2015	Określa wymagania weterynaryjne, limity produkcji i zasięg sprzedaży produktów zwierzęcych.	Województwo produkcji i województwa sąsiednie (z wyjątkiem promocji).	Wzmacnia rozwój lokalnych rynków mięsa, nabiału i jaj, formalizując ich zgodność z zasadami bezpieczeństwa żywności.
Działalność marginalna, lokalna i ograniczona (MLO). Rozp. MRiRW (Dz.U. 2016 poz. 451)	2016	Pozwala małym zakładom przetwórczym sprzedawać produkty pochodzenia zwierzęcego w ograniczonym zasięgu	Jeden region (województwo) lub powiaty sąsiadujące.	Rozwija lokalne przetwórstwo i małe zakłady spożywcze, tym samym sprzyja tworzeniu lokalnych łańcuchów wartości.
Rolniczy handel detaliczny (RHD). Ustawa z 16.11.2016 r. (Dz.U. 2016 poz. 1961)	2017	Umożliwia rolnikom sprzedaż przetworzonych produktów roślinnych i zwierzęcych z własnych surowców z uproszczonymi wymogami podatkowymi i sanitarnymi.	Sprzedaż w miejscu produkcji, na targowiskach i lokalnie (z limitem przychodów do 20 tys. zł zwolnionym z podatku).	Najpełniejsze narzędzie repolaryzacji systemu żywnościowego, sprzyja utrzymaniu wartości dodanej w regionie, wspiera przedsiębiorczość wiejską i lokalną samowystarczalność.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rozporządzenie (2007); Rozporządzenie (2015); Rozporządzenie (2016); Ustawa (2016).

Relokalizacja systemów żywnościowych rozwija się również poprzez różnorodne formy współpracy rynkowej, takie jak targi lokalne, giełdy regionalne, kooperatywy konsumenckie, kontraktacje z lokalnymi przetwórcami oraz zamówienia publiczne na żywność dla instytucji publicznych (Wiśniewska-Paluszak, 2018). Coraz większą rolę odgrywają także inicjatywy spółdzielcze i działania lokalnych grup działania (LGD), które wspierają tworzenie marek regionalnych, standaryzację jakości czy rozwój logistyki ostatniej mili oraz integrują rozproszonych dostawców w bardziej konkurencyjne struktury (Knieć i Goszczyński, 2011). W rezultacie relokalizacja staje się jednym z głównych kierunków wzmacniania odporności systemu żywnościowego poprzez zmniejszanie zależności od globalnych łańcuchów dostaw i wzmacnianie regionalnej autonomii produkcyjnej.

Skuteczność tych procesów zależy jednak od nakładających się czynników infrastrukturalnych, społecznych i regulacyjnych. Kluczowe znaczenie mają nowoczesne chłodnie, sortownie, lokalne zakłady przetwórcze oraz regionalne centra dystrybucji wyposażone w narzędzia cyfrowe. Równie ważny jest kapitał społeczny oraz sprzyjające regulacje, zwłaszcza uproszczenia dla krótkich łańcuchów dostaw, wsparcie inwestycyjne dla małych przetwórców i odpowiednie standardy w zamówieniach publicznych.

W praktyce relokalizacja napotyka jednak również bariery, takie jak: rozdrobnienie gospodarstw, sezonowość produkcji, brak standaryzacji jakości czy wysokie koszty logistyki małoskalowej, które mogą ograniczać opłacalność i dostęp do nowoczesnych kanałów dystrybucji. Coraz większą rolę odgrywa więc profesjonalna koordynacja rynku. Operatorzy regionalni, spółdzielnie, organizacje producentów oraz centra dystrybucji integrują informacje o podaży i popycie, poprawiają planowanie produkcji i minimalizują straty (Carloni i in., 2025). Wsparciem dla tych procesów są narzędzia cyfrowe, platformy zamówieniowe, prognozowanie popytu oraz systemy traceability, które zwiększają przejrzystość i efektywność przepływów.

Budowanie odporności regionalnych rynków rolno-żywnościowych

Odporność regionalnych systemów żywnościowych definiuje się jako zdolność do przewidywania zagrożeń, absorpcji i łagodzenia wstrząsów, szybkiej adaptacji do zmieniających się warunków oraz przeprowadzenia głębszej transformacji instytucjonalnej lub technologicznej (Tendall i in., 2015; Doherty i in., 2019). W praktyce obejmuje to działania na wszystkich poziomach łańcucha żywnościowego, w gospodarstwach rolnych, przetwórstwie oraz sektorach dystrybucji. Szczególne znaczenie mają: dywersyfikacja źródeł zaopatrzenia i rynków zbytu, elastyczność operacyjna oraz wzmocnienie infrastruktury magazynowej, chłodniczej i systemów logistyki ostatniej mili. Odporność nie oznacza jednak dążenia do pełnej samowystarczalności. Jej celem jest tak ukształtowana sieć powiązań lokalnych, regionalnych i krajowych, aby system mógł podtrzymać podstawowe funkcje w okresie zakłóceń, a następnie powrócić do równowagi na wyższym poziomie efektywności.

Ważnym elementem odporności jest zarządzanie ryzykiem cenowym i podażowym. Na poziomie gospodarstw decydują o niej m.in.: zróżnicowany płodozmian i dobór gatunków, kontraktacja produkcji, zabezpieczanie cen oraz inwestycje w technologie ograniczające wrażliwość na wahania rynkowe – precyzyjne rolnictwo czy odnawialne źródła energii. W ujęciach regionalnym i krajowym istotny jest dostęp do alternatywnych korytarzy logistycznych, centrów dystrybucyjnych oraz platform cyfrowych, które przyspieszają obieg informacji między popytem a podażą.

Po 2023 r. WPR dostarcza zestaw instrumentów, które wspierają budowę odporności (tab. 3). Ekoschematy promujące różnorodność upraw i praktyki agroekologiczne ograniczają ryzyko biologiczne i cenowe, tym samym stabilizują plony w perspektywie wieloletniej (Zieliński i in., 2024). Interwencje sektorowe, zwłaszcza w sektorze owoców i warzyw, wspierają wspólne inwestycje w infrastrukturę sortowania, chłodnictwa i standaryzacji jakości, co zwiększa zdolność regionów do utrzymania ciągłości dostaw świeżej żywności. Rozwój krótkich łańcuchów dostaw i lokalnych systemów żywnościowych poszerza możliwości sprzedaży dla małych i średnich gospodarstw, zmniejsza ich zależność od pojedynczych odbiorców oraz dalekich tras transportowych. Uzupełnieniem są narzędzia finansowego zarządzania ryzykiem, ubezpieczenia upraw i zwierząt, fundusze wzajemnościowe czy instrumenty stabilizacji dochodów, które pełnią funkcję amortyzatorów ograniczających presję płynnościową w okresach szoków (OECD, 2021).

Tabela 3. Instrumenty WPR 2023-2027 sprzyjające budowaniu odporności rolnictwa

Obszar wsparcia	Przykładowe instrumenty	Efekt w kontekście odporności
Dochody i stabilność produkcji	płatności podstawowe, redystrybucyjne, dla młodych rolników	wzmacnianie płynności i stabilności dochodowej szczególnie w mniejszych gospodarstwach i regionach o trudniejszych warunkach produkcji
Środowisko i klimat	ekoschematy, działania rolno-środowiskowo-klimatyczne, ONW	adaptacja do zmian klimatu, ograniczanie presji środowiskowej, stabilizacja produkcji w warunkach ryzyka przyrodniczego
Inwestycje i innowacje	modernizacja gospodarstw, efektywność energetyczna, OZE	zwiększenie konkurencyjności i odporności ekonomicznej poprzez ograniczenie kosztów i zależności od zasobów zewnętrznych
Zarządzanie ryzykiem i współpraca	ubezpieczenia, fundusze wzajemnościowe, grupy producentów	lepsze przygotowanie na szoki rynkowe i klimatyczne, wzmocnienie pozycji rynkowej rolników
Rozwój obszarów wiejskich	LEADER/RLKS, doradztwo i transfer wiedzy (AKIS)	wzmacnianie kapitału społecznego i zdolności adaptacyjnych regionów, budowa odporności instytucjonalnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: MRiRW (2025).

Polityka spójności 2021-2027 odgrywa istotną rolę w budowaniu odporności regionalnych systemów żywnościowych, szczególnie poprzez inwestycje w infrastrukturę rynkową. Wsparcie obejmuje rozwój infrastruktury: transportowej, energetycznej, środowiskowej, cyfrowej i społecznej, które warunkują sprawne funkcjonowanie rynków lokalnych i regionalnych. Na poziomie lokalnym środki kierowane są do samo-

rządów, lokalnych grup działania oraz partnerstw terytorialnych i przeznaczane są na: modernizację targowisk, lokalne centra dystrybucyjne, inkubatory przedsiębiorczości oraz infrastrukturę usługową. Dzięki temu wzrasta atrakcyjność inwestycyjna obszarów wiejskich i małych miast, a lokalne rynki stają się bardziej odporne na szoki zewnętrzne.

Kluczowe znaczenie mają programy: Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko (FEnIKS), Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG) oraz Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego (FERS), tworzące komplementarny system wsparcia dla inwestycji infrastrukturalnych, innowacyjnych i społecznych (MFiPR, 2025). Dzięki terytorialnemu podejściu fundusze europejskie wzmacniają konkurencyjność regionalną, spójność przestrzenną i społeczną oraz wyrównują szanse rozwojowe.

Warunkiem budowania odporności jest również sprzyjające otoczenie regulacyjne, uproszczenia dla krótkich łańcuchów dostaw, proporcjonalne wymogi sanitarne dla małych przetwórców czy kryteria jakościowe i środowiskowe w zamówieniach publicznych. Doświadczenia europejskie potwierdzają także, że kluczowa jest współpraca. We Francji terytorialne polityki żywnościowe integrują producentów, samorządy i odbiorców instytucjonalnych (Mrówczyńska-Kamińska, 2015). W Austrii i Hiszpanii spółdzielnie stanowią ważny element regionalnych strategii rozwojowych, ponieważ pełnią funkcję pomostu między lokalną gospodarką a polityką spójności (Yuill i in., 2008). W Polsce rośnie znaczenie inicjatyw integrujących małych dostawców i rozwijających regionalne sieci wartości wspieranych przez procesy cyfryzacji (Przeździecka i Ambroziak, 2024).

Odporność regionalnych rynków rolno-żywnościowych wymaga zatem równoczesnego wzmacniania infrastruktury, kapitału społecznego i jakości koordynacji terytorialnej. Regiony, które skracają łańcuchy dostaw, dywersyfikują źródła zaopatrzenia i budują trwałe partnerstwa producentów, przetwórców i instytucji publicznych, są lepiej przygotowane na przyszłe wstrząsy niezależnie od ich klimatycznego, geopolitycznego czy rynkowego charakteru.

Podsumowanie

Globalne turbulencje ostatnich lat potwierdziły tezę, że zglobalizowane łańcuchy dostaw żywności pozostają wysoce podatne na zakłócenia gospodarcze, geopolityczne i klimatyczne. Przeprowadzone analizy wskazują, że kryzysy takie jak pandemia COVID-19 i wojna w Ukrainie przyspieszyły procesy relokalizacji produkcji i konsumpcji, szczególnie w regionach dysponujących odpowiednią infrastrukturą, kapitałem społecznym oraz wsparciem instytucjonalnym. Wyniki badań potwierdzają również założenie o silnym zróżnicowaniu poziomu odporności regionalnych systemów żywnościowych, regiony dobrze wyposażone organizacyjnie i logistycznie szybciej adaptowały się do zmiennych warunków rynkowych, podczas gdy obszary peryferyjne doświadczały większej presji kosztowej i ograniczeń podaży.

Relokalizacja produkcji, dywersyfikacja źródeł zaopatrzenia oraz skracanie łańcuchów dostaw mogą pełnić funkcję stabilizującą, ich skuteczność zależy jednak od koordynacji działań i odpowiedniego wsparcia publicznego. W tym kontekście potwierdza się druga

teza badawcza dotycząca kluczowej roli instrumentów WPR oraz polityki spójności. Narzędzia te, ukierunkowane na inwestycje infrastrukturalne, rozwój kapitału społecznego, współpracę lokalną oraz wzmacnianie funkcji pośrednich w łańcuchu dostaw, łagodzą skutki dezintegracji i wspierają budowę bardziej odpornych systemów żywnościowych.

Budowanie odporności rynków regionalnych wymaga długofalowego, zintegrowanego podejścia łączącego politykę rolną, regionalną, transportową i społeczną. Tylko takie podejście pozwoli tworzyć systemy żywnościowe zdolne nie tylko przetrwać kolejne kryzysy, lecz także rozwijać się w sposób zrównoważony i dostosowany do specyfiki poszczególnych regionów.

Literatura

Ben Hassen, T., El Bilali, H., Daher, B., Burkart, S. (2025). Sustainable and resilient food systems in times of crises. Frontiers in Nutrition 12, 1564950. DOI: https://doi.org/10.3389/fnut.2025.1564950

Béné, C. (2020). Resilience of local food systems and links to food security – A review of some important concepts in the context of COVID-19 and other shocks. Food Security 12(4), s. 805-822. DOI: https://doi.org/10.1007/s12571-020-01076-1

Bogołębska, J., Kuna-Marszałek, A., Misiak, M. (2022). Kierunki ewolucji procesów integracyjnych we współczesnej gospodarce światowej. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Bukowska-Piestrzyńska, A., Doński-Lesiuk, J., Karkowski, T. A., Motowidlak, U. (2022). Adaptacyjność łańcuchów dostaw we współczesnej gospodarce. Studium na przykładzie produktów leczniczych i wyrobów medycznych. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Carloni, E., Giordano, C., Di Fiore, G. N., Mulazzani, L., Setti, M., Falasconi, L., Govigli, V. M. (2025). Promoting sustainable food systems: An empirical analysis of local Food Hub governance models and structures in 12 African settings. Environmental Science & Policy 164, 103983. DOI: https://doi.org/10.1016/j.envsci.2024.103983

Czekaj, M. (2024). Małe gospodarstwa rolne w lokalnych systemach żywnościowych w kontekście kształtowania regionalnego bezpieczeństwa żywnościowego w wybranych krajach Unii Europejskiej. Kraków: Homini.

Czernyszewicz, E. (2024). Zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego w świetle globalnych uwarunkowań demograficznych, klimatycznych i społeczno-ekonomicznych. Agronomy Science 79(3), s. 129-142.

Doherty, B., Ensor, J., Heron, T., Prado, P. (2019). Food systems resilience: towards an interdisciplinary research agenda. Emerald Open Research 1(10). DOI: https://doi.org/10.12688/emeraldopenres.12850.1

Donkers, H. (2013). Governance for local and regional food systems. Journal of Rural and Community Development 8(1), s. 178-208.

Ezeaku, H. C., Asongu, S. A., Nnanna, J. (2021). Volatility of international commodity prices in times of COVID-19: Effects of oil supply and global demand shocks. The Extractive Industries and Society 8(1), s. 257-270. DOI: https://doi.org/10.1016/j.exis.2020.12.013

FAO (2022). The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated with the current conflict. Pobrano z: https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/3d62caef-1749-404e-8217-6ac4783a135b/content (dostęp: 12.11.2025).

FT (2025). Donald Trump's tariff deals stack up, threatening to redraw global trade. https://www.ft.com/content/169698bf-5a6d-4b01-b53d-8b1294767c1f (dostęp: 12.11.2025).

Hendrickson, M. K., Heffernan, W. D. (2002). Opening spaces through relocalization: Locating potential resistance in the weaknesses of the global food system. Sociologia Ruralis 42(4), s. 347-369.

Jędruchniewicz, A., Kozak, S., Maśniak, J., Mikuła, A. (2024). Kanały i mechanizmy oddziaływania pandemii COVID-19 na rolnictwo w Polsce. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

Kahiluoto, H. (2020). Food systems for resilient futures. Food Security 12(4), s. 853-857. DOI: https://doi.org/10.1007/s12571-020-01070-7

Knieć, W., Goszczyński, W. (2011). Uwarunkowania procesów aktywizacji społeczności wiejskich: wyniki badań nad lokalnymi grupami działania oraz grupami partnerskimi. Polityka Społeczna 5(1), s. 24-27.

Krzykowski, P. (2022). Konsekwencje wojny na Ukrainie w wymiarze żywnościowym, ekonomicznym i energetycznym. Roczniki Nauk Społecznych 50(4), s. 93-113.

Levidow, L., Psarikidou, K. (2011). Food relocalization for environmental sustainability in Cumbria. Sustainability 3(4), s. 692-719.

Low, S. A., Adalja, A., Beaulieu, E., Key, N., Martinez, S., Melton, A., Perez, A., Ralston, K., Stewart, H., Suttles, S. (2015). Trends in US local and regional food systems: A report to Congress. AP-068, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service.

Majewski, E., Sulewski, P., Wąs, A. (2018). Ewolucja Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej w kontekście wyzwań Trwałego Rozwoju. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

Masik, G. (2022). Koncepcja odporności: definicje, interpretacje, podejścia badawcze oraz szkoły myśli. Przegląd Geograficzny 94(3), s. 279-305. DOI: https://doi.org/10.7163/PrzG.2022.3.1

MFiPR (2025). Fundusze Europejskie 2021-2027. Pobrano z: https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/fundusze-ue-2021-27 (dostęp: 12.11.2025).

Mikulić, D., Lovrinčević, Ž., Keček, D. (2023). Economic effects of food supply chain re-localization on the Croatian economy. Agricultural and Food Economics 11(1), 36. DOI: https://doi.org/10.1186/s40100-023-00281-8

Miller, R. E., Blair, P. D. (2009). Input-output analysis: foundations and extensions. New York: Cambridge University Press.

MRiRW (2025). Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027 (PS WPR 2023-2027). Pobrano z: https://www.gov.pl/web/rolnictwo/plan-strategiczny-dla-wspolnej-polityki-rolnej-na-lata-2023-27 (dostęp: 12.11.2025).

Mrówczyńska-Kamińska, A. (2015). Gospodarka żywnościowa w krajach Unii Europejskiej: kierunki rozwoju, przepływy i współzależności. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.

Neven, D. (2014). Developing sustainable food value chains. Rzym: FAO.

OECD (2021). Building Agricultural Resilience to Natural Hazard-induced Disasters Insights from Country Case Studies. OECD Publishing.

Przeździecka, E., Ambroziak, A. A. (2024). Polska gospodarka wobec nowych wyzwań w trzeciej dekadzie XXI wieku. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.

Rozporządzenie (2007). Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 6 czerwca 2007 r. w sprawie dostaw bezpośrednich środków spożywczych. Dz.U. 2007 nr 112 poz. 774.

Rozporządzenie (2015). Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 września 2015 r. w sprawie wymagań weterynaryjnych przy produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do sprzedaży bezpośredniej. Dz.U. 2015 poz. 1703.

Rozporządzenie (2016). Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 marca 2016 r. w sprawie szczegółowych warunków uznania działalności marginalnej, lokalnej i ograniczonej. Dz.U. 2016 poz. 451.

Rynio, D., Pawlik, A., Kalisiak-Mędelska, M., Rogowska, M., Drobniak, A. (2021). Nowe wymiary przestrzeni społeczno-ekonomicznej. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.

Tendall, D. M., Joerin, J., Kopainsky, B., Edwards, P., Shreck, A., Le, Q. B., Kruetli, P., Grant, M., Six, J. (2015). Food system resilience: Defining the concept. Global Food Security 6, s. 17-23. DOI: https://doi.org/10.1016/j.gfs.2015.08.001

URE (2024). Średnie ceny sprzedaży energii elektrycznej na rynku konkurencyjnym oraz dla gospodarstw domowych w 2023 r. były wyższe niż w 2022 r. Pobrano z: https://www.ure.gov.pl/pl/urzad/informacje-ogolne/aktualnosci/11857,Srednie-ceny-sprzedazy-energii-elektrycznej-na-rynku-konkurencyjnym-oraz-dla-gos.html (dostęp: 12.11.2025).

Ustawa (2016). Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia sprzedaży żywności przez rolników. Dz.U. 2016 poz. 1961.

Weis, T. (2011). Światowa gospodarka żywnościowa. Batalia o przyszłość rolnictwa. Warszawa: Polska Akcja Humanitarna.

Wiśniewska-Paluszak, J. (2018). Sieci agrobiznesu w świetle teorii ekonomii. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.

Yuill, D., Ferry, M., Gross, T. (2008). Przegląd, zmiany, reformy – zmiany polityki regionalnej w Unii Europejskiej i w Norwegii. Studia Regionalne i Lokalne 1(31), s. 5-37.

Zawojska, A. (2021). Zwycięzcy i przegrani pandemii COVID-19: Perspektywa globalna z uwzględnieniem gospodarki rolno-żywnościowej. Problems of World Agriculture/Problemy Rolnictwa Światowego, 21(4), s. 54-75.

Zieliński, M., Gołębiewska, B., Adamski, M., Sobierajewska, J., Tyburski, J. (2024). Adaptation of eco-schemes to Polish agriculture in the first year of the EU CAP 2023-2027. Economics and Environment 89(2), s. 817-817. DOI: https://doi.org/10.34659/eis.2024.89.2.817

Regional agricultural markets in times of global turbulence: between disintegration and resilience

Abstract. The global shocks of recent years have disrupted the functioning of agri-food markets and revealed weaknesses in global supply chains. This study analyses the processes of disintegration, relocalisation, and the strengthening of resilience in regional markets in the context of contemporary trends and public policies. The findings indicate that local food systems can mitigate the effects of external shocks, particularly when supported by the CAP, cohesion policy, and bottom-up initiatives such as short supply chains. The conclusions highlight the need for stronger integration of regional actions and enhanced cooperation among producers, consumers, and public institutions.

Keywords: agricultural markets, globalisation, resilience, disintegration, relocalisation

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.19

Bartosz Kwiatkowski✉
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Zastosowanie sztucznej inteligencji w planowaniu podróży turystycznych – wyniki analizy bibliometrycznej

Streszczenie. Celem artykułu była analiza bibliometryczna dorobku naukowego dotyczącego zastosowania sztucznej inteligencji (AI) w procesie planowania podróży turystycznych. Badanie oparto na danych z bazy Scopus obejmujących 961 publikacji z lat 2010-2025. Wyniki wskazują na dynamiczny wzrost zainteresowania tematyką po 2018 r., zwłaszcza w krajach azjatyckich takich jak Chiny i Indie. Najczęściej badane obszary to inteligentna turystyka, systemy rekomendacyjne, inteligentna mobilność miejska oraz optymalizacja tras z wykorzystaniem algorytmów AI. Analiza słów kluczowych ujawniła 9 głównych klastrów badawczych odzwierciedlających interdyscyplinarny charakter badań. Sztuczna inteligencja w planowaniu podróży odgrywa coraz większą rolę w personalizacji doświadczeń turystów, prognozowaniu zachowań oraz wspieraniu zrównoważonego transportu i logistyki.

Słowa kluczowe: sztuczna inteligencja, planowanie podróży, inteligentna turystyka, systemy rekomendacyjne, analiza bibliometryczna, mobilność miejska

Wstęp

Szybki rozwój technologii sztucznej inteligencji (AI) w ostatnich latach intensywnie wpływa na sektor turystyczny w Polsce i na świecie (Ilieva i in., 2024). Narzędzia takie jak chatboty, rekomendacyjne algorytmy czy predykcyjne systemy cenowe pozwalają użytkownikom szybciej, taniej i bardziej świadomie podejmować decyzje dotyczące wyjazdów (Wang i in., 2025). Współczesny konsument coraz częściej korzysta z inteligentnych platform: Booking.com, Kayak, TripAdvisor czy Google Travel (Sousa, Cardoso i Dias, 2024). W literaturze podkreśla się, że technologie takie jak uczenie maszynowe, przetwarzanie języka naturalnego (NLP) oraz analiza dużych zbiorów danych umożliwiają przedsiębiorstwom turystycznym dostarczanie bardziej dopasowanych i elastycznych rozwiązań (Akshata i in., 2025; Balawardhana, 2025; Goyal i in., 2025). Jednym z kluczowych trendów jest spersonalizowane planowanie podróży, w którym systemy AI analizują ogromne ilości danych w celu tworzenia rekomendacji opartych na preferencjach, budżecie i zachowaniach użytkowników. Takie rozwiązania pozwalają sugerować miejsca docelowe, zakwaterowanie i atrakcje zgodne z indywidualnymi potrzebami podróżnych (Akshata i in., 2025; Bostan, Enescu i Bizon, 2025; Sharma i in., 2025). Coraz częściej wykorzystywani są również wirtualni asystenci i technologie konwersacyjne, które automatyzują procesy rezerwacji

Bartosz Kwiatkowski ORCID: 0000-0001-7316-5445
✉ bartosz_kwiatkowski1@sggw.edu.pl

i zarządzania podróżą w czasie rzeczywistym (Akshata i in., 2025; Balawardhana, 2025). Kolejnym obszarem innowacji są doświadczenia immersyjne, integrujące sztuczną inteligencję z rzeczywistością rozszerzoną (AR) i wirtualną (VR) (Balawardhana, 2025; Goyal i in., 2025; Sandhya i Varghese, 2025). W zakresie logistyki systemy AI wspierają planowanie tras, porównywanie ofert oraz reagowanie na zmiany w czasie rzeczywistym, np. odwołania lotów czy zmiany pogody (Akshata i in., 2025; Mofatteh i in., 2025). Dodatkowo zaawansowane modele uczenia maszynowego uwzględniają takie czynniki jak pogoda i natężenie ruchu drogowego, aby zapewnić bardziej efektywne planowanie tras (Mofatteh i in., 2025; Xiaohang, Zhanyong i Ling, 2025). Równocześnie sztuczna inteligencja przyczynia się do zrównoważonego rozwoju turystyki, optymalizując wykorzystanie zasobów i wspierając zarządzanie tłumem. Algorytmy prognozujące popyt oraz systemy monitorujące czynniki środowiskowe pomagają minimalizować negatywny wpływ turystyki na środowisko naturalne (Baburao i in., 2024; Mishra, Das i Patnaik, 2024). Mimo licznych korzyści literatura wskazuje również na istotne wyzwania i dylematy etyczne. Najważniejsze z nich dotyczą ochrony prywatności i bezpieczeństwa danych osobowych wykorzystywanych przez systemy AI (Aggrawal i in., 2025; Baburao i in., 2024; Balawardhana, 2025). Podsumowując, sztuczna inteligencja stanowi siłę napędową innowacji w turystyce – oferuje nowe możliwości personalizacji i efektywności, ale jednocześnie wymaga odpowiedzialnego i etycznego wdrożenia w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju sektora (Wang, Iahad i Al-Sharafi, 2025). Celem analizy bibliometrycznej było określenie stopnia rozwoju przestrzeni badawczej dotyczącej zastosowań AI w procesie planowania podróży turystycznych. Na podstawie przeglądu literatury sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Jakie są skala i dynamika rozwoju badań dotyczących zastosowania sztucznej inteligencji w planowaniu podróży turystycznych?
2. Jakie są kluczowe kierunki, tematy i ośrodki badawcze w tym obszarze tematycznym?
3. Jakie luki badawcze i możliwości dalszych analiz można zidentyfikować na podstawie dotychczasowego dorobku naukowego?

Wartość dodana niniejszego opracowania polega na połączeniu podejścia analitycznego z podejściem syntetyzującym, co umożliwiło kompleksowe ujęcie dynamiki badań nad AI w turystyce.

Metodyka

Wybór analizy bibliometrycznej wynikał z jej szerokiego stosowania w naukach o zarządzaniu, turystyce oraz systemach informacyjnych (Klincewicz, 2008; Polowczyk, 2012; Degler i in., 2021; Sułkowski i in., 2023). Do przeprowadzenia analizy publikacji oraz cytowań zastosowano metodologię ilościową bibliometrii (Klimas, 2012). Dane do wykonania badania zostały pozyskane z bazy Scopus i przedstawiają stan wiedzy do 21.10.2025 r. Uwzględniono artykuły naukowe, przeglądowe i materiały konferencyjne, pominięto natomiast inne typy dokumentów (tab. 1). Decyzje o wyborze bazy Scopus wynikały z dostępności największej liczby informacji o autorach, instytucjach i krajach, baza zawiera największą liczbę dostępnych źródeł literaturowych (Klimas, 2012). Do wizualizacji mapy słów kluczowych zastosowano program VOSviewer, jedno z naj-

częściej stosowanych narzędzi do mapowania nauki. Umożliwia on graficzne przedstawienie powiązań między pojęciami i autorami, szeroko wykorzystywane w badaniach z zakresu zarządzania i jakości (Gudanowska, 2015; Sułkowski i in., 2023).

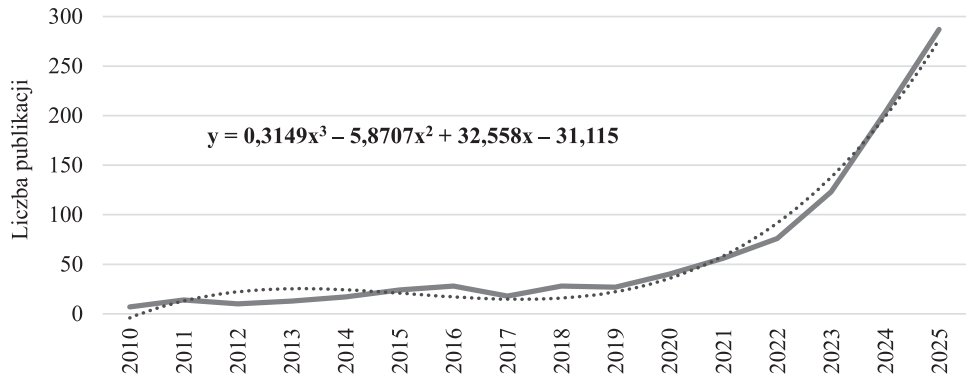
Tabela 1. Ścieżka wyszukiwania dla analizy bibliometrycznej

Ścieżka wyszukiwania
(TITLE-ABS-KEY („artificial intelligence" OR „machine learning" OR „deep learning" OR „neural network*" OR „AI") AND TITLE-ABS-KEY („travel planning" OR „trip planning" OR „itinerary planning" OR „route optimization" OR „destination recommendation")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , „re") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , „ar") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , „cp"))

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Scopus (stan na 21.10.2025).

Wyniki analizy bibliometrycznej

Zidentyfikowano 961 pozycji opublikowanych w latach 2010-2025 zgodnie ze ścieżką wyszukiwania przedstawioną w tabeli 1. Liczba publikacji dotycząca badanego tematu wskazuje tendencję wzrostową przy linii trendu: $y = 0{,}3149x^3 - 5{,}8707x^2 + 32{,}558x - 31{,}115$ (wykres 1).

Wykres 1. Liczba publikacji w latach 2010-2025

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Scopus (stan na 21.10.2025).

W analizowanym zbiorze publikacji największą liczbę opracowań dotyczących zastosowania sztucznej inteligencji w procesie planowania podróży turystycznych odnotowano w Chinach (283). Na kolejnych miejscach znalazły się Indie (217) oraz Stany Zjednoczone (97). Pełny wykaz krajów przedstawiono w tabeli 2.

W rankingu autorów według liczby publikacji w badanym okresie najwyżej plasują się: M.A.H. Akhand, S. Seyfi, Y. Wang i F. Zhou z 4 publikacjami. Po 3 publikacje opublikowało 16 autorów, w tym m.in.: N. Andrei, Y.M. Arif, S. Efendi, T. Fei, M. Ghogho oraz I. Granado. Ponad 110 osób jest autorami 2 publikacji (tab. 3).

Tabela 2. Ranking krajów według liczby publikacji

Kraj/terytorium	Liczba publikacji
Chiny	283
Indie	217
Stany Zjednoczone	97
Zjednoczone Królestwo	36
Arabia Saudyjska	33
Malezja	32
Korea Południowa	29
Japonia	28
Hiszpania	28

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Scopus (stan na 21.10.2025).

Tabela 3. Ranking autorów według liczby publikacji

Autor	Liczba publikacji
M.A.H. Akhand, S. Seyfi, Y. Wang, F. Zhou	4
N. Andrei, Y.M. Arif, S. Efendi, T. Fei, M. Ghogho, I. Granado, M. Hariadi, J. Kim, M.J. Kim, N. Koshizuka, Y. Li, T. Liebig, K.H. Lim, S. Ohsugi, P.A. Prakash, R.S. Rathore, J. Seo, S. Shang, Z. Soumia, T. Sultana, W. Sun, G. Trajcevski, T. Yang, K. Zhang, L.Y. Zhang	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Scopus (stan na 21.10.2025).

W rankingu 10 najczęściej występujących afiliacji przypisanych do analizowanych publikacji znalazły się Saveetha Engineering College (15 publikacji) oraz Saveetha Institute of Medical and Technical Sciences (15), oba są z Indii (tab. 4).

Tabela 4. Ranking ośrodków naukowych

Afiliacja	Liczba publikacji
Saveetha School of Engineering	15
Saveetha Institute of Medical and Technical Sciences	15
Ministry of Education of the People's Republic of China	9
University of Electronic Science and Technology of China	9
Université Sidi Mohamed Ben Abdellah	8
Shanghai Jiao Tong University	8
Dalian Maritime University	8
SRM Institute of Science and Technology	7
Chinese Academy of Sciences	7
Harbin Institute of Technology	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Scopus (stan na 21.10.2025).

Publikacje indeksowane w bazie Scopus dotyczące zastosowania sztucznej inteligencji w planowaniu podróży turystycznych przypisano do różnych dziedzin wiedzy. Najwięcej publikacji zaklasyfikowano do informatyki (675 publikacji), co stanowi ok. 70% wszystkich opracowań. Znaczącą liczbę publikacji odnotowano także w inżynierii (462 publikacje, 48%), matematyce (214 publikacji, 22%), naukach decyzyjnych (136 publikacji, 14%) oraz naukach społecznych (103 publikacje, 11%). Pozostałe obszary obejmują ok. 30% publikacji, co wskazuje na interdyscyplinarny charakter badań nad danym tematem (tab. 5).

Tabela 5. Liczba publikacji według dziedzin wiedzy

Dziedzina wiedzy	Liczba publikacji
Informatyka	675
Inżynieria	462
Matematyka	214
Nauki decyzyjne	136
Nauki społeczne	103
Nauki o środowisku	92
Biznes, zarządzanie i rachunkowość	86
Energetyka	73
Fizyka i astronomia	67
Nauka o materiałach	50
Medycyna	46

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Scopus (stan na 21.10.2025).

W rankingu najczęściej cytowanych publikacji z bazy Scopus uplasował się artykuł *Adoption of AI-based chatbots for hospitality and tourism* (Pillai i Sivathanu, 2020) cytowany 694 razy – przeanalizowano wdrażanie sztucznej inteligencji w turystyce i hotelarstwie. Autorzy kolejnych publikacji: *Enabling technologies for urban smart mobility* (Paiva i in., 2021) oraz *A review of machine learning and IoT in smart transportation* (Zantalis i in., 2019) skupili się na inteligentnej mobilności, integracji internetu rzeczy oraz algorytmów uczenia maszynowego w zarządzaniu transportem. Artykuły Zhang i in. (2019) dotyczą wykorzystania głębokiego uczenia w prognozowaniu ruchu drogowego oraz rozwiązań niskoemisyjnej logistyki, Wong, Lian i Sun (2023) analizują natomiast wczesne zastosowania generatywnej sztucznej inteligencji, takiej jak ChatGPT, w podejmowaniu decyzji turystycznych. Pozostałe publikacje obejmują badania nad systemami rekomendacji i aplikacjami mobilnymi wspierającymi personalizację podróży (Chen i Tsai, 2019; Shi, Gong i Gursoy, 2021) – tabela 6.

Podczas analizy mapy słów kluczowych opartej na 961 publikacjach naukowych dotyczących zastosowań AI w procesie planowania podróży turystycznych uwzględniono minimalną liczbę wystąpień słowa kluczowego na poziomie 5 razy. Spośród 2866 słów kluczowych wyodrębniono 110 powtarzających się słów, które następnie pogrupowano

Tabela 6. Ranking najczęściej cytowanych publikacji

Tytuł	Autor	Źródło	Rok	Liczba cytowań
Adoption of AI-based chatbots for hospitality and tourism	R. Pillai, B. Sivathanu	International Journal of Contemporary Hospitality Management 32(10), s. 3199-3226	2020	694
A review of machine learning and IoT in smart transportation	F. Zantalis, G. Koulouras, S. Karabetsos, D. Kandris	Future Internet 11(4), 94	2019	525
Short-term traffic flow prediction based on spatio-temporal analysis and CNN deep learning	W. Zhang, Y. Yu, Y. Qi, F. Shu, Y. Wang	Transportmetrica A: Transport Science 15(2), s. 1688-1711	2019	346
Enabling technologies for urban smart mobility: Recent trends, opportunities and challenges	S. Paiva, M.A. Ahad, G. Tripathi, N. Feroz, G. Casalino	Sensors 21(6), 2143, s. 1-45	2021	265
Antecedents of Trust and Adoption Intention toward Artificially Intelligent Recommendation Systems in Travel Planning: A Heuristic–Systematic Model	S. Shi, Y. Gong, D. Gursoy	Journal of Travel Research 60(8), s. 1714-1734	2021	215
Autonomous travel decision-making: An early glimpse into ChatGPT and generative AI	I.A. Wong, Q.L. Lian, D. Sun	Journal of Hospitality and Tourism Management 56, s. 253-263	2023	194
Waste management as an IoT-enabled service in smart cities	A. Medvedev, P. Fedchenkov, A. Zaslavsky, T. Anagnostopoulos, S. Khoruzhnikov	Lecture Notes in Computer Science 9247, s. 104-115	2015	185
Determinants of behavioral intention to use the Personalized Location-based Mobile Tourism Application: An empirical study by integrating TAM with ISSM	C.-C. Chen, J.-L. Tsai	Future Generation Computer Systems 96, s. 628-638	2019	164
Personalized tour recommendation based on user interests and points of interest visit durations	K.H. Lim, J. Chan, C. Leckie, S. Karunasekera	IJCAI International Joint Conference on Artificial Intelligence, January 2015, s. 1778-1784	2015	160
Low-carbon cold chain logistics using ribonucleic acid-ant colony optimization algorithm	L.-Y. Zhang, M.-L. Tseng, C.-H. Wang, C. Xiao, T. Fei	Journal of Cleaner Production 233, s. 169-180	2019	144

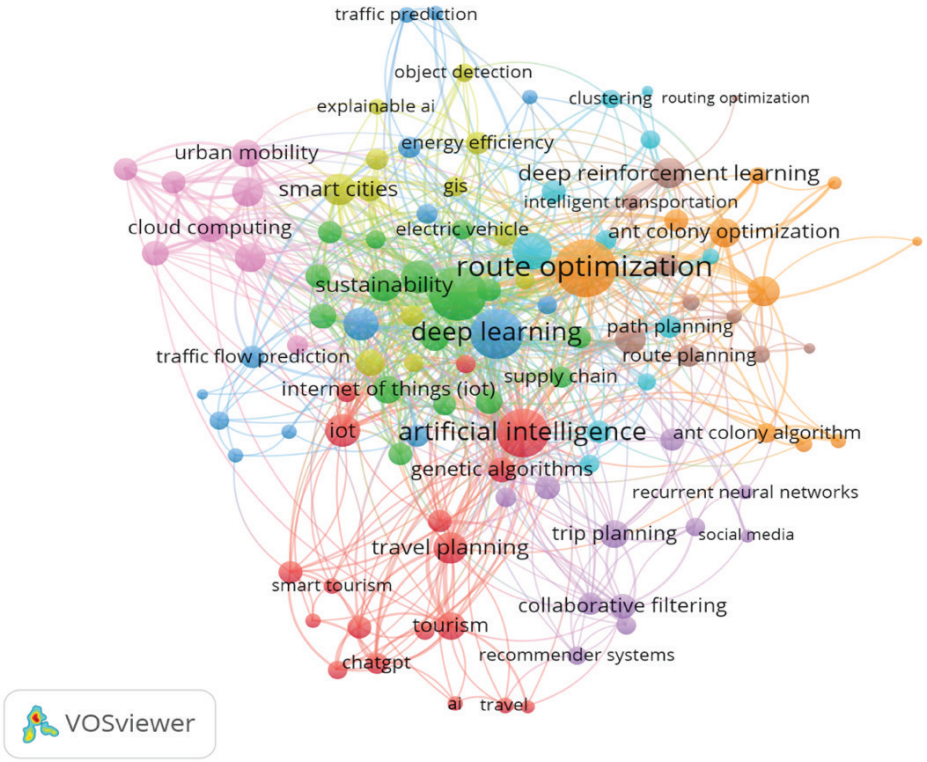
Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Scopus (stan na 21.10.2025).

ze względu na częstotliwość występowania oraz siłę współwystępowania. W wyniku tej analizy powstały klastry tematyczne odzwierciedlające główne kierunki badań i zastosowań AI w kontekście nowoczesnych, inteligentnych systemów oraz rozwoju zrównoważonego. Analiza pozwoliła zidentyfikować kilka głównych obszarów badawczych: ogólne zastosowania AI, inteligentny transport i mobilność miejska, systemy rekomendacyjne w turystyce oraz optymalizacja tras i logistyki. Mapy słów kluczowych pokazały, że w badaniach łączy się rozwój technologii AI z potrzebami rozwoju zrównoważonego, efektywności energetycznej oraz poprawy jakości mobilności i doświadczeń użytkowników (tab. 7, rys. 1).

Tabela 7. Klastry z przykładami najczęściej występujących słów kluczowych

Nazwa klastra	Przykładowe słowa kluczowe (10)
Klaster 1 Sztuczna inteligencja	sztuczna inteligencja, uczenie maszynowe, sieć neuronowa, przetwarzanie danych, analiza danych, algorytmy, głębokie uczenie, big data, automatyzacja
Klaster 2 AI w zrównoważonym transporcie	zrównoważony rozwój, zrównoważony transport, pojazd elektryczny, logistyka, łańcuch dostaw, optymalizacja tras, efektywność energetyczna, gospodarka o obiegu zamkniętym, internet rzeczy, analityka predykcyjna
Klaster 3 AI w inteligentnym transporcie	inteligentny transport, inteligentny system transportowy, przewidywanie ruchu, prognozowanie ruchu drogowego, LSTM, transformer, grafowe sieci neuronowe, mobilność miejska, zarządzanie ruchem, dane w czasie rzeczywistym
Klaster 4 Inteligentne systemy i zrównoważony rozwój	inteligentne miasto, gospodarka odpadami, system wspomagania decyzji, efektywność energetyczna, big data, GIS, detekcja obiektów, analiza danych, przetwarzanie brzegowe, internet rzeczy
Klaster 5 Inteligentna turystyka i systemy rekomendacyjne	inteligentna turystyka, system rekomendacyjny, planowanie podróży, e-turystyka, filtrowanie kolaboracyjne, filtrowanie oparte na treści, chatbot, ChatGPT, media społecznościowe, personalizacja
Klaster 6 Optymalizacja tras i logistyki z wykorzystaniem AI	optymalizacja tras, problem komiwojażera, dynamiczna optymalizacja, logistyka, drony (UAV), planowanie ścieżek, zarządzanie łańcuchem dostaw, dystrybucja logistyczna, Q-learning
Klaster 7 Algorytmy optymalizacyjne w transporcie	optymalizacja roju mrówek, optymalizacja roju cząsteczek, algorytmy genetyczne, uczenie ze wzmocnieniem, optymalizacja wielokryterialna, planowanie tras, metaheurystyki, heurystyki, symulowane wyżarzanie, modelowanie predykcyjne
Klaster 8 Inteligentny transport i optymalizacja tras	inteligentny transport, planowanie tras, przewidywanie natężenia ruchu, uczenie głębokie, optymalizacja ścieżki, analiza dużych zbiorów danych, mechanizm uwagi, przetwarzanie w chmurze, zarządzanie ruchem, transport publiczny
Klaster 9 Analiza danych i mobilność miejska	analiza danych, big data, mobilność miejska, transport publiczny, dane w czasie rzeczywistym, zatłoczenie ruchu, przetwarzanie w chmurze, GIS, inteligentne miasto, modelowanie predykcyjne

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Scopus i VOSviewer (stan na 21.10.2025).

Rysunek 1. Mapa współwystępowania słów kluczowych AI w inteligentnym i zrównoważonym transporcie

Źródło: opracowanie na podstawie bazy Scopus i VOSviewer (stan na 21.10.2025).

Podsumowanie

Analiza 961 publikacji indeksowanych w bazie Scopus dotyczących zastosowania sztucznej inteligencji w planowaniu podróży turystycznych pozwala zarysować ewolucję, główne kierunki badań i globalne wzorce w tym obszarze. Liczba publikacji wykazuje wyraźny trend wzrostowy: w latach 2010-2017 publikacje były sporadyczne, po 2018 r. nastąpił natomiast dynamiczny wzrost – w 2025 r. osiągnął najwyższy poziom. Wyniki te pokazują, że badania nad AI w turystyce zyskują coraz większe znaczenie zarówno w nauce, jak i w praktyce. Pod względem geograficznym największą aktywność publikacyjną wykazują Chiny (283), Indie (217) i USA (97). Wysoki wkład wniosły również: Wielka Brytania, Arabia Saudyjska, Malezja, Japonia i Korea Południowa. Analiza współautorstwa pokazuje regionalne i transnarodowe sieci badawcze, które sprzyjają wymianie wiedzy i doświadczeń. Spośród instytucji naukowych najaktywniejsze okazały się Saveetha School of Engineering i Saveetha Institute of Medical and Technical Sciences w Indiach, a także chińskie i europejskie ośrodki akademickie. Dominujące dziedziny wiedzy to informatyka, inżynieria, matematyka, przy istotnym udziale nauk decyzyjnych

i społecznych. Bibliometryczna analiza cytowań pokazuje, że najważniejsze tematy obejmują systemy rekomendacyjne, inteligentną mobilność, generatywną AI oraz zastosowania AI w planowaniu podróży. Analiza słów kluczowych i mapy współwystępowania wykazały 9 głównych klastrów tematycznych. Pierwszy klaster obejmuje ogólne zastosowania AI, uczenie maszynowe i sieci neuronowe. Kolejne klastry dotyczą systemów rekomendacyjnych w turystyce, inteligentnej mobilności miejskiej, optymalizacji tras i logistyki, a także transportu zrównoważonego i zarządzania zasobami. Wyniki pokazują, że AI w planowaniu podróży pełni funkcję zarówno narzędzia wspierającego decyzje, jak i strategicznego czynnika umożliwiającego personalizację doświadczeń, prognozowanie ruchu oraz optymalizację tras w kontekście efektywności i zrównoważonego rozwoju.

Przeprowadzone badanie bibliometryczne pozwoliło określić skalę i dynamikę rozwoju badań nad zastosowaniem AI w planowaniu podróży turystycznych, zidentyfikować kluczowe kierunki tematyczne oraz najaktywniejsze ośrodki badawcze na świecie. Badanie ujawniło również luki w dotychczasowym dorobku naukowym – zwłaszcza w obszarze integracji AI z koncepcjami rozwoju zrównoważonego, etyki wykorzystania danych oraz międzysektorowej współpracy naukowo-praktycznej. Wyniki te stanowią podstawę do dalszych pogłębionych analiz oraz wskazują na rosnące znaczenie interdyscyplinarnych badań łączących turystykę, technologie informacyjne i nauki społeczne.

Zalecenia i kierunki dalszych badań:

1. Integracja AI z inteligentną i zrównoważoną turystyką – przyszłe badania powinny koncentrować się na łączeniu sztucznej inteligencji z koncepcjami zrównoważonej mobilności i inteligentnych miast, co pozwoli rozwijać bardziej efektywne i ekologiczne systemy podróży.
2. Personalizacja i zaufanie użytkowników – warto pogłębić analizy dotyczące zaufania turystów do systemów opartych na AI oraz rozwoju personalizowanych rekomendacji, które zwiększają komfort planowania podróży i satysfakcję użytkowników.
3. Optymalizacja i etyczne wykorzystanie AI – dalsze badania powinny skupiać się na optymalizacji tras i procesów logistycznych z wykorzystaniem uczenia maszynowego, przy jednoczesnym uwzględnieniu aspektów etycznych, prywatności danych i rozwoju zrównoważonego.

Literatura

Aggrawal, S., Teotia, D., Yash, Y., Shukla, S. (2025). Travel itinerary generation using AI and recommendation systems. In Proceedings of the 2025 2nd International Conference on Computational Intelligence, Communication Technology and Networking (CICTN 2025). IEEE, s. 498-502. DOI: https://doi.org/10.1109/CICTN64563.2025.10932369

Akshata, C. P., Jyotsna, A. J., Rakshitha, V., Vaishnavi, D., Swetha, L., Hatture, S. M. (2025). Artificial intelligence-enabled travel planner. In Proceedings of the 3rd IEEE International Conference on Knowledge Engineering and Communication Systems (ICKECS 2025). IEEE. DOI: https://doi.org/10.1109/ICKECS65700.2025.11035875

Baburao, C., Manjushree, P., Mavuri, S., Raju, I. B. (2024). Travel industry and AI trends: Evidence from entrepreneurial perspectives. In Hotel and Travel Management in the AI Era. IGI Global, s. 603-632. DOI: https://doi.org/10.4018/979-8-3693-7898-4.ch029

Balawardhana, M. (2025). Travel planning with artificial intelligence: Virtual assistants and recommendation systems. In The Role of Artificial Intelligence in the Tourism and Hospitality Sector. Routledge, s. 135-161. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003545125-10

Bostan, I., Enescu, M. C., Bizon, C. C. (2025). Optimizing the travel planning process based on personalization and efficiency using artificial intelligence and political sciences. In Proceedings of the 2025 17th International Conference on Electronics, Computers and Artificial Intelligence (ECAI 2025). IEEE. DOI: https://doi.org/10.1109/ECAI65401.2025.11095535

Chen, C.-C., Tsai, J.-L. (2019). Determinants of behavioral intention to use the personalized location-based mobile tourism application: An empirical study by integrating TAM with ISSM. Future Generation Computer Systems 96, s. 628-638.

Degler, T., Agarwal, N., Nylund, P. A., Brem, A. (2021). Sustainable innovation types: A bibliometric review. International Journal of Innovation Management 25(9), s. 1-34. DOI: https://doi.org/10.1142/S1363919621500961

Goyal, N. K., Dandotiya, M., Sheikh, M. F. A., Sharma, S. (2025). Emerging job roles in the tourism sector leveraging artificial intelligence. In Empowering Sustainable Performance and Competitive Advantage in Tourism. IGI Global, s. 89-126. DOI: https://doi.org/10.4018/979-8-3373-4546-8.ch004

Gudanowska, A. E. (2015). Tworzenie mapy wiedzy opartej na tematyce projektów badawczo-rozwojowych na przykładzie województwa podlaskiego. Economics and Management 1, s. 257-269. DOI: https://doi.org/10.12846/j.em.2015.01.16

Ilieva, G., Yankova, T., Klisarova-Belcheva, S. (2024). Effects of generative AI in tourism industry. Information 15(11), 671. DOI: https://doi.org/10.3390/info15110671

Klimas, P. (2012). Orkiestracja siecią – analiza bibliometryczna. Studia Ekonomiczne. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach 93, s. 77-90.

Klincewicz, K. (2008). Polska innowacyjność: Analiza bibliometryczna. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.

Lim, K. H., Chan, J., Leckie, C., Karunasekera, S. (2015). Personalized tour recommendation based on user interests and points of interest visit durations. IJCAI International Joint Conference on Artificial Intelligence 2015 – January, s. 1778-1784.

Medvedev, A., Fedchenkov, P., Zaslavsky, A., Anagnostopoulos, T., Khoruzhnikov, S. (2015). Waste management as an IoT-enabled service in smart cities. Lecture Notes in Computer Science, 9247, s. 104-115.

Mishra, D., Das, S., Patnaik, R. (2024). Application of AI technology for the development of destination tourism towards an intelligent information system. Economic Affairs (New Delhi) 69(2), s. 1083-1095. DOI: https://doi.org/10.46852/0424-2513.3.2024.31

Mofatteh, M. Y., Abbas, R., Seddoh, N. D., Sedhumadhavan, S., Thunyaluck, M., Valilai, O. F. (2025). A smart adaptive transportation planning model including real-time drivers' knowledge using answer set programming and knowledge graphs. Procedia Computer Science 253, s. 2358--2368. DOI: https://doi.org/10.1016/j.procs.2025.01.296

Paiva, S., Ahad, M. A., Tripathi, G., Feroz, N., Casalino, G. (2021). Enabling technologies for urban smart mobility: Recent trends, opportunities and challenges. Sensors 21(6), 2143.

Pillai, R., Sivathanu, B. (2020). Adoption of AI-based chatbots for hospitality and tourism. International Journal of Contemporary Hospitality Management 32(10), s. 3199-3226.

Polowczyk, J. (2012). Wpływ ekonomii behawioralnej na zarządzanie strategiczne w świetle badań bibliometrycznych. Przegląd Organizacji 6, s. 3-8. DOI: https://doi.org/10.33141/po.2012.06.01

Sandhya, H., Varghese, B. (2025). Artificial intelligence-powered travel apps with mixed reality immersion. In Digital Disruption in Hospitality, AI and Emerging Technologies: A Roadmap to

Personalized Experiences, Enhanced Operations, and Revenue Growth. Emerald Publishing, s. 29-44. DOI: https://doi.org/10.1108/978-1-83608-796-020251002

Sharma, R., Suwar, O., Nipane, P., Rathod, G., Sayyed, S. (2025). Destinai: An AI-powered personalized travel planning system. In Learning and Analytics in Intelligent Systems, Springer, vol. 56, s. 103-113. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-032-05373-2_11

Shi, S., Gong, Y., Gursoy, D. (2021). Antecedents of trust and adoption intention toward artificially intelligent recommendation systems in travel planning: A heuristic–systematic model. Journal of Travel Research 60(8), s. 1714-1734.

Sousa, A. E., Cardoso, P., Dias, F. (2024). The use of artificial intelligence systems in tourism and hospitality: The tourists' perspective. Administrative Sciences 14(8), 165. DOI: https://doi.org/10.3390/admsci14080165

Sułkowski, Ł., Lenart-Gansiniec, R. (2023). Metody badań mieszanych w naukach o zarządzaniu. Dąbrowa Górnicza: Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB.

Wang, S., Wang, Q., Cui, Q., Lan, T. (2025). Artificial intelligence in tourism: A systematic literature review and future research agenda. Sustainability 17(20), 9080. DOI: https://doi.org/10.3390/su17209080

Wang, W., Iahad, N. A., Al-Sharafi, M. A. (2025). Artificial intelligence implementation in the tourism industry: A literature review. In Studies in Computational Intelligence. Springer, vol. 1178, s. 149-166. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-75091-5_9

Wong, I. A., Lian, Q. L., Sun, D. (2023). Autonomous travel decision-making: An early glimpse into ChatGPT and generative AI. Journal of Hospitality and Tourism Management, 56, s. 253-263.

Xiaohang, M., Zhanyong, W., Ling, H. (2025). Deep reinforcement learning for personalized route planning in agricultural tourism: A DDPG and genetic algorithm approach. Informatica (Slovenia) 49(28), s. 91-104. DOI: https://doi.org/10.31449/inf.v49i28.6865

Zantalis, F., Koulouras, G., Karabetsos, S., Kandris, D. (2019). A review of machine learning and IoT in smart transportation. Future Internet 11(4), 94.

Zhang, L.-Y., Tseng, M.-L., Wang, C.-H., Xiao, C., Fei, T. (2019). Low-carbon cold chain logistics using ribonucleic acid–ant colony optimization algorithm. Journal of Cleaner Production, 233, s. 169-180.

Zhang, W., Yu, Y., Qi, Y., Shu, F., Wang, Y. (2019). Short-term traffic flow prediction based on spatio-temporal analysis and CNN deep learning. Transportmetrica A: Transport Science 15(2), s. 1688--1711.

The use of Artificial Intelligence in planning tourist travel – results of a bibliometric analysis

Abstract. The article presents a bibliometric analysis of scientific publications on the application of artificial intelligence (AI) in travel planning. The study is based on Scopus data covering 961 publications from 2010 to 2025. Results show a significant increase in research activity after 2018, particularly in Asian countries such as China and India. The most common research areas include smart tourism, recommendation systems, urban smart mobility, and route optimization using AI algorithms. Keyword analysis revealed nine thematic clusters, highlighting the interdisciplinary nature of this research field. Artificial intelligence plays an increasingly important role in personalizing travel experiences, predicting tourist behavior, and supporting sustainable transport and logistics systems.

Keywords: artificial intelligence, travel planning, smart tourism, recommendation systems, bibliometric analysis, urban mobility

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.20

Anna Lewicka, Maciej Stawicki✉
Warsaw University of Life Sciences

Trends and characteristics of campervan tourism in Poland

Abstract. The research examines the emergence of campervan tourism as a new trend in Poland's tourism sector. The objective of this study was to describe the specific features of campervan tourism in Poland and to discuss the factors that have driven its growth. The paper also analyses the current state of the campervan market in Poland, including an analysis of the sale of such vehicles. The study employed methods of observation, data analysis and diagnostic survey using a questionnaire. The findings of the survey helped to define the profile of campervan travellers who turned out to be mainly middle-aged residents of cities belonging to the middle class. Respondents travel in a camper van all year round, most likely in warm months before and after summer vacation season. The most significant factor influencing the decision to travel in a campervan was the desire for autonomy and independence and visiting natural sites and active recreation were the main purposes of motorhome trips.

Keywords: tourism, campervan, traveling, caravanning

Introduction

Until recently, campervan (motorhome) travel was not as prevalent in Poland as other forms of tourism. In the past, tourists typically opted for hotels, guest houses, or holiday resorts as their preferred accommodation. However, in recent years, with the COVID-19 pandemic as one of the reasons, there has been a notable shift in preferences, with an increasing interest in campervan tourism as it allowed to travel independently and to avoid large gatherings of other tourists. This growing trend has led to the development of market and infrastructure tailored to the specific needs of campervan tourists. The authors wish to highlight the potential contribution of this work to expanding knowledge about campervan travel, which may encourage individuals to try this form of travel.

The subject of this study is the growing trend of campervan travel in the context of tourism. The paper examines the concept of campervan tourism and the conditions that shape it, as well as the current trends in the campervan market in Poland. The principal objective of this study is to demonstrate the distinctive characteristics and trends in campervan tourism in Poland as a novel phenomenon in the field of travel.

Maciej Stawicki ORCID: 0000-0002-4488-6136
✉ maciej_stawicki@sggw.edu.pl

The following specific objectives were set, namely: to assess changes in the popularity of campervan tourism in Poland, to identify the preferred way, length and purpose of campervan travelling and to examine the factors that make tourists choose this form of travel.

Literature review

Caravanning is a form of active motor tourism, for which motorhomes and caravans serve as accommodation and catering facilities (Biesok and Wyród-Wróbel, 2013). Therefore, motorhome (campervan) tourism can be defined as part of caravanning tourism in which motorhomes are used as a means of transport and accommodation. This type of tourism has emerged as a significant segment within the broader tourism industry, attracting a diverse and growing audience seeking mobility, autonomy, and immersive travel experiences. Scholars have identified key motivational factors for campervan tourists, including the desire for freedom, flexibility, and closeness to nature, allowing travellers to bypass conventional tourist infrastructures and tailor itineraries to their preferences (Sari, 2022; Muhs, Agapito and Pereira, 2024). The appeal of slow travel and community interaction among campervan users further enrich these experiences, fostering social connections and unique vacation memories (Wilson and Hannam, 2017; Bilim and Özer, 2021).

Sustainability is a recurring theme in recent research, highlighting both opportunities and challenges. The push for environmentally friendly campervans, such as electric or hybrid models, reflects an industry-wide commitment to reducing ecological footprints (Calidcott, 2022). Nevertheless, campervan tourism can strain environments through increased congestion and waste, prompting regulatory responses in various countries to mitigate negative impacts and preserve local ecosystems and community well-being (Bilim and Özer, 2021; Euronews, 2024).

Market analysis reveals sharp growth in campervan tourism, influenced by shifting traveller demographics, notably the advent of younger vanlife enthusiasts who prioritize experiential travel and seek social distancing benefits following the COVID-19 pandemic (Sari, 2022; Tyagi, 2025). Innovations in vehicle design—offering compactness and off--road capabilities—expand the market appeal further, supporting a diversity of camper types from commercial caravan park users to freedom campers opting for less structured travel (Calidcott, 2022).

Also in Poland, campervan tourism is developing at a rapid pace, attracting an increasing number of travellers. Poland boasts a rich natural, cultural and historical heritage, which renders it an optimal destination for those who engage in camping. Such a mode of travel allows for the exploration of diverse landscapes, including majestic mountains, picturesque lakes, and sandy Baltic coasts. Furthermore, the combination of campervan tourism with other forms of travel can result in the creation of a diverse travel experience.

For some, camper tourism represents not merely a form of travel, but a way of life in itself. In Poland, there are numerous groups and associations of individuals with a shared interest in campervan tourism. Such organisations help coordinate and host

meetings, events and rallies, during which participants share their experiences and tips on camper tourism both in Poland and abroad, and have the opportunity to spend time with like-minded individuals (Hucko-Biernat, 2021).

One of the principal advantages of campervan tourism is the ability to undertake such travel throughout the year, irrespective of meteorological conditions. Some travellers also embark on journeys during the winter months, though this necessitates a greater degree of preparation than is required during the summer. This presents a number of challenges, including the necessity to prepare both the travellers and the vehicle for a variety of weather conditions, as well as to ensure that the campervan is properly equipped and insulated. The most significant challenge associated with travelling in a campervan during the winter months is the potential for water to freeze at low temperatures, which could lead to damage to the water tank (Kennedy, 2024). Additionally, Poland has a relatively limited number of year-round camping sites compared to the other European countries.

Campervan tourism is a form of travel that is well-suited to the needs of older individuals. Consequently, the ageing population may be particularly inclined to engage in this mode of travel (Pearce and Wu, 2017). Frequently, selecting a campervan as a mode of transportation enables older individuals to circumvent potential complications that might arise from air travel. Furthermore, campervan tourism provides a degree of autonomy that facilitates travel for the elderly or those with health issues. The independence afforded by travelling in a campervan enables older people to tailor their trip to their specific needs. These factors are interrelated and have influenced the development of campervan tourism, which has emerged as a novel trend in the tourism industry allowing to achieve an optimal leisure lifestyle (Wilson and Obrador, 2021; Rodrigues and Marques, 2025). The distinctive characteristics of campervan tourism render it highly appealing, transforming it from merely a mode of transportation into a sought-after leisure activity among an expanding number of tourists.

The review of literature on camping tourism highlights that while the sector is experiencing global growth and diversification – especially with innovations like glamping and changes in accommodation preferences – it remains relatively under-researched compared to other forms of tourism, with significant gaps in both geographical and thematic coverage, particularly in the global South and regarding supply-side dynamics and management innovations (Rogerson and Rogerson, 2020). Therefore, the authors have taken up this topic in order to partially fill the existing gap in knowledge, taking Poland as an example.

Methods

In the study several methods were used: authors' observations of the campervan travel market, literature review with the help of Perplexity AI (2025), data analysis and diagnostic survey. Empirical research was conducted in spring 2024 with the use of online questionnaire technique. A survey questionnaire comprising 27 questions disseminated via social media and instant messengers was employed in this study. The use of these tools was conditioned by the fact that they enable reaching a large

number of people. Due to the purpose of the research, a link to the questionnaire was posted on several thematic groups on Facebook that brought together camping tourism enthusiasts. In addition, the questionnaire was distributed via the social networking site Instagram and Messenger.

Subsequently, Microsoft Excel was employed to create charts, as well as tables displaying the collated data. The data were then subjected to interpretation and conclusions formulated based on them, indicating potential reasons for the observed results. To detect monotonic trends in time series data concerning the registrations of campervans in Poland the Mann-Kendall test was used. Throughout the paper, the terms camper, campervan and motorhome will be used interchangeably as synonyms.

Characteristics of the study group

The study population comprised 167 respondents, of whom 113 were male, 53 were female, and one individual did not declare their gender. The predominant cohort in the survey was those within the 41-55 age range, representing 65% of the total respondents. Conversely, the smallest cohort of respondents was comprised of individuals under the age of 25, representing only 4% of the total sample. This is likely attributable to the fact that individuals in the middle age range are more likely to utilize caravanning forums, where the survey questionnaire was posted. Another characteristics of the surveyed population is the place of residence. The most numerous groups of respondents were people living in cities with more than 500 000 inhabitants who accounted for 29% of the respondents and in small cities with up to 50 000 inhabitants – 28%. The fewest people live in rural areas, with only 9% of survey participants. The survey showed that the vast majority, 81%, of the respondents were married. The majority, 66%, of the respondents have an income above PLN 4 000 net per family member. They belong to the middle-income class, which probably allows them to travel in a camper van, rent or buy a vehicle and maintain it.

Results and discussion

Recent trends in campervan vehicles market in Poland

In the year 2018, the number of new motorhomes registered reached 518, representing an increase of over 50% in comparison to the preceding year. In the following years, the upward trend continued, with the number of registrations reaching 2191 units in 2021, which was double the number of registrations compared to 2020 (Motorhome.pl, 2025). The data indicate that the motorhome sales market was undergoing a period of transition, with 2022 exhibiting a decline of over 20% compared to 2021, resulting in a total of 1746 newly registered motorhomes. The downward trend persisted until 2023, when only 1408 new campers were sold, while in 2024 there was a small rise with 1740 registrations (Fig. 1). The results of the Mann-Kendall test for new motorhomes registered indicated no trend although it was close to the statistical significance threshold (p-value = 0.057). However, the test result for data concerning the registration of used imported motorhomes indicated a statistically significant upward trend

in the analysed time series. A comparison of the number of new campervan registrations in Poland and used (first registered abroad at least one year prior to their registration in Poland) campervan imports between 2018 and 2024 reveals that used campervans are imported with significantly greater frequency than new ones are purchased. Imports of new campervans from abroad are negligible with the highest number of 152 in 2021.

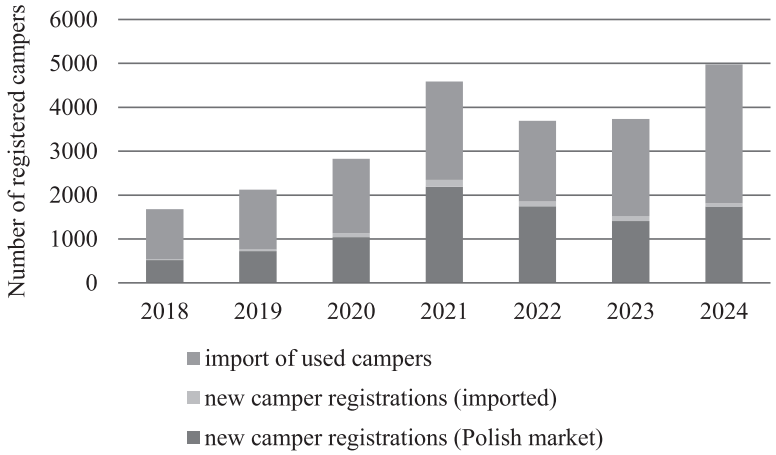

Figure 1. Registrations of new and imported campervans in Poland (2018-2024)

Source: own elaboration based data from Central Vehicle and Driver Register published by motorhome.pl (2025).

Campervan tourism – survey results

The objective of the survey was to identify the characteristics and motivations associated with campervan travel. Most respondents choose to travel as a group – usually in 2 people (62%) or even in 3-4 people (34%), which may indicate that these are parents/ /grandparents who take children, grandchildren or other family members with them. Only 1% of survey participants travel alone. These results align with one of the few studies on campervan tourism by Mundet, Grijalvo and Marin (2024).

The research findings (Fig. 2) indicate that the majority of respondents engage in campervan trips of more than 14 days (31%) or – on the contrary – for 2-3 days only (27%). This is likely associated with the intended purpose of their trip, which is to engage in either a short-term or long-term holiday. Campervan tourism provides the opportunity to undertake both long-term expeditions to remote locations and shorter trips, for example, over the weekend. Respondents were also asked to state whether they preferred to travel in Poland or abroad. The vast majority, 76%, travel both abroad and in Poland. Camper tourism, through the freedom to travel, offers a variety of opportunities to discover new places, experience different cultures and landscapes, as well as the flexibility and comfort of travelling at one's own pace, so tourists can afford to go to different places around the world.

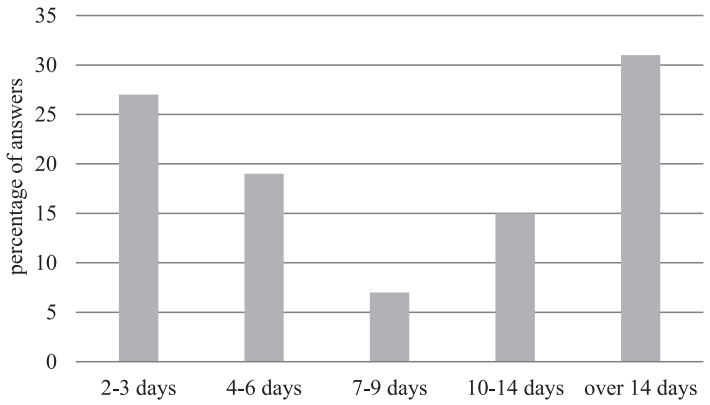

Figure 2. Preferred duration of campervan trip

Source: own elaboration based on survey results.

The respondents typically utilise camper vans for travel during the summer season (Fig. 3). One might assume that respondents would select July and August as their preferred travel months. However, these months coincide with the highest levels of congestion at camping sites, rest areas, and tourist attractions and are characterised by elevated prices for caravan hire, camping fees, etc. Consequently, many travellers opt for June (the most preferred month), or September (second most preferred) or May (closely following), instead. Such choice increases the probability of securing campervan hire and suitable locations for the parking of the camper van. However, the

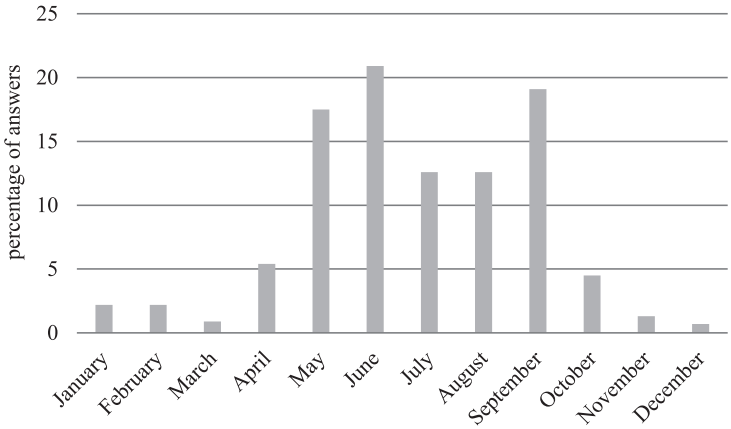

Figure 3. Preferred month of campervan trips

Source: own elaboration based on survey results.

survey findings indicate that respondents utilise campervans at different times of the year. Some travellers also embark on trips during winter, but this necessitates more meticulous preparation than during the summer months.

In order to explore the main reasons for choosing to travel in a camper van instead of a traditional mode of travel, respondents were asked to identify up to three of the most important determinants of this decision (Fig. 4). The most important reason appeared to be having freedom and independence, with 37% of respondents selecting this answer as the main dependency influencing their decision to travel in a campervan. In second place was the ease of changing the itinerary (33%), which is related to flexibility when travelling in a campervan. The lowest importance was given to pandemic safety (2%) and environmental considerations (1%). Thus, the results show that flexibility and comfort in travel are most important to respondents, which is why they choose campervan tourism over traditional travel.

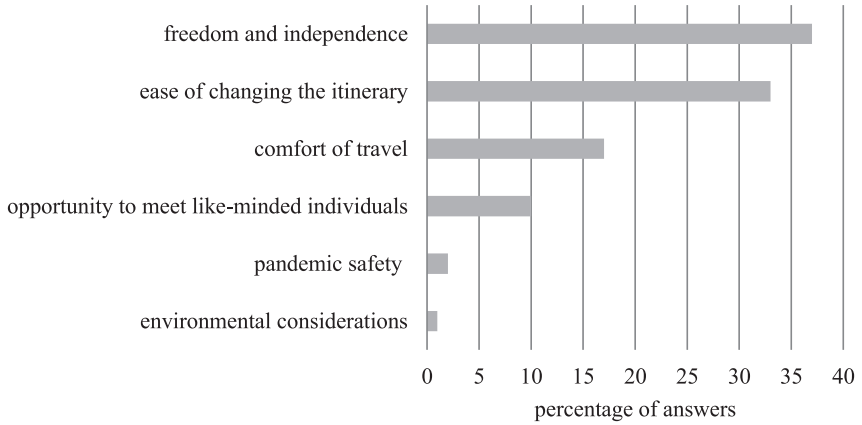

Figure 4. Determinants of choosing campervan travel over traditional travel arrangements
Source: own elaboration based on survey results.

The question about the main form of spending time while travelling in a campervan showed (Fig. 5) that the majority of people choose to visit natural sites (28%) and active recreation such as cycling (26%). Respondents were able to indicate two answers, and still the least frequently chosen was spending time with friends (9%). Some respondents also spend time visiting cultural sites or on leisure relaxing on the beach, for example. Thanks to the independence offered by campervan travel, tourists can spend time according to their preferences.

In order to clarify respondents' preferences for campervan travel destinations, they were asked, through an open-ended question, to indicate the countries they prefer to visit. The Balkan countries, in particular Greece and Croatia, appeared most frequently in the responses. In addition, the most repeated responses were Italy,

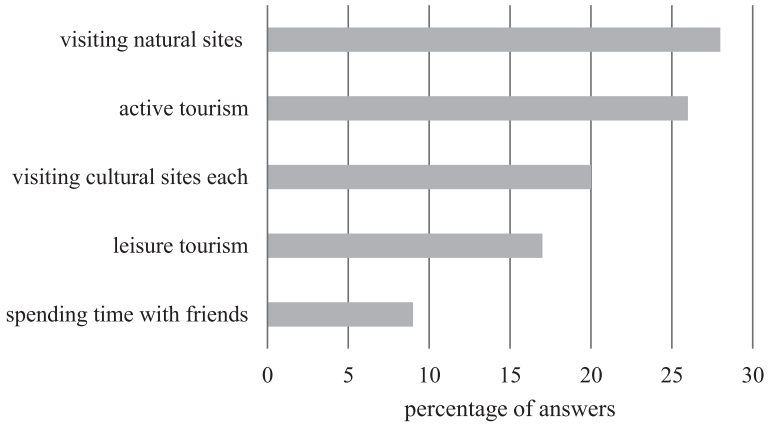

Figure 5. Main forms of spending time while travelling in a camper
Source: own elaboration based on survey results.

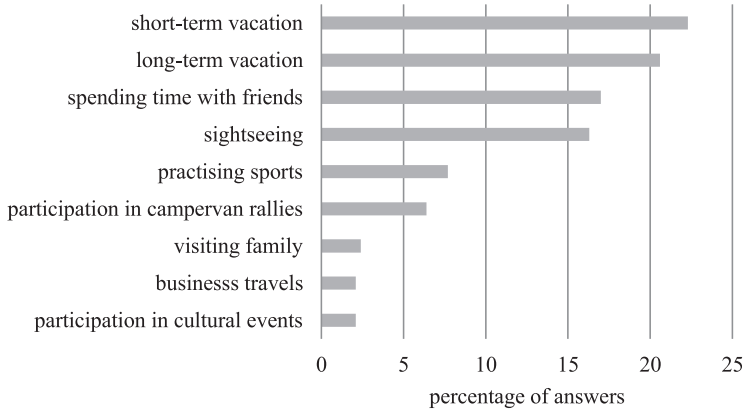

Figure 6. Main purposes of campervan travels
Source: own elaboration based on survey results.

Spain, Hungary and the Scandinavian countries, mainly Norway. The choice of the Balkan countries as a preferred destination for campervan travel may be due to the fact that, compared to Western Europe, many Balkan countries offer a lower cost of living, which translates into cheaper accommodation, food and fuel. In addition, they are relatively close to Poland and have a warm climate, which is attractive to travellers, especially during the summer months (Petrevska, 2022).

Conclusions

The phenomenon of campervan tourism is emerging as a novel trend within the broader field of tourism. The results of the data analyses and surveys conducted among campervan travellers permitted the following conclusions to be drawn:

The popularity of campervan tourism in Poland measured by campervan vehicles market shows an increase of new campervan sales in the years 2018-2021 with a period of transition (2022-2023) followed by a renewed growth in 2024. The number of used imported motorhomes was also increasing, which was confirmed by the Mann-Kendall test indicating a statistically significant upward trend in the analysed time series.

Visiting natural sites and active recreation are the most preferred activities when travelling in a camper van. Respondents indicated spending a short-term or long-term holiday as the main purpose of travelling in a camper van.

The survey shows that respondents travel in a camper van all year round, most likely in warm months before and after summer vacation season to avoid the holiday peak.

The respondents indicated that the most significant factor influencing their decision to travel in a campervan rather than a conventional mode of transportation was the desire for autonomy and independence. A significant advantage of travelling in a camper van is the lack of restriction imposed by hotel reservations. The autonomy afforded by the camper van enables travellers to determine the course and pace of their journey independently.

The popularity of campervan tourism is growing, influenced by a number of factors. An increasing number of individuals are seeking the autonomy and adaptability that campervans provide in terms of travel. The growth in popularity of campervan tourism is also supported by the development of technology and social media, which play an important role in inspiring people to choose this mode of travel. In recent years, the global pandemic caused by the SARS-CoV-2 virus has had a significant impact on the growth of campervan tourism. This is because many people were seeking a safe mode of travel, and campervans became the optimal solution, allowing them to travel independently and avoid large concentrations of people.

Literature

Biesok, G., Wyród-Wróbel, J. (2013). Czynniki satysfakcji na przykładzie turystyki karawaningowej. W: H. Howaniec, I. Szewczyk, W. Waszkielewicz (eds.). Information and marketing in activities of organization. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, pp. 157-166.

Bilim, Y., Özer, Ö. (2021). No “over”, yes “minimal”! Camp and caravan tourism. Revista Anais Brasileiros de Estudos Turísticos 11, pp. 1-13.

Calidcott, R. W. (2022). The RV camping framework for understanding modern caravanning. Journal of Outdoor Recreation and Tourism 38, 100471.

Euronews (2024). Denmark regulates camper van tourism after clashes with locals. Available online: https://www.euronews.com/embed/2588678 (access: 22.09.2025).

Hucko-Biernat, O. (2021) Subkultura karawaningu w Polsce – zarys problematyki. W: D. Antowska, W. Barcewicz (eds.). Podróże liczone (nie tylko) w kilometrach. Dyskursy podróżnicze w naukach humanistycznych i społecznych. Poznań: Wydawnictwo RYS, pp. 149-164.

Kennedy, S. (2024). How to Prepare your Campervan & Motorhome for Winter Travel. Available online: https://roamer.com/blogs/stories/winterised-campervan (access: 10.10.2025).

Motorhome.pl (2025). Rynek kamperów w Polsce. Available online: https://www.motorhome.pl/rynek-kamperow-w-polsce/ (access: 17.06.2025).

Muhs, C. S., Agapito, D. L. M., Pereira, L. N. (2024). Understanding Vanlife: the current state of the art of a vehicle-based hypermobile travel phenomenon. Current Issues in Tourism 27(15), pp. 2369-2391. DOI: https://doi.org/10.1080/13683500.2024.2311148

Mundet, L., Grijalvo, M., Marin, J. (2024). Are Camper Travel Lovers the New Wave of Tourism? A Growing Trend for Destinations, International Journal of Hospitality & Tourism Administration 25(5), pp. 918-939. DOI: https://doi.org/10.1080/15256480.2023.2175290

Pearce, P. L., Wu, M.-Y. (2017). A mobile narrative community: Communication among senior recreational vehicle travellers. Tourist Studies 18(2), pp. 194-212. DOI: https://doi.org/10.1177/1468797617723469 (Original work published 2018).

Petrevska, B. (2022). Open Balkan initiative: Prospects for tourism development. UTMS Journal of Economics. Skopje: University of Tourism and Management 13(2), pp. 214-220.

Perplexity AI. (2025). Perplexity [Large language model]. Available online: https://www.perplexity.ai/ (access: 17.06.2025).

Rodrigues, T. I., Marques, J. F. (2025). Motorhome and vanlife travel as serious leisure: a positive sociology approach. Leisure Studies, pp. 1-16. DOI: https://doi.org/10.1080/02614367.2025.2481561

Rogerson, C. M., Rogerson, J. M. (2020). Camping tourism: a review of recent international scholarship. GeoJournal of Tourism and Geosites 28(1), pp. 349-359. DOI: https://doi.org/10.30892/gtg.28127-474

Sari, R. J. (2022). Trends of nomadic tourism using campervan as a tourism attraction for millennials to travel in Bali. Tourism Research Journal 6(2), pp. 248-258.

Tyagi, A. (2025). 2025 sees surge in caravan and motorhome popularity amid travel trends. LinkedIn Articles. Available online: https://www.linkedin.com/pulse/2025-sees-surge-caravan-motorhome-popularity-amid-travel-akash-tyagi-zdyjc (access: 22.06.2025).

Wilson, S., Obrador, P. (2021). Dwelling in campervans: homemaking and mobile neighbouring on the move. Mobilities 17(1), p. 102-118. DOI: https://doi.org/10.1080/17450101.2021.1967095

Wilson, S., Hannam, K. (2017). The frictions of slow tourism mobilities: Conceptualising campervan travel. Annals of Tourism Research 67, pp. 25-36. DOI: https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.07.021

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.21

Irena Ozimek✉, Tomasz Szawłowski, Agnieszka Bobola
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Atrakcyjność enoturystyki w Polsce w opiniach przedstawicieli pokoleń X, Y i Z

Streszczenie. Artykuł podejmuje rozważania nad atrakcyjnością turystyki winiarskiej w Polsce. Celem podjętych rozważań było poznanie opinii przedstawicieli pokoleń X, Y oraz Z na temat atrakcyjności oferty enoturystyki w Polsce. Prezentowane w artykule wyniki zostały uzyskane w ramach przeprowadzonego badania pilotażowego, które oparto na metodzie sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety. Konkluzja podjętych rozważań wskazuje, że istnieje zróżnicowanie w postrzeganiu enoturystyki pomiędzy przedstawicielami generacji X, Y i Z. Ponadto reprezentanci pokoleń X i Y częściej korzystali z turystyki winiarskiej niż przedstawiciele pokolenia Z.

Słowa kluczowe: enoturystyka, pokolenie X, pokolenie Y, pokolenie Z, atrakcyjność turystyczna, turystyka

Wstęp

Enoturystyka, zwana również turystyką winiarską, coraz częściej jest postrzegana jako istotny element zrównoważonego rozwoju turystyki, łączący aspekty kulturowe, przyrodnicze i doświadczeniowe. Turyści poszukują autentycznych i wielowymiarowych doświadczeń, a dzięki enoturystyce mogą zdobywać doświadczenia, które są kluczowe dla budowania skojarzeń z destynacją (Esau i Senese, 2022, s. 1).

Rosnące zainteresowanie jedzeniem, gotowaniem, różnorodnymi programami kulinarnymi oraz wspólnym przygotowywaniem posiłków może zwiększać zainteresowanie różnego rodzaju napojami, w tym winem, które często stanowi nie tylko komponent potrawy, ale także jest niezbędnym uzupełnieniem posiłku (Mazurkiewicz-Pizło, 2010b, s. 135). Skonfrontowanie przesłanek popytowych z dynamicznie rozwijającymi się uprawami winorośli i powstawaniem nowych winnic stwarza potencjał dla rozwoju enoturystyki, szczególnie w regionach południowo-wschodnich i zachodnich Polski (Sidorkiewicz, 2022, s. 111-112), i tworzy warunki do budowy krajowego produktu enoturystycznego.

Mimo niewątpliwej atrakcyjności enoturystyka nie zawsze jest rozpoznawalna przez turystów z Polski. Mając na uwadze powyższe uwarunkowania oraz lukę w literaturze

Irena Ozimek ORCID: 0000-0003-3430-8276; Agnieszka Bobola ORCID: 0000-0002-7441-6055
✉ irena_ozimek@sggw.edu.pl

dotyczącą postrzegania atrakcyjności enoturystyki w Polsce z perspektywy różnych grup wiekowych celem autorów niniejszego artykułu było zbadanie percepcji i oczekiwań wobec enoturystyki wśród przedstawicieli pokoleń X, Y i Z.

Materiał i metodyka badań

W niniejszej publikacji wykorzystano kwerendę bibliograficzną wybranych zapisów naukowych pozwalającą na przedstawienie istoty enoturystyki oraz metodę sondażu diagnostycznego opartego na internetowym kwestionariuszu ankiety.

Dane pierwotne uzyskano w ramach badania pilotażowego przeprowadzonego na przełomie maja i czerwca 2025 roku. W badaniu wzięło udział 190 respondentów w wieku powyżej 18 lat. W doborze próby uwzględniono takie cechy, jak: rok urodzenia w przedziałach czasowych odpowiadających pokoleniom X, Y i Z, płeć, wykształcenie, sytuacja finansowa, miejsce zamieszkania i województwo. W badanej próbie liczniej reprezentowane były kobiety niż mężczyźni (tab. 1).

Tabela 1. Podział respondentów ze względu na płeć i przynależność do poszczególnych grup pokoleniowych [%]

Pokolenie	Ogółem [N = 190]	Płeć	
		kobiety [N = 114]	mężczyźni [N = 76]
X (urodzeni w latach 1965-1980)	31,6	21,1	10,5
Y (urodzeni w latach 1981-1994)	24,7	18,4	6,3
Z (urodzeni w latach 1995-2007)	43,7	20,5	23,2

Źródło: badania własne.

Przynależność do pokolenia Z (43,7%) wskazała największa grupa respondentów, a najmniej licznie reprezentowaną grupą było pokolenie Y (24,7%). Przynależność do pokolenia X wskazało 31,6% ankietowanych (tab. 1).

Enoturystyka w teorii nauki

Enoturystyka, jak podaje Kosmaczewska (2006, s. 154), jest zjawiskiem złożonym, dlatego trudno ją umiejscowić w ramach tradycyjnej systematyki rodzajów turystyki. Często jest ona postrzegana jako specyficzna odmiana agroturystyki, lecz równie często uznawana za integralny element turystyki kulinarnej. Ze względu na uczestniczące w niej kameralne grupy turystów, które wpływają na aktywizację turystyczną terenów wiejskich, bywa zaliczana też do turystyki zrównoważonej. Autorka wyodrębnia dwa modele turystyki winiarskiej:

– europejski – o wysoko rozwiniętej kulturze produkcji i picia wina oraz charakteryzujący się wyraźnymi odniesieniami do turystyki kulturowej; występuje m.in. we Francji, Włoszech, Austrii, Hiszpanii, Portugalii i na Węgrzech;
– amerykańsko-australijski – polegający na połączeniu rozrywki z handlem.

Podobnie turystykę winiarską opisuje von Rohrscheidt (2016, s. 199), który zalicza enoturystykę do szeroko rozumianej turystyki kulturowej, a dokładniej do turystyki kulinarnej. Autor podaje przykłady takiej turystyki w Polsce oraz Europie, ale nie wyodrębnia jej, podkreśla natomiast jej elitarny charakter i wskazuje podróże enoturystyczne jako osobną grupę tematycznych lub produktowych podróży kulinarnych, które mają na celu zwiedzanie krajów i regionów w aspekcie jednego tylko typu dania – w przypadku turystyki winiarskiej jest to napój.

Z kolei Mazurkiewicz-Pizło (2019, s. 135) definiuje enoturystykę przez pryzmat podróży do regionów winiarskich, podczas których odwiedzający mają możliwość poznania miejsc związanych z produkcją wina, wysłuchania opowieści o winie, jego degustacji oraz uczestnictwa w wydarzeniach o tematyce winiarskiej. Otwartość na zdobywanie wiedzy o winie, jego produkcji i szeroko pojętej kulturze winiarskiej jest zatem cechą charakteryzującą turystów uprawiających enoturystykę i wskazuje, że enoturystą nie może być osoba, która przypadkowo trafia do winnicy i dla której pobyt w gospodarstwie winiarskim oraz udział w degustacji nie wiąże się z chęcią rozwoju wiedzy o winie.

Bunghez (2022, s. 2-3) potwierdza, że typowy enoturysta nie jest zwykłym podróżnym, tylko pasjonatem wina, który lubi angażować się w różne działalności związane z turystyką winiarską, a jego doświadczenia, jak podają Garibaldi i Sfodera (2020), mogą być kształtowane przez różne czynniki, tj. naturalny krajobraz, wino, jedzenie, elementy kulturowe, lokalne dziedzictwo, jakość personelu, obsługę i technologię. W zależności od stopnia zaangażowania enoturystów można podzielić na następujące grupy:

– zainteresowanych uczestnictwem w zbiorze winorośli;
– zainteresowanych wyłącznie degustacją wina;
– zainteresowanych tradycją winiarską i zwiedzaniem całego regionu;
– zainteresowanych zarówno tradycją regionu, jak i samą degustacją wina (turyści, którzy najczęściej wybierają prywatne zwiedzanie winnic);
– tzw. gastroturystów, którzy w celu poznawania i próbowania lokalnych potraw często korzystają z atrakcji turystyki winiarskiej;
– okazjonalnych odwiedzających winnice, szlaki i festiwale przy okazji innej podróży.

Santos i in. (2019, s. 720) z kolei wskazują na doświadczenie bezpośrednio związane z winem – dynamiczna i wielowymiarowa podróż integruje kulturę i dziedzictwo winiarskie.

Winnice i wino, jak stwierdza Salvado (2016, s. 6), są częścią dziedzictwa kulturowego powiązanego z historią, która od wieków stanowi istotny element rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego różnych regionów winiarskich. Znaczenie wina jako symbolu kulturowego z czasem ulegało zmianie – od niezbędnego źródła pożywienia do kulturowego uzupełnienia posiłków. Współczesne pojmowanie kultury wina pozwala wiązać autentyczność pochodzenia produktów z gastronomią, przyjemnością w smaku i dziedzictwem kulturowym, co pozwala uważać kulturę wina za najważniejszą determinantę tworzenia i rozwoju enoturystyki w poszczególnych regionach, którą turysta musi być w stanie dostrzec na każdym etapie swojej podróży enoturystycznej.

Zdaniem Mazurkiewicz-Pizło (2010a, s. 98) produktowe podejście do enoturystyki pozwala na traktowanie jej jako elementu szerszego spektrum cech tożsamości regionu, który, w ramach rdzenia produktu enoturystycznego, pozwala wskazać zarówno wino, jedzenie, jak i kulturę regionu.

Konkludując podjęte rozważania, warto wskazać stymulanty, które mogłyby przyczynić się do rozwoju enoturystyki. Zdaniem Mazurkiewicz-Pizło (2019, s. 135) należy ich upatrywać w rządowych i regionalnych strategiach promocji oraz zachodzących zmianach społecznych. Doprecyzowując kwestie zmian społecznych, warto zwrócić uwagę za Pirasem (2024) na aspekty doświadczeniowe enoturystyki związane ze współtworzeniem doświadczeń i integracją oferty winiarskiej z ofertą gastronomiczną oraz technologiczne, odnoszące się m.in. do digitalizacji czy wykorzystywania wirtualnej – VR – i rozszerzonej – AR – rzeczywistości.

Wyniki badań empirycznych

W badaniu zapytano respondentów, czy uczestniczyli w wyjazdach związanych z enoturystyką w Polsce. Spośród 190 respondentów 127 osób zadeklarowało, że wyjeżdżało na takie wyjazdy.

Turystów uczestniczących w wyjazdach winiarskich zapytano o motywy ich wyjazdu enoturystycznego (tab. 2). Zdecydowanie najczęściej ankietowani wskazywali możliwość degustacji wina (89%), drugim często wskazywanym motywem była integracja z rodziną lub znajomymi podczas wyjazdu (49,6%). Najrzadziej wskazywanymi motywami była chęć poznania nowych doświadczeń (14,9%) oraz chęć nauczenia się rozpoznawania rodzajów win (13,4%). Przedstawiciele pokolenia Z rzadziej wskazywali na lepsze poznanie tradycji i kultury (17,9%) oraz chęć poznania nowych doświadczeń (7,7%) niż przedstawiciele pozostałych generacji. Z kolei osoby reprezentujące pokolenie Y rzadziej wskazały odpoczynek w ciszy na łonie natury (17,9%). Podobne motywy wskazywali ankietowani w badaniu Sokoła (2015, s. 44), gdzie najczęściej wskazywanymi motywami była możliwość degustacji i chęć poznania nowych rodzajów win (77%), zwiedzanie winnic i zakładów wytwarzających wino (68%) oraz chęć poznania tradycji winiarskich i kulinarnych (56%).

Uprawiający enoturystykę respondenci zostali poproszeni także o ocenę jej atrakcyjności. Przedstawiciele wszystkich pokoleń wskazali, że najatrakcyjniejszym elementem oferty turystyki winiarskiej jest degustacja lokalnych win; średnia ocena tej atrakcji wyniosła ponad 4,10. Jako najmniej atrakcyjne elementy zostały wskazane festiwale winiarskie, udział w winobraniu, pikniki winiarskie, poznawanie tradycji winiarskich. Najsurowiej te elementy oferty turystyki winiarskiej ocenili przedstawiciele pokolenia Z (średnia ocena dla każdego z tych elementów nie przekroczyła 3,00) (tab. 3).

Podczas analizowania wyników zawartych w tabeli 3 warto zwrócić uwagę na opinię ankietowanych na temat zwiedzania winnicy jako elementu atrakcyjności enoturystyki. Średnia ocena atrakcyjności tego elementu oferty turystyki winiarskiej dla pokolenia X i Y była bliska oceny 4,00, co może wskazywać, jak podkreśla Jęczmyk (2019, s. 127), że winnice, tak jak i sama uprawa winorośli, będąc ściśle związane

Tabela 2. Motywy wyjazdu enoturystycznego wskazane przez respondentów deklarujących uprawianie enoturystyki [% wskazań]*

Wyszczególnienie	Ogółem [N = 127]	Deklarowana przez respondentów przynależność do pokolenia		
		pokolenie X [N = 49]	pokolenie Y [N = 39]	pokolenie Z [N = 39]
Możliwość degustacji lokalnych win	89,0	89,8	87,1	89,7
Integracja z rodziną lub znajomymi podczas wyjazdu	49,6	53,1	43,5	51,3
Odpoczynek w ciszy na łonie natury	26,8	32,6	17,9	28,2
Chęć poznania procesu produkcji wina	22,1	24,5	23,1	17,9
Lepsze poznanie tradycji i kultury winiarskiej	17,3	20,4	23,1	7,7
Chęć poznania nowych doświadczeń (korzystanie z mniej popularnej formy turystyki)	14,9	14,2	10,2	20,5
Chęć nauczenia się rozpoznawania rodzajów win	13,4	12,2	20,5	7,7

*Respondenci mieli możliwość wskazania wielu odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

z terytorium i jego dziedzictwem przyrodniczym, stanowić będą o ważnym elemencie dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich. Winnice mogą być też impulsem do rozwoju lokalnego lub regionalnego, jak podkreśla Mazurkiewicz-Pizło (2024), gdyż zachęcają turystów do przyjazdów, mogą być zachętą i impulsem do organizacji eventów, takich jak: jarmarki, targi, dni wina, a przy okazji promocji produktów regionalnych i ich rozwoju.

W tym kontekście warto też przytoczyć badania Sokoła (2015, s. 44), które wskazują, że spędzanie czasu wolnego w gospodarstwie winiarskim jest uważane za atrakcyjne przez zdecydowaną większość respondentów (83%).

Uprawiających enoturystykę poproszono również o wskazanie źródeł informacji dotyczących możliwości uczestnictwa w tej formie turystyki. W pytaniu tym respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź. Najczęściej wskazywano media społecznościowe (73,2%) (tab. 4). Wysokie odsetki odpowiedzi uzyskały też strony internetowe (44,9%) oraz informacje przekazywane przez znajomych (42,5%). Najrzadziej wskazywanymi odpowiedziami były reklamy w formie ulotek (0,7%) oraz wizyty na targach turystycznych (0,7%). Media społecznościowe jako źródło informacji częściej wskazywali przedstawiciele pokolenia Y (84,6%) niż pokoleń X i Z (odpowiednio 69,4% i 66,6%).

Tabela 3. Średnia ocena atrakcyjności elementów turystyki winiarskiej w opinii respondentów uprawiających enoturystykę*

Wyszczególnienie	Ogółem [N = 127]	Deklarowana przez respondentów przynależność do pokolenia		
		pokolenie X [N = 49]	pokolenie Y [N = 39]	pokolenie Z [N = 39]
Degustacja lokalnych win	4,24	4,29	4,28	4,15
Kontakt z naturą	3,86	3,92	3,77	3,87
Zwiedzanie winnicy	3,78	3,94	3,95	3,41
Warsztaty winiarskie	3,72	3,86	3,74	3,51
Możliwość zakupu lokalnego wina	3,60	3,80	3,69	3,26
Warsztaty wine pairingu (zasady dobierania wina do potraw)	3,49	3,61	3,54	3,28
Poznawanie tradycji winiarskich	3,35	3,51	3,64	2,85
Pikniki winiarskie	3,23	3,41	3,44	2,79
Branie udziału w winobraniu	3,18	3,39	3,21	2,90
Festiwale winiarskie	3,12	3,31	3,46	2,54

*Średnia ocena dokonana w skali 5-stopniowej, gdzie 1 – zupełnie nieatrakcyjne, a 5 – bardzo atrakcyjne.

Źródło: badania własne.

Badanych zapytano także o subiektywną ocenę atrakcyjności oferty enoturystyki w Polsce w porównaniu z innymi krajami. Ankietowani wskazywali, że enoturystyka w Polsce jest na nieco wyższym poziomie niż średni. Średnia ocena w każdej grupie wiekowej wynosiła więcej niż 3,00, ale nie przekraczała 3,50 (wykres 1). Najlepiej enoturystykę w Polsce oceniali przedstawiciele pokolenia X, średnia ocena w tej grupie to 3,29. Uzyskane wyniki nie pozwalają jednak na obiektywną ocenę uzyskanych wyników, gdyż nie jest wiadome, czy podstawą do oceny porównawczej, jaką uwzględnili respondenci uczestniczący w enoturystyce w Polsce, były własne doświadczenia z pobytów enoturystycznych w innych krajach, czy też wyobrażenie o zagranicznej ofercie enoturystycznej stworzone na podstawie ogólnodostępnych informacji marketingowych.

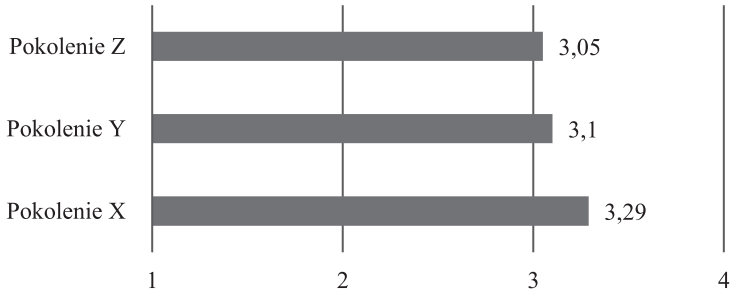
Z punktu widzenia możliwości rozwoju enoturystyki w Polsce ważne wydaje się także zweryfikowanie, dlaczego turyści nie korzystają z tej formy turystyki. Respondenci niewyjeżdżający dotychczas na wyjazdy związane z turystyką winiarską poproszeni zostali o wskazanie powodów, dla których nie wybierali tej formy turystyki (tab. 5).

Tabela 4. Źródła, z których respondenci dowiedzieli się o możliwości wyjazdu turystycznego do winnic [% wskazań]*

Wyszczególnienie	Ogółem [N = 127]	Deklarowana przez respondentów przynależność do pokolenia		
		pokolenie X [N = 49]	pokolenie Y [N = 39]	pokolenie Z [N = 39]
Z mediów społecznościowych	73,2	69,4	84,6	66,6
Ze stron internetowych	44,9	44,9	48,7	41
Od znajomych	42,5	42,8	38,5	46,1
Od rodziny	21,2	22,4	20,5	20,5
Podczas wizyty na targach winiarskich	9,4	12,2	15,4	0,0
Z blogów turystycznych	8,6	10,2	7,7	7,7
Z rekomendacji biur podróży	1,6	2,0	0,0	2,5
Z reklam w formie plakatów lub ulotek	0,7	0,0	0,0	2,5
Podczas wizyty na targach turystycznych	0,7	2,0	0,0	0,0

*Respondenci mieli możliwość wskazania wielu odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Wykres 1. Ocena respondentów na temat atrakcyjności enoturystyki w Polsce w porównaniu z innymi krajami*

*Średnia ocena dokonana w skali 5-stopniowej, gdzie 1 oznacza zupełnie nieatrakcyjna, a 5 bardzo atrakcyjna.

Źródło: badania własne.

Zdecydowanie najczęściej wskazywanym przez badanych powodem nieuczestniczenia w wyjazdach enoturystycznych był brak wiedzy o istnieniu takiego rodzaju turystyki (53,9%), na który częściej zwracali uwagę przedstawiciele pokoleń X i Z. Dla pokolenia Y najistotniejszym powodem był brak atrakcyjności tego rodzaju turystyki.

Tabela 5. Powody, dla których respondenci nie zdecydowali się na wyjazd związany z turystyką winiarską [% wskazań]*

Wyszczególnienie	Ogółem [N = 63]	Deklarowana przez respondentów przynależność do pokolenia		
		pokolenie X [N = 11]	pokolenie Y [N = 8]	pokolenie Z [N = 44]
Nie wiedziałam/em o istnieniu takiego rodzaju turystyki	54,0	54,5	37,5	56,8
Obiekty oferujące tego typu turystykę znajdują się zbyt daleko od miejsca mojego zamieszkania	15,9	9,1	0,0	20,5
Nie spożywam alkoholu, dlatego wyjazd wydawał mi się bezsensowny	15,9	9,1	37,5	18,2
Nie interesuje mnie tematyka wina i winiarstwa	12,7	18,2	12,5	11,4
Ceny wyjazdu są zbyt wysokie	12,7	18,2	12,5	11,4
Oferta nie wydaje się dla mnie atrakcyjna	12,7	9,1	62,5	6,8

*Respondenci mogli udzielić maksymalnie 3 odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Na brak wiedzy na temat enoturystyki wśród społeczeństwa jako jednym z głównych powodów braku zainteresowania ofertą turystyki winiarskiej wskazują też badania Sokoła (2015, s. 45-46), który zalicza do nich także m.in. brak odpowiedniej promocji enoturystyki oraz brak tradycji i kultury picia wina w Polsce.

Wnioski

Na podstawie zgromadzonego materiału empirycznego obejmującego źródła danych wtórnych i pierwotnych wysnuto następujące wnioski:

1. Enoturystyka w Polsce jest atrakcyjnym rodzajem turystyki pozwalającym na uprawianie wielu interesujących rodzajów aktywności.
2. Najatrakcyjniejszym elementem turystyki winiarskiej jest możliwość degustacji wina. Spowodowane może to być charakterem samego rodzaju turystyki. Wino jako produkt konsumpcyjny oraz źródło zainteresowania wielu osób może być głównym motywem wyjazdów, przy czym pozostałe atrakcje pełnią funkcje dodatkowe przy okazji samej degustacji.
3. Nieznajomość enoturystyki jest głównym powodem, dla którego ta forma turystyki nie jest wybierana przez podróżujących z pokoleń Z i X. Spowodowane to może być m.in. zbyt słabą promocją lub charakterem wyjazdu skupiającym się tylko na spożywaniu wina, które ogranicza się do określonej grupy odbiorców.
4. Media społecznościowe są najważniejszym źródłem informacji o ofercie enoturystycznej dla wszystkich badanych grup pokoleniowych.

5. Istnieje zróżnicowanie w postrzeganiu enoturystyki pomiędzy przedstawicielami generacji X, Y i Z. Reprezentanci pokoleń X i Y wykazują większe zainteresowanie turystyką winiarską niż pokolenie Z.

Wyniki przeprowadzonego badania pilotażowego ze względu na liczebność próby nie mogą zostać uogólnione, jednakże mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych dociekań i analiz. Należy jednak zaznaczyć, że mimo iż niniejsze badanie ma ograniczenia, warte rozważenia byłoby rozszerzenie liczebności próby badawczej w kolejnym etapie badawczym, co pozwoliłoby na możliwość uogólnienie uzyskanych wyników.

Literatura

Bunghez, C. L. (2022). Enotourism: Analysis and case study. Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics, s. 1-8. DOI: https://doi.org/10.5171/2022.403938

Esau, D., Senese, D. M. (2022). The sensory experience of wine tourism: Creating memorable associations with a wine destination. Food Quality and Preference 101, 104635, DOI: https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104635

Garibaldi, R., Sfodera, F. (2020). Technologies for enhancing wine tourism experience. W: S. K. Dixit (ed.), The Routledge Handbook of Tourism Experience Management and Marketing, Routledge: Oxfordshire.

Jęczmyk, A. (2019). Winnice jako element polskiego dziedzictwa kulturowego na terenach wiejskich. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 3, s. 127-137.

Kosmaczewska, J. (2006). Turystyka z winem w tle. Czy Polska ma szanse zaistnieć na rynku enoturystyki? Folia Turistica 17, s. 153-162.

Mazurkiewicz-Pizło, A. (2010a). Enoturystyka czynnikiem poprawy konkurencyjności regionów z uprawą winorośli na przykładzie Węgier. Zeszyty Naukowe SGGW-Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 80, s. 97-108. DOI: https://doi.org/10.22630/EIOGZ.2010.80.118

Mazurkiewicz-Pizło, A. (2010b). Wybrane aspekty rozwoju enoturystyki w Polsce. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 12(1), s. 134-139.

Mazurkiewicz-Pizło, A. (2012). Turystyka winiarska (enoturystyka) – korzyści i koszty. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług 84, s. 633-645.

Mazurkiewicz-Pizło, A. (2019). Turystyka winiarska w Polsce – podaż produktów turystycznych w oparciu o wino i winnice. W: P. Dominik (red.). Turystyka kulinarna pokoleń. Akademia Finansów i Biznesu Vistula. Szkoła Główna Turystyki i Hotelarstwa Vistula, Warszawa.

Mazurkiewicz-Pizło, A. (2024). Specyfika polskich konsumentów wina – implikacje dla zarządzania biznesem winiarskim. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 378(1), s. 93-116. DOI: https://doi.org/10.30858/zer/179607

Piras, F. (2024). A Systematic Literature Review on Technological Innovation in the Wine Tourism Industry: Insights and Perspectives. Sustainability 16(22), 9997. DOI: https://doi.org/10.3390/su16229997

Rohrscheidt von, A. M. (2016). Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy. Poznań: Wydawnictwo KulTour.pl.

Santos, V. R., Ramos, P., Almeida, N., Santos-Pavón, E. (2019). Wine and wine tourism experience: a theoretical and conceptual review. Worldwide Hospitality and Tourism Themes 11, s. 718--730. DOI: https://doi.org/10.1108/WHATT-09-2019-0053

Salvado, J. O. M. G. (2016). Enotourism ecosystem: stakeholders coopetition model proposal. Tourism and Hospitality International Journal 6(2), s. 77-93.

Sidorkiewicz, M. (2023). Aanalysis of Poland's enotourism product model. Quaestiones Geographicae 42(4), s. 107-117. DOI: https://doi.org/10.14746/quageo-2023-0033

Sokół, J. L. (2015). Perspektywy rozwoju turystyki winiarskiej w Polsce – szanse i bariery. Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja 2(16), s. 39-48.

The attractiveness of enotourism in Poland in the opinion of Generations X, Y and Z representatives

Abstract. The article examines the attractiveness of wine tourism in Poland. The aim of the study was to explore the perceptions of representatives of Generations X, Y, and Z regarding the attractiveness of wine tourism in Poland. The results presented in the article were obtained from a pilot study conducted using a diagnostic survey and a structured questionnaire. The conclusions of the analysis indicate that perceptions of wine tourism differ among representatives of Generations X, Y, and Z. Moreover, members of Generations X and Y are more likely to engage in wine tourism than those of Generation Z.

Keywords: enotourism, Generation X, Generation Y, Generation Z, tourism attractivness, tourism

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.22

Michał Roman[1]✉, Marcin Pasek[2], Ewa Szczucka[1], Jolanta Grażyna Zuzda[3]

[1] Warsaw University of Life Sciences

[2] Gdansk University of Physical Education and Sport

[3] Bialystok University of Technology

Agritourism as a form of support for individuals with autism spectrum disorder

Abstract. Rural tourism can support autistic individuals through sensory-friendly settings, animal contact and nature-based activities that promote self-regulation, social interaction and sensory integration. Within health-oriented tourism, animal-assisted services offer flexible, goal-directed engagement tailored to individual needs. This article presents a case study of an inclusive agritourism facility in the Lubuskie region of Poland, illustrating how agritourism can combine therapeutic, educational and ecological functions. The study highlights the role of nature and animal interaction in enhancing emotional balance, communication and wellbeing for individuals on the autism spectrum. Findings indicate the strong therapeutic potential of rural environments and emphasise the shortage of Polish facilities adapted to neurodivergent visitors, pointing to the need for broader implementation of agrotherapeutic tourism practices.

Keywords: autism spectrum disorder, ASD, agritourism, rural tourism, agrotherapeutic tourism, animal-assisted therapy.

Introduction

Autism Spectrum Disorder (ASD) is a neurobiological condition characterised by difficulties in social interaction, communication and repetitive, stereotyped behaviours, such as rocking or hand movements, as well as restricted interests and a pronounced need for sameness. Co-occurring conditions such as anxiety, obsessive-compulsive, learning, eating, sleep and sensory processing disorders are also common (Arnold et al., 2013; Czelej et al., 2023). ASD usually manifests in early childhood and leads to impaired functioning in personal, social, educational and professional life (Diagnostic and Statistical Manual…, 2022).

Over 130 million children are born worldwide each year, about 250 per minute, and one in 160 is diagnosed with autism spectrum disorder. Around 67 million people globally are affected by ASD (Ang and MacDougall, 2022). The growing number of

Michał Roman ORCID: 0000-0003-3596-2587; Marcin Pasek ORCID: 0000-0001-6872-1697; Ewa Szczucka ORCID: 0000-0002-3764-311X; Jolanta Grażyna Zuzda ORCID: 0000-0001-7303-7531

✉ michal_roman@sggw.edu.pl

diagnoses highlights the need to expand services for neurodivergent individuals. Rural tourism, in particular, offers strong potential through its therapeutic and inclusive functions.

Agritourism farms as spaces supporting the activation of individuals on the autism spectrum

Civilisational changes threatening human wellbeing are increasingly analysed through the concepts of *nature-deficit syndrome*, described by Richard Louv (Bobik, 2023; Louv, 2024), *and naturalistic intelligence*, introduced by Gardner (2009). Both authors emphasise the importance of direct nature experiences for cognitive, emotional and social development, especially in childhood.

The therapeutic role of nature has long been recognised. Deangelis (2015) describes the *Second Nature* programme combining psychological methods with outdoor experiences to address trauma, depression and ADHD. Although not focused on autism, its success confirms the healing potential of natural environments, supporting further exploration of nature-based interventions for individuals with ASD.

Table 1. Selected research publications on agritourism farms for individuals with disabilities and special needs

Authors	Research focus	Journal	Year	Methods
Baum	Rural tourism potential	Eastern European Countryside	2011	Period: 1995-2009 Methods: descriptive statistical analysis, spatial visualisation
Pjerotić et al.	Sustainable tourism	Transformations in Business and Economics	2017	Period: 2008-2016 Method: comparative analysis
Sutherland et al.	Small-scale farming networks	Land Use Policy	2017	Period: 2014 Method: case study
Wadle	Domestic tourism & well-being	Journal of Tourism and Cultural Change	2017	Period: 2010-2011 Methods: interview, participant observation
Švagždienė et al.	Service quality in rural tourism	Transformations in Business and Economics	2020	Period: 2016 Methods: SERVQUAL, QUESC model
Roman et al.	Agritourism for people with ASD	Journal of Tourism and Regional Development	2024	Period: 2024 Method: case study

Source: own study based on: Baum (2011); Pjerotić et al. (2017); Sutherland et al. (2017); Wadle (2017); Švagždienė et al. (2020); Roman et al. (2024).

The relationship between humans and nature is most evident in rural areas, where leisure and therapy often overlap. The essence of agritourism lies in the interaction between visitors, the natural environment and farm hosts who live in harmony with it (Poczta, 2011). Natural and cultural landscapes shape tourist experiences through their multidimensional influence on wellbeing (Mikulska, 2008). As a form of agrotherapeutic tourism, agritourism combines recreation with the restorative effects of contact with animals, plants and the rhythm of nature (Roman et al., 2024). Farm stays can thus enhance sensory integration, social interaction and emotional balance in individuals with ASD while providing rest for their families.

The potential of agritourism for supporting people with special needs has been discussed in numerous studies. Table 1 presents selected research publications on agritourism farms dedicated to individuals with disabilities and developmental disorders.

Baum (2011) identified key factors shaping agritourism development, such as socioeconomic conditions, market structure and the balance between supply and demand. His research also showed that clustering benefits small-scale entrepreneurs. Other studies have highlighted complementary perspectives. Pjerotić et al. (2017) examined sustainable development challenges in rural tourism. Švagždienė et al. (2020) explored service-quality determinants across the Baltic states. Roman et al. (2024) demonstrated that Polish agritourism farms can provide therapeutic services for people with ASD. Collectively, these findings confirm that agritourism, through its natural, cultural and social dimensions, offers inclusive spaces integrating therapeutic, educational and recreational functions for neurodivergent individuals.

Types of therapies used in working with individuals with autism

A wide range of therapeutic methods has been developed to support the functioning and development of children with ASD. In addition to behavioural and biomedical interventions, several non-invasive approaches have proven effective, including art therapy, biofeedback, neurofeedback, Brain Gym®, logorhythmic therapy and Montessori methods. Growing attention is also given to therapies involving contact with animals and nature, which offer multidimensional benefits for emotional regulation, communication and sensory processing.

Art therapy uses creative expression to improve communication and self-awareness. Through music, movement, visual arts or theatre, individuals express emotions, reduce anxiety and develop non-verbal communication skills. Evidence shows that art therapy fosters emotional regulation and social engagement in children with ASD (Lipska and Leś, 2023).

Biofeedback and neurofeedback techniques aim to improve self-regulation of physiological processes. They are used in treating neurological, cardiovascular and stress-related disorders (Arnold et al., 2013; Carrobles, 2016) and, when combined with hypnosis, can further enhance relaxation and autonomic control (Sugarman et al., 2013).

Brain Gym® integrates movement and learning through simple exercises designed to stimulate both brain hemispheres. As a result, it enhances concentration, reduces stress and supports overall cognitive performance (Dennison, 2006; Roodbarani et al., 2024).

The therapeutic influence of natural environments on attention and stress regulation is explained by two complementary theories: Attention Restoration Theory (Kaplan and Kaplan, 1989) and Stress Reduction Theory (Ulrich et al., 1991). Both provide a scientific basis for nature-based interventions in therapy for individuals with ASD. Empirical evidence supports these theoretical assumptions, showing that contact with the natural environment significantly benefits individuals with autism. Outdoor activities involving physical and social challenges improve communication, motivation and cognition (Zachor et al., 2017). The psychological benefits of *green exercise* have also been confirmed, even in people with sensory sensitivity (Bishop et al., 2023). Nature-based tasks that stimulate curiosity and reduce anxiety are particularly valuable for child development (Byström et al., 2019). These findings highlight the therapeutic importance of rural environments in supporting emotional regulation, social interaction and overall wellbeing in individuals with ASD.

Mental health benefits of animal interaction in autism

Animals have long been used to support human health, with numerous studies confirming their positive impact on stress reduction and social functioning. Early therapeutic programmes in neurological and psychiatric settings demonstrated that contact with animals promotes relaxation and emotional recovery, with powerful results observed in individuals with ASD (Philippe-Peyroutet and Grandgeorge, 2018). Interactions with horses, dogs, cats, rabbits and other small animals enhance motivation and emotional balance, while hippotherapy additionally improves posture and communication skills (O'Haire, 2013; Czelej et al., 2023; Szczucka and Sokołowski, 2023). Recent Polish research highlights the potential of cow-assisted therapy, expanding the range of effective animal-assisted interventions (Szczucka, 2024). Studies from Western Europe show that care farms integrate such activities into daily routines, offering structured and meaningful participation for people with ASD (Elings, 2012; Ferwerda-van Zonneveld et al., 2012; Stępnik et al., 2020).

Including animals in therapy enhances motivation and emotional engagement, as they act as non-judgemental companions rather than authority figures. Their presence helps build trust, reduce anxiety and stimulate natural learning. Through everyday interaction, children develop communication, coordination and problem-solving skills while strengthening empathy and cooperation. These outcomes make animal-assisted approaches a valuable complement to traditional therapies.

Although these services require proper safety and hygiene management, their benefits clearly outweigh potential risks. Issues such as allergies or minor injuries can be prevented through established protocols and professional supervision (Bert et al., 2016). When responsibly implemented, animal-assisted interventions provide safe,

multisensory stimulation and emotional support. In rural and agritourism settings, they form a key component of agrotherapeutic tourism, promoting wellbeing, inclusion and quality of life for individuals on the autism spectrum.

Research methods

To identify the characteristics of a rural tourism facility offering services for individuals on the autism spectrum and to present an example of good practice in agrotherapeutic tourism, the case study method was applied. This qualitative approach is widely used in the social sciences, particularly in tourism, management and rural development research (Zaborek, 2007), as it allows for an in-depth examination of a single case in its real-life context.

The study focused on the Agroletnica agritourism farm, one of the few facilities in Poland adapted to the needs of individuals with ASD. Two in-depth interviews were conducted with a representative of the farm on 24 and 26 February 2025. The interviews aimed to explore the farm's approach to creating a sensory-friendly environment, identify available activities for people with autism and assess the potential health and wellbeing benefits of such stays.

The analysis also considered the farm's role as a rural therapeutic centre promoting environmental awareness and inclusivity. Combining qualitative data with direct observation enabled the identification of practices linking health promotion with sustainable rural development. The case study therefore provides practical insights into the integration of agrotherapeutic elements within rural tourism facilities.

Case study of a Polish rural tourism facility

Origins and characteristics of the facility

The case study concerns the Agroletnica agritourism farm located in the village of Letnica, in the municipality of Świdnica, Zielona Góra County, Lubuskie Province. The facility, owned by Elena and David James, occupies a property where agritourism has been practised for over two decades. Since July 2022, the owners have offered accommodation, meals and a range of recreational and educational activities. They are fluent in several languages, including English, German, French, Polish and Russian, which makes the place accessible to a broad group of visitors.

The idea to establish Agroletnica originated from the owners' desire to create a space where people on the autism spectrum and their families could relax in a calm, inclusive and sensory-friendly environment. The facility is adapted to guests with diverse needs, including individuals with mobility impairments and wheelchair users. Its offer is tailored primarily to those who value tranquillity, proximity to nature and interaction with animals. However, it may not be appropriate for people allergic to animal dander or insect stings.

Beyond its tourism function, Agroletnica reflects a broader vision of social inclusion and sustainable rural living. The owners plan to create a space where neurodivergent individuals can live and work independently under the supervision of qualified caregivers

and therapists. The aim is to build an environment tailored to residents' abilities and needs, enabling them to live with dignity. The initiative also responds to the concerns of parents seeking secure long-term care for their autistic children. Residents would engage in farm activities such as food production, gardening and handicrafts, gaining social and professional competences. This model fosters empowerment, security and a sense of belonging while reflecting the growing European trend of combining therapeutic and caregiving functions within sustainable rural settings.

The facility is managed in line with the principles of sustainable development, combining health-oriented tourism with ecological responsibility. Environmentally friendly solutions include the use of renewable energy, waste reduction and composting, as well as cooperation with local food suppliers to minimise transport emissions. Farming and animal husbandry follow ethical practices, ensuring respect for the environment and the welfare of animals. The surrounding area supports biodiversity through the maintenance of natural vegetation, the planting of pollinator-friendly species and the preservation of habitats for local wildlife. These activities enhance the ecological value of the site and contribute to regional nature conservation efforts.

Accessibility and elements supporting wellbeing

The health-promoting potential of Agroletnica results from its natural setting, high environmental quality and inclusive infrastructure. The facility is located in the Zielona Góra region at an altitude that ensures good air circulation and minimal pollution. Surrounded by pine forests, it offers clean air enriched with phytoncides, supporting respiratory health and reducing stress. Peaceful forest walks enable guests to experience sylvotherapy, which strengthens the immune system and promotes mental balance.

High water and food quality further contribute to the wellbeing of visitors. The farm uses deep groundwater, which is one of the cleanest in the region. Meals are prepared from organic and locally sourced ingredients, many grown on-site, including fruit, vegetables and honey from the farm's own beehives. Bee products, valued for their antibacterial and immune-boosting properties, form part of the apitherapeutic offer that allows guests to experience the calming atmosphere of beehives in a safe and controlled way.

Guests can spend time actively in contact with nature. Cycling, walking or mushroom picking in the surrounding forests promote physical fitness and relaxation. Interaction with animals – such as feeding or caring for them – has proven therapeutic effects, reducing anxiety and fostering empathy. Nearby facilities, including an alpaca farm and a riding centre offering hippotherapy, complement the health-oriented tourism offer available to Agroletnica's guests.

The facility also supports wellbeing through cultural and spiritual activities. It hosts harmonica workshops several times a year and provides access to a diverse book collection for relaxation and cognitive stimulation. Guests interested in spirituality can explore religious texts available in several languages, while the location offers convenient access to the cultural attractions of Zielona Góra.

Accessibility is one of the farm's defining features. The main building is fully adapted to the needs of people with physical disabilities. It includes step-free access, ramps and wide doorways, as well as ground-floor rooms for wheelchair users. Bathrooms are equipped with handrails and shower seats to ensure independence and safety. In recognition of its inclusive infrastructure, Agroletnica received the Good Practice Certificate from the Polish Tourist Organisation in the Barrier-free Tourism category. As one of the few agritourism facilities in the region adapted to people with disabilities, it plays a significant role in promoting accessible and health-oriented rural tourism.

Support and services for individuals on the autism spectrum

A stay at Agroletnica offers therapeutic and recreational value for people on the autism spectrum and their families. The owners, who are parents of two children with ASD, have a deep understanding of neurodivergent needs and have developed the farm's offer based on personal experience, consultations with specialists and cooperation with support organisations such as the *Nie z tej bajki* Association of Friends of Autistic People (Warsaw) and the *Dalej Razem* Autistic Association (Zielona Góra). This collaboration enables them to apply evidence-based recommendations and to share knowledge with other families and professionals.

The facility provides a sensory-friendly and judgement-free environment, ensuring comfort for families who often struggle to find suitable destinations. The surroundings are quiet, green and low in sensory stimuli, which helps prevent sensory overload and creates conditions for calm relaxation. The absence of typical playgrounds or crowded areas reduces the risk of overstimulation and allows guests to enjoy nature at their own pace.

Interaction with animals is an integral part of the experience. Guests can observe, feed or care for dogs, cats, bees and small farm animals. Such activities have proven benefits for emotional regulation and social engagement. Felinotherapy, in particular, provides calm, predictable contact, while the presence of dogs supports motivation and empathy. As part of agrotherapy, guests may also participate in simple farm tasks, gardening or fruit picking, which develop concentration, coordination and responsibility.

The owners also encourage the discovery and development of new interests in a safe environment. Due to the farm's rural location and low light pollution, guests can observe the night sky, participate in planned astronomy sessions and watch meteor showers. Others engage in wildlife observation, forest walks or exploring local cultural sites such as the Lubuskie Military Museum. For individuals with food selectivity, new flavours are introduced gradually and with respect for sensory sensitivities.

Looking to the future, the owners plan to expand the farm into a care and residential facility for adults with autism. The concept is based on creating a community where residents can live, work and develop according to their abilities. They would participate in daily farm activities, such as animal care, gardening and food processing, gaining both professional and social skills. Handicraft and beekeeping workshops would further support self-expression and independence.

This vision combines therapy, education and work in a way that promotes dignity, security and inclusion. By integrating agrotherapeutic activities with daily life, the planned care farm would not only provide long-term support for individuals with ASD but also enhance their sense of belonging and contribution to the rural community.

Conclusions

Modern therapy for children and adults with ASD requires an interdisciplinary approach involving cooperation between parents, educators, psychologists and physiotherapists. Agritourism, due to its natural and inclusive setting, offers favourable conditions for implementing diverse therapeutic approaches—many of which are only feasible in rural environments.

Animal-assisted therapies play an important role in rehabilitation, enabling support to be adapted to the specific preferences and abilities of individuals with ASD. Interaction with various animal species enhances sensory processing, social skills and motor coordination. At the same time, such activities must be conducted safely and adjusted to the needs of both participants and animals. In Western Europe, animal-assisted programmes are widely implemented on care farms and agritourism holdings, supporting children and adults alike. These initiatives confirm that people on the spectrum can actively engage in farm work, strengthening their social inclusion, self-esteem and vocational competences.

The case of Agroletnica shows that it is possible to create and successfully manage an agritourism farm combining health-oriented services with environmental responsibility. Inclusive design, ethical animal care and sustainable management can effectively support the wellbeing of people with special needs while protecting the natural environment.

The presented example demonstrates that rural tourism can act as a bridge between health promotion, social inclusion and ecological sustainability. By integrating these three dimensions, agrotherapeutic tourism provides a holistic model for rural development that benefits both people and nature, serving as a model for similar initiatives in Poland and abroad. Future research should focus on systematically evaluating the outcomes of agritourism and care farm stays for individuals with ASD and identifying the mechanisms through which these activities influence wellbeing. A deeper understanding of these processes will help optimise interventions and further strengthen the role of agrotherapeutic tourism within health-oriented rural development.

Literature

Ang, C. S., MacDougall, F. A. (2022). An Evaluation of Animal-Assisted Therapy for Autism Spectrum Disorders: Therapist and Parent Perspectives. Psychological Studies, 67(1), pp. 72-81. DOI: https://doi.org/10.1007/s12646-022-00647-w

Arnold, L. E., Lofthouse, N., Hersch, S., Pan, X., Hurt, E., Bates, B., Kassouf, K., Moone, S., Grantier, C. (2013). EEG neurofeedback for ADHD: Double-blind sham-controlled randomized pilot feasibility trial. Journal of Attention Disorders, 17(5), pp. 410-419. DOI: https://doi.org/10.1177/1087054712446173

Baum, S. (2011). The Tourist Potential of Rural Areas in Poland. Eastern European Countryside, 17, pp. 107-135. DOI: https://doi.org/10.2478/v10130-011-0006-z

Bert, F., Gualano, M. R., Camussi, E., Pieve, G., Voglino, G., Siliquini, R. (2016). Animal assisted intervention: A systematic review of benefits and risks. European Journal of Integrative Medicine, 8(5), pp. 695-706. DOI: https://doi.org/10.1016/j.eujim.2016.05.005

Bishop, C. S., Beale, J. T., Bruce-Low, S. (2023). The Autistic Experience of Exercising within Nature-Based Environments: An Interpretive Phenomenological Analysis. Physical Activity and Health, 7(1), pp. 115-131. DOI: https://doi.org/10.5334/paah.243

Bobik, B. (2023). Why is human contact with nature important? About the nature deficit syndrome in the young generation. KULTURA – PRZEMIANY – EDUKACJA, XII-XIII, pp. 160-175. DOI: https://doi.org/10.15584/kpe.2023.12.9

Byström, K., Grahn, P., Hägerhäll, C. (2019). Vitality from Experiences in Nature and Contact with Animals – A Way to Develop Joint Attention and Social Engagement in Children with Autism? International Journal of Environmental Research and Public Health, 16(23), 4673. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph16234673

Carrobles, J. A. (2016). Bio/neurofeedback. Clínica y Salud, 27(3), pp. 125-131. DOI: https://doi.org/10.1016/j.clysa.2016.09.003

Czelej, M., Gładysz, K., Szydłowska, J., Żuchnik, O., Król, O., Kwiatkowski, P., Kuczyńska, B., Kłos, A., Gieroba, K., Szydłowski, M. (2023). Hippotherapy as an accompaniment to therapy in children with autism. Journal of Education, Health and Sport, 13(1), pp. 263-269. DOI: https://doi.org/10.12775/jehs.2023.13.01.039

Deangelis, T. (2015). Moc przyrody. Charaktery, 2 (217), pp. 74-76.

Dennison, P. E. (2006). Brain Gym and Me: Reclaiming the Pleasure of Learning. Ventura, CA: Edu--Kinesthetics.

Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (2022). Washington, DC: American Psychiatric Association. DOI: https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596

Elings, M. (2012). Effect of Care Farms. Scientific research on the benefits of care farms for clients. Wageningen: Plant Research International, Wageningen UR.

Ferwerda-van Zonneveld, R. T., Oosting, S. J., Kijlstra, A. (2012). Care farms as a short-break service for children with Autism Spectrum Disorders. NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences, 59(1–2), pp. 35-40. DOI: https://doi.org/10.1016/J.NJAS.2012.01.001

Gardner, H. (2009). Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce. Warsaw: Laurum.

Kaplan, R., Kaplan, S. (1989). The experience of nature: A psychological perspective. New York: Cambridge University Press.

Lipska, J., Leś, K. K. (2023). Art therapy for children with autism spectrum disorder. Current Neurology, 23(2), pp. 46-51. DOI: https://doi.org/10.15557/an.2023.0008

Louv, R. (2024). Ostatnie dziecko lasu. Jak ocalić nasze dzieci przed zespołem deficytu natury. Warsaw: Mamania.

Mikulska, T. (2008). Korzyści i bariery rozwoju agroturystyki w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem województwa małopolskiego. In: I. Sikorska-Wolak (ed.). Ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju turystyki wiejskiej. Warsaw: Wydawnictwo SGGW, pp. 161-173.

O'Haire, M. E. (2013). Animal-Assisted Intervention for Autism Spectrum Disorder: A Systematic Literature Review. Journal of Autism and Developmental Disorders, 43(7), pp. 1606-1622. DOI: https://doi.org/10.1007/s10803-012-1707-5

Philippe-Peyroutet, C., Grandgeorge, M. (2018). Animal-assisted interventions for children with autism spectrum disorders: A survey of French facilities. People and Animals: The International Journal of Research and Practice, 1(1), 8.

Pjerotić, L., Delibasic, M., Joksiene, I., Griesiene, I., Georgeta, C. P. (2017). Sustainable Tourism Development in the Rural Areas. Transformations in Business & Economics, 6(3), pp. 21-30.

Poczta, J. (2011). Significance of touring-natural conditioning for agrifarms functioning. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 157, pp. 883-893.

Roman, M., Kudinova, I., Niedziółka, A., Wojcieszak-Zbierska, M., Kawęcki, N., Szczucka, E. (2024). Agritourism farms as places of providing therapeutic services for people with autism spectrum disorder. Journal of Tourism and Regional Development, (22), pp. 107-120. DOI: https://doi.org/10.22630/tirr.2024.22.22

Roodbarani, M., Tagharrobi, Z., Sharifi, K., Sooki, Z., Zare, M. (2024). Influence of Brain Gym on children's behavioral problems with autism spectrum disorder: A randomized controlled clinical trial. Journal of Bodywork and Movement Therapies, 40, pp. 1248-1254. DOI: https://doi.org/10.1016/J.JBMT.2024.07.048

Stępnik, K., Wnęk, M., Kamińska, M. (2020). Model gospodarstwa opiekuńczego. Krakow: GROWID.

Sugarman, L. I., Garrison, B. L., Williford, K. L. (2013). Symptoms as Solutions: Hypnosis and Biofeedback for Autonomic Regulation in Autism Spectrum Disorders. American Journal of Clinical Hypnosis, 56(2), pp. 152-173. DOI: https://doi.org/10.1080/00029157.2013.768197

Sutherland, L. A., Madureira, L., Dirimanova, V., Bogusz, M., Kania, J., Vinohradnik, K., Creaney, R., Duckett, D., Koehnen, T., Knierim, A. (2017). New knowledge networks of small-scale farmers in Europe's periphery. Land Use Policy, 63, pp. 428-439. DOI: https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.01.028

Švagždienė, B., Perkumienė, D., Grigienė, J., Bilan, S. (2020). Characteristics of service quality evaluation in rural tourism sector: case of the Baltic states (Lithuania, Latvia, Poland). Transformations in Business and Economics, 19(2A), pp. 495-510.

Szczucka, E. (2024). Providing cow-assisted therapy in the context of Polish realities. Journal of Tourism and Regional Development, (21), pp. 115-126. DOI: https://doi.org/10.22630/TIRR.2024.21.10

Szczucka, E., Sokołowski, M. (2023). Hipoterapia w leczeniu zaburzeń przetwarzania sensorycznego u dzieci. Poznań: Wydawnictwo Naukowe SILVA RERUM.

Ulrich, R. S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., Zelson, M. (1991). Stress recovery during exposure to natural and urban environments. Journal of Environmental Psychology, 11(3), pp. 201-230. DOI: https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80184-7

Wadle, H. C. (2017). Domestic tourism encounters in the Masurian lake district: multiple tourism moralities, reversible relationships, and social well-being in contemporary Poland. Journal of Tourism and Cultural Change, 15(2), pp. 136-151. DOI: https://doi.org/10.1080/14766825.2016.1260112

Zaborek, P. (2007). Studium przypadku jako metoda badawcza pracy doktorskiej. In: K. Kuciński (ed.). Doktoranci o metodologii nauk ekonomicznych. Warsaw: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, pp. 265-277.

Zachor, D. A., Vardi, S., Baron-Eitan, S., Brodai-Meir, I., Ginossar, N., Ben-Itzchak, E. (2017). The Effectiveness of an Outdoor Adventure Programme for Young Children with Autism Spectrum Disorder: A Controlled Study. Developmental Medicine & Child Neurology, 59(5), pp. 550-556. DOI: https://doi.org/10.1111/dmcn.13337

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.23

Svitlana Savitska[1]✉, **Serhiy Zabolotnyy**[2]

[1] Higher Educational Institution "Podillia State University"

[2] Warsaw University of Life Sciences

Comparative analysis of tax incentive policies for investment attraction: evidence from Ukraine and the European Union

Abstract. The article outlines the key aspects of investment activity, emphasizing the role of foreign investment and tax incentives as determining factors in the formation of adequate investment support. The instruments of tax stimulation of investment activity are considered, with an emphasis on tax benefits, as the most common mechanism of influence. The conducted analysis revealed the gaps in the coherence and completeness of the tax-incentive framework for investment activity in Ukraine. It has been noted that the current tax preferences do not generate the expected inflow of foreign capital and, simultaneously, contribute to the deepening of the state budget deficit. The investment attractiveness of Ukraine is assessed based on the analysis of the dynamics of foreign direct investment receipts and indicators of the investment climate. It is concluded that the predicted process of post-war economic recovery, based on external financing, necessitates a reevaluation of national policies regulating the investment stimulus, with a particular focus on new challenges and national development priorities. The study substantiates the rationale for adapting the positive elements of the Polish model, based on the functioning of special economic zones, to develop an effective system for stimulating investment and promoting the structural transformation of the Ukrainian economy, taking into account its institutional and territorial characteristics.

Keywords: investments, tax incentives, tax benefits, special economic zones

Introduction

Economic globalization has increased the importance of tax incentives in capital allocation and management of investment flows. Tax instruments and mechanisms are attracting increased attention due to their significant impact on the economic behavior of business entities. Key factors include the level of the tax burden, the tax structure, the frequency of tax legislation changes, and the system of tax and fee administration. OECD and the European Union countries have consistently reduced capital and labor tax rates to minimize the negative impact of fiscal policy on economic growth and stimulate private investment. Comprehensive fiscal measures are being introduced to

Svitlana Savitska ORCID: 0000-0003-1739-3536; Serhiy Zabolotnyy ORCID: 0000-0003-4701-0495
✉ savitska_svitlana@pdatu.edu.ua

support entities engaged in investment and innovation. Emerging economies, following the practices of developed countries, are creating relatively favorable fiscal conditions to offset increased investment risks. For Ukraine, modernizing investment policy, particularly through improving tax mechanisms, is urgent even in the context of a full--scale war. An economy that can quickly respond to crisis challenges ensures increased tax revenues, which are the foundation for financing defense needs. Given this, an in-depth research of the investment dimension of state tax policy is both appropriate and timely.

The study aims to assess the effectiveness of tax incentives as instruments for attracting foreign investments to Ukraine and to identify elements of the EU, particularly those of the Polish investment incentive model, that could be adapted to strengthen tax policy and improve the investment climate in the country.

Literature review

A critical feature of the current state of Ukrainian economic development is a shortage of financial resources. The situation is exacerbated by the large-scale destruction and economic losses ensuing from the military aggression of the Russian Federation. Under these circumstances, increased investment activity can partially compensate for the scarcity of financial resources by mobilizing capital from private funds. At the same time, low investment attractiveness requires the introduction of adequate incentives to secure financial flows to Ukraine, including through fiscal instruments. Therefore, the issue of enhancing the effectiveness of tax incentive mechanisms for investment activity (TIA) to generate additional revenues is exceptionally pressing.

The TIA encompasses a complex array of tax instruments that are currently included in the tax legislation and are being developed for the future (Voliak et al., 2024). Moreover, the use of TIA must be purposeful, taking into account not only the macroeconomic situation but also regional development peculiarities (Marukhlenko, 2019). Tax incentives for investment activity are defined as a system of targeted measures implemented by state government and local authorities through the establishment of benefits and preferences in tax legislation, as well as the use of other tax-regulating instruments aimed at improving the financial and economic situation of individual taxpayers to support their investments (Podmarov, 2018).

The most effective instrument of TIA is the tax benefit, which serves as a direct mechanism influencing investment actors, providing them with additional financial resources. Particularly, the substantial tax benefits for facilitating investment activity are applied through investment tax credit and investment tax discount (Tsurkan and Herasymova, 2014). However, the positive effect of tax benefits on the volume of foreign investments is limited by the lack of other stimulating factors for investment activity in Ukraine (Tofan, 2024). Moreover, it is emphasized that taxes play a secondary role in attracting investments into the economy, while primary factors for investors often include a favorable investment climate and the country’s investment attractiveness

(Slavkova and Kolisnyk, 2023). Based on the EU and, particularly, Polish experience, an effective policy for stimulation of investment activity can be based on the creation of special economic zones (SEZ) with clearly defined criteria for their operation, adapted to the regional conditions and the wartime realities in Ukraine (Kuznietsova, 2024; Mozghovyi, 2024; Iefimova and Poberezhets, 2025).

Research methods

To ensure the completeness and objectivity of the results obtained, the study employed both general scientific and specialized research methods. It included systems analysis to reveal the theoretical foundations of tax incentives for investment activit and investigate the structure of tax instruments and their relationship with investment activity; comparative analysis to characterize tax regimes of Ukraine and Poland, study their legal framework, mechanisms of state support for investors and the effectiveness of the preferences provided; statistical analysis to assess the dynamics of foreign direct investment, budget losses from tax breaks and the effectiveness of tax instruments in 2020-2024. The generalization and induction methods were used to form conclusions about the effectiveness of individual tax incentives, as well as to highlight problematic aspects of domestic tax policy. The historical and logical methods focused on the evolution of tax incentives in Ukraine and Poland, considering external challenges, force majeure factors, and the transformation of the investment environment. Ultimately, a structural and functional analysis helped to assess the role of investment incentives in promoting economic growth and modernization of the national economy.

Research results

Due to the extensive destruction of industry and infrastructure, Ukraine urgently needs domestic and foreign investment for recovery and economic growth. In the face of military uncertainty, instruments to support investment – state guarantees, tax incentives, war risk insurance, and partnership programs with international institutions – are becoming a priority. Hence, tax incentives serve as an effective means of promoting economic development and enhancing business competitiveness. In the upcoming years, Ukraine aims to create a favorable tax environment to attract foreign capital, focusing on transparency, stability, and investor protection.

A vital regulation for stimulating investment activity is the Law of Ukraine on State Support of Investment Projects with Significant Investments (1116-IX) (Law…, 2020). The provisions of this act establish a set of tax and regulatory incentives for entities implementing large-scale investment projects. In particular, investors may receive differrent forms of state suppor such as exemption from corporate income tax and import duties on new equipment and components, tax breaks on land payments, which may constitute a reduction in rent or a complete exemption from land tax, compensation for the costs of connecting to utility networks necessary for the investment project, the possibility of concluding a direct special investment agreement with the state, ensuring

legal certainty, stable conditions, and simplified administrative procedures. To receive this type of state support, an investment project must meet the established criteria, including that the investment volume must exceed €20 million, implementation must be carried out within five years, and it must also create at least 80 new jobs (Law…, 2020).

The expansion of the tax incentive system entails an increase in the budget deficit and a deterioration of public finances. Due to declining tax revenues, the Ukrainian government is forced to reduce or prematurely eliminate some incentives, undermining the stability of tax policy – a key condition for attracting investment. In this context, the instability of taxation limits the effectiveness of incentives, increases risks for investors, and hinders the formation of a positive investment image for the state (Marchak and Markuts, 2020).

In 2022, the introduction of large-scale tax incentives became a tool for the state's rapid response to the force majeure economic challenges caused by the full-scale military aggression. During this period, the Parliament of Ukraine adopted a comprehensive package of tax incentives aimed at minimizing business losses, supporting critical imports, and ensuring the functioning of key economic sectors. In particular, the excise tax on fuel was abolished, and the VAT rate decreased to 7%. Imports were exempt from VAT and excise taxes, and a special simplified tax regime was introduced for all business entities, with a rate of 2% of income (Law…, 2022). However, a significant portion of these benefits was repealed later that year. One of the key reasons was the rapidly growing state budget deficit, the elimination of which required emission support from the National Bank of Ukraine. The government also faced the need to restore fiscal balance and accumulate budget resources.

In addition to fiscal factors, an important argument for revising the benefits was the creation of an unequal competitive environment for domestic producers. In particular, the exemption of imports from VAT and excise taxes resulted in a reduction in the cost of foreign products compared to domestic ones, effectively negating the purpose of supporting local businesses. Thus, measures that were declared as anti-crisis assistance partially distorted the competitive environment.

In 2023, 254 tax benefits, excluding customs benefits, were in effect in Ukraine (Fig. 1).

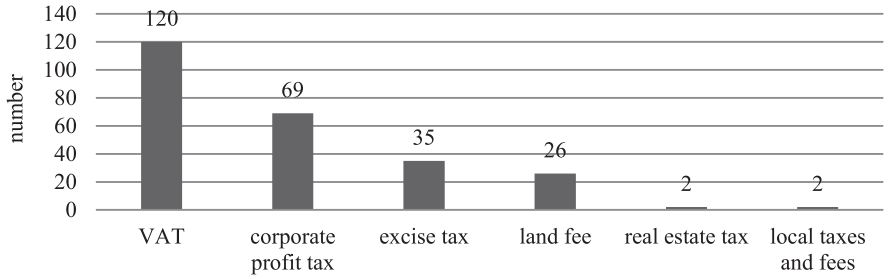

Figure 1. Tax benefits available in Ukraine

Source: constructed by authors based on the State Tax Service of Ukraine.

The decrease in budget revenues from the application of tax breaks amounted to tens of billions of hryvnias per year. The majority of losses to the state budget stemmed from value-added tax (VAT) exemptions, while local budgets incurred reductions in property tax revenues. According to an analytical estimate, abolishing all tax breaks would result in a 43% rise in state budget revenues from property tax and a 27.5% increase in VAT revenues (Vinokurov, 2023). According to Figure 2, in 2022, the state budget incurred a loss of UAH 76.3 billion, and in 2023, it did not receive UAH 62.6 billion.

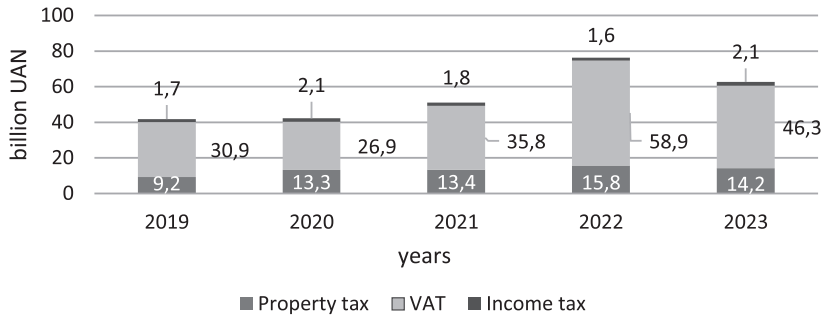

Figure 2. Dynamics of increase in state budget revenues in the event of elimination of tax benefits, billion UAH

Source: Vinokurov (2023).

Domestic tax regulation demonstrated a relatively attractive level of corporate taxation compared to other countries. The basic corporate tax rate in Ukraine was 18%, which was lower than in the comparable EU member states (Table 1).

Given the principle of the national investment regime, the tax conditions for foreign investors in Ukraine offered certain competitive advantages. Foreign companies operating in Ukraine were taxed on all local income and paid a 15% tax on most income distributions. However, lower rates could apply if a tax treaty existed between Ukraine and the company's country of tax residence, allowing for the avoidance of double taxation.

Investment activity is traditionally one of the sensitive economic indicators that are the first to respond to crisis phenomena in the national economy (Fig. 3). In 2020, as a result of the global crisis caused by the COVID-19 pandemic, there was a reduction in the volume of foreign direct investment (FDI), which became negative, 0.87 billion USD.

However, in 2021, there was a significant revival of investment processes, as the volume of FDI increased to 6.69 billion USD, indicating a partial restoration of business activity and investment confidence. In 2022, following the commencement of full-scale armed aggression by the Russian Federation against Ukraine, the dynamics of FDI experienced a sharp decline, with the volume of investment decreasing to 1.15 billion USD. The following year, 2023, saw a gradual recovery in investment

Table 1. Selected Tax Indicators for Ukraine and the EU countries

Criterion	Country						
	Ukraine	**Poland**	**Czech Republic**	**Romania**	**Slovakia**	**Germany**	**France**
Corporate basic tax rate	18%	19% (9% for small entities)	21%	16%	10/21%/24%	15% (standard rate at federal level) 30-33% (effective rate)	25%
Tax on capital gains	18%	19%	21% (some exemptions apply)	16% (some exemptions apply)	Standard 21% (other rates 10% and 24%	Approx. 30% (depending on the federal state)	25% 10% for gains from patents and software (other exemptions apply)
Tax basis for foreign companies	Revenue from in-country sources. A 15% withholding tax applies to most income payments to non-residents	Revenue from in-country sources	Revenue from in-country sources. Foreign dividends are taxed at a reduced rate of 15% and may be exempt	Revenue from in-country sources	Revenue from in-country sources	Revenue from in-country sources	Revenue from in-country sources

Source: own research based on Investment Guide Ukraine (2024).

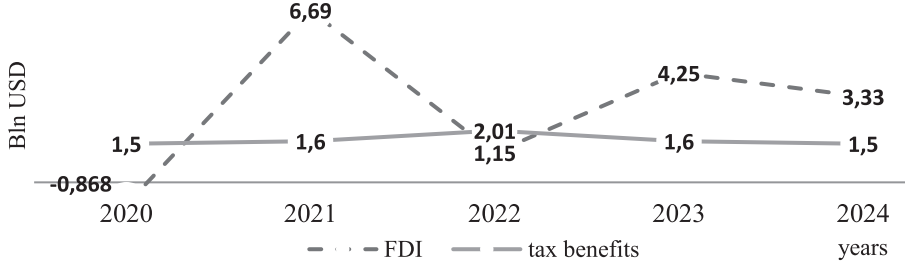

Figure 3. Relationship between the dynamics of tax benefits and the volume of foreign direct investment in Ukraine, billion USD

Source: calculated by the authors based on the State Statistics Service of Ukraine.

activity, reflected in an increase in FDI volumes to 4.25 billion USD. However, in 2024, there was a slight decrease in the pace of investment to 3.33 billion USD, which could be due to the instability of the security environment and the high risks associated with conducting business. An analysis of the dynamics of tax incentives revealed their relative stability from 2020 to 2024. Their volumes ranged from 1.15 to 1.6 billion USD, with minimal fluctuations even during periods of economic turmoil. It is worth noting that in 2022, the amount of tax incentives provided (approximately 1.15 billion USD) was nearly equal to the volume of foreign direct investment attracted.

The analysis revealed the absence of a coherent and systematic model for tax incentives for investment activity in Ukraine. The existing instruments were fragmented, inconsistent, and often ad hoc or temporary, which reduced their economic effectiveness. It was notable that the largest expansion of tax incentives aimed at supporting investors occurred in 2022-2023, while net foreign direct investment remained minimal during this period. This disparity indicated that tax incentives without adequate institutional, legal, and security support were not achieving the expected effect in attracting capital.

Tax incentives cannot compensate for a poor investment climate, which leads to low investment. Non-tax factors, such as macroeconomic conditions, infrastructure, and strong institutions, are more influential in attracting foreign direct investors. According to a study by the European Business Association and Gradus Research, Ukraine's Investment Attractiveness Index score was more neutral in 2021, at 2.73 points (Ukraine's investment attractiveness index 2024). It decreased to 2.48 (out of 5 possible points) in 2022, then to 2.44 in 2023, and finally improved slightly to 2.49 points in 2024. According to the Paying Taxes 2020 study, Ukraine received 54.9 out of 100 possible points and ranked 134th among other countries, which was an unsatisfactory result (Paying Taxes, 2020). The worst components of this interstate rating were financial freedom (30 points), investment freedom (35), corruption in public administration (37.9), and effectiveness and independence of the judicial system (42.2) (Paying Taxes, 2020). At the same time, Ukraine's strengths in 2020 were its fiscal system and tax burden (83.9 and 81.1 points, respectively), as well as trade freedom (81.2). Consequently, Ukraine remained attractive to investors due to its favorable tax legislation.

For Ukraine, where the introduced tax incentives are not achieving the expected effect in attracting foreign capital, it is crucial to examine international experiences in effectively stimulating investment. The practices of Central and Eastern European countries, which have already demonstrated success in this area, deserve particular attention. Many countries operate special economic zones (SEZs). SEZs were used by more than 145 countries worldwide (7,000 SEZs were in operation), including almost three-quarters of developing countries and nearly all countries with transition economies (Iefimova and Poberezhets, 2025). Their number increased rapidly in recent years, and at least 500 more were in the development stage (Guterres and Kituyi, 2019).

The concept of the SEZ is based on several principles, including geographical limitation of the territory, a unified management system, administration, a separate customs zone (with duty-free benefits), and the right to benefits depending on the physical location within the SEZ. Most SEZ programs are based on established goals of attracting investments, stimulating exports, and generating employment. In emerging countries, the SEZ is an effective instrument of investment policy and part of a competitive package of measures offered by these countries to attract foreign investors, along with other forms of stimulating foreign investment.

Between 2010 and 2020, the share of foreign direct investment in gross capital accumulation in Central and Eastern European countries was 11.5%. For comparison, in developed countries, this indicator was 8.8%, while in developing countries, it decreased to 7.5%, and the world average was 8.1% (Iefimova and Poberezhets, 2025). As the CEE countries had the highest share of FDI in their domestic capital structure and demonstrated the most dynamic growth, it could be argued that FDI was a significant external source of financing for them.

Poland is one of the leaders among the countries of Central and Eastern Europe in terms of attracting foreign direct investments and creating SEZs. In 2024, foreign direct investment inflows to the country totaled 56.5 billion PLN, whereas in the previous years, 2022 and 2023, they were 158.3 billion PLN and 125.7 billion PLN, respectively (National Bank of Poland). The prominent investors were from Germany, the USA, France, and the Netherlands, whose investments were primarily directed to the production, financial, insurance, and trade sectors.

There were 14 such SEZs in Poland in 2024. Each consisted of several dozen sub-zones located throughout the country. Poland was the most successful example of creating SEZ in the Central and Eastern European region, as confirmed by several international rankings, highlighting Katowice SEZ, Pomeranian SEZ, and Łódź SEZ (FDI Intelligence, 2023). Polish legislation guaranteed equal operating conditions for both domestic and foreign investors. The main factors making Polish SEZs attractive included several factors such as a strategic location in the center of Europe and a large domestic market; high innovation potential and favorable growth conditions, an adequate level of education of the population, a skilled workforce, and an acceptable level of wages, economic stability, maintained even during the global financial crisis; tax incentives, state grants, and benefits within the SEZ; exemption from profit taxation under certain cases; extensive business opportunities thanks to the modernization of transport and energy infrastructure; industry diversification; EU membership as a guarantee of political and economic stability (Warsaw Institute, 2020).

Since June 2018, following the entry into force of the Act on Support for New Investments, the entire territory of Poland has effectively acquired the status of a special economic zone (Kuznietsova, 2024). It allowed investors to benefit from tax incentives regardless of the location of their investment project, provided they met specific criteria. One of the key benefits was a partial exemption from corporate income tax. However, existing SEZs were not abolished – they retained their legal status and will continue

under the new rules after 2026. Total capital expenditure by companies operating in 14 SEZs by 2019 amounted to approximately 130 billion PLN, creating 388,000 jobs. Leading investors included General Motors, Toyota, Opel, Mercedes-Benz, Volkswagen, Fujitsu, Man Trucks, Shell, Whirlpool, PepsiCo, H&M, Ericsson, Electrolux, Royal Canin, and others (Kuznietsova, 2024).

For Ukraine, which is at the stage of necessary structural modernization, transitioning from a raw materials model to developing high-tech exports and increasing participation in global value-added chains, the Polish model of attracting investments could serve as a relevant reference point. However, its use should not be based solely on mechanical duplication, but on a strategically adapted approach that assumes the preservation of conceptual foundations.

The key is the transition to a unified national system of investment incentives, modeled after the investment zones in Poland, which ensures equal access to tax benefits for all regions, regardless of their territorial location, and contributes to the elimination of historical regional development imbalances. The Polish approach demonstrates that a centralized management system (based on state institutions) in combination with national coverage of incentives allows achieving high performance in a short period of time. At the same time, a significant efficiency factor is the focus on integrating into global manufacturing and servicing, as well as innovation chains of added value, by implementing joint projects with transnational and foreign investors.

Conclusions

Increasing investment attractiveness of Ukraine requires the development of a comprehensive public policy aimed at creating a favorable tax environment and modernizing fiscal regulation mechanisms. Investment is a key driver of economic growth, so tax instruments must be systemic, predictable, and aligned with the goals of structural modernization of the economy.

Despite the existence of a wide range of tax incentives, their fragmentation and lack of an integrated approach reduce the effectiveness of policies aimed at attracting foreign capital. The limited volume and low quality of FDI indicate a lack of coordination among the measures adopted, as well as a need to update the investment promotion policy cycle, taking into account the objectives of post-war reconstruction based on sustainable development.

Research confirms that tax incentives, although widespread, do not have a direct causal effect on the growth of investment capital. The key focus should be on creating a stable and predictable tax regime for high-tech industries, legal protection for investors, and consistent regulatory conditions for project implementation. In this context, the Polish experience is instructive. Instead of localized zones with high risks, as seen in Ukraine, Poland has transitioned to a centralized investment incentive model, which extends support throughout the country. A combination of tax incentives, administrative support, infrastructure, and workforce development, and a focus on integration into global value chains, ensures its effectiveness.

Adapting this model to Ukraine should involve the creation of a national system of investment incentives that combines tax instruments, investor service support, and strategic sectoral diversification, aimed at reducing dependence on raw materials and strengthening the economy's innovative potential.

Literature

FDI Intelligence (2023). Free Zones of the Year 2022 – Global winners. Retrieved from: https://www.fdiintelligence.com/content/rankings-and-awards/global-free-zones-of-the-year-2022-81527 (access: 02.10.2025).

Guterres, A., Kituyi, M. (2019). The World Investment Report 2019. Special economic zones. UNCTAD. Retrieved from: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2019_en.pdf (access: 10.10.2025).

Iefimova, H. V., Poberezhets, O. O. (2025). Transformatsiia mekhanizmiv zaluchennia investytsii u Respublitsi Polshcha yak dosvid dlia Ukrainy. Ekonomika ta suspilstvo 75. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-10

Investment Guide Ukraine (2024). Retrieved from: https://investportalua.com/investment-guide/ (access: 06.10.2025).

Kuznietsova, N. (2024). Special economic zones mechanisms and their role in the economic development of central and Eastern Europe countries (case of Poland). Stalyi rozvytok ekonomiky 1/48, pp. 228-237. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-32

Law of Ukraine of December 17 (2020). For state support of investment projects with significant investments, No. 1116-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text (access: 05.10.2025).

Law of Ukraine of March 15 (2022). On amendments to the tax code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine for the period of martial law No. 7137-d. Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/news/razom/220552.html (access: 06.10.2025).

Marchak, D., Markuts, Yu. (2020). Podatkovi pilhy. Koho ta v yakomu obsiazi subsyduie Ukraina cherez nadannia podatkovykh pilh? Tsentr analizu publichnykh finansiv ta publichnoho upravlinnia KSE. Retrieved from: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/12/CPFG-Podatkovi-pilgi_doslidzhennya_30.11-1.pdf (access: 06.10.2025).

Marukhlenko, O. V. (2019). Mizhnarodnyi dosvid formuvannia ta realizatsii investytsiinoi polityky. Pravo ta derzhavne upravlinnia 1(34), vol. 1, pp. 144-149. Retrieved from: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/25.pdf (access: 10.10.2025).

Mozghovyi, Ye. (2024). Obhruntuvannia kryteriiv utvorennia vilnykh ekonomichnykh zon v mezhakh rehioniv Ukrainy. Ekonomika ta suspilstvo 64. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-110

National Bank of Poland. Official site. Retrieved from: https://nbp.pl/en/publications/cyclical-materials/foreign-direct-investment-in-poland/ (access: 10.10.2025).

Paying Taxes 2020. Retrieved from: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/pdf/db2020/PayingTaxes2020.pdf (access: 10.10.2025).

Podmarov, O. Iu. (2018). Podatkove rehuliuvannia investytsiinoi diialnosti yak faktor ekonomichnoho zrostannia krainy. Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Ekonomika» 4, pp. 65-71. Retrieved from: https://core.ac.uk/download/pdf/324247614.pdf (access: 12.10.2025).

Slavkova, A., Kolisnyk, D. (2023). Investytsiina pryvablyvist Ukrainy: realii v umovakh viiny ta perspektyvy povoiennoi vidbudovy. Ekonomika ta suspilstvo 56. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-138

State Statistics Service of Ukraine. Official site. Retrieved from: https://stat.gov.ua/ (access: 06.10.2025).

State Tax Service. Benefits Directory. Retrieved from: https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki-/54005.html (access: 10.10.2025).

Tofan, I. M. (2024). Problematyka zaluchennia investytsii ta yikh podatkovoho suprovodu v Ukraini. Ukrainskyi ekonomichnyi chasopys 1, pp. 48-51. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-1-9

Tsurkan, I. M., Herasymova, I. Iu. (2014). Podatkovyi mekhanizm stymuliuvannia investytsiinoi diialnosti pidpryiemstv hirnycho-metalurhiinoho kompleksu Ukrainy. Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo 2, pp. 135-142. Retrieved from: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2014/2_2014/27.pdf (access: 12.10.2025).

Ukraine's investment attractiveness index 2024. Retrieved from: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/UKR-Invest-Index-2024.pdf (access: 10.10.2025).

Vinokurov, Ya. (2023). Desiatky miliardiv povz kasu. Komu i yak derzhava rozdaie podatkovi pilhy Retrieved from: https://epravda.com.ua/publications/2023/06/20/701342/ (access: 10.10.2025).

Voliak, L. R., Nehoda, Yu. V., Dolzhenko, I. I., Klymenko M. V. (2024). Doslidzhennia yevropeiskoi praktyky vykorystannia podatkovykh mekhanizmiv stymuliuvannia investytsii u innovatsiinu diialnist. Investytsii: praktyka ta dosvid 21, pp. 92-102. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.21.92

Warsaw Institute (2020). 25 Years of Special Economic Zones in Poland: A Chance for Investors. Retrieved from: https://warsawinstitute.review/issue-2020/issue-4-2020/25-years-of-special-economic-zones-in-poland-a-chance-for-investors/ (access: 04.10.2025).

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.24

Jan Sikora[1]✉, Włodzimierz Kaczocha[2]

[1] Uniwersytet Zielonogórski

[2] Wyższa Szkoła Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu

Kapitał ludzki i społeczny polskich rolników w świetle badań empirycznych

Streszczenie. Rolnictwo w Polsce jako sektor gospodarki narodowej wytwarza niecałe 3% PKB. Podstawą jego funkcjonowania są małe i średnie rodzinne gospodarstwa rolne. Ważny zatem jest problem znaczenia kapitału ludzkiego i społecznego, głównie osób zarządzających tymi podmiotami gospodarczymi. Celem badań, których wyniki przedstawiono w artykule, było rozpoznanie i zdiagnozowanie obu rodzaju kapitałów. Przyjęto założenie, że w działalności gospodarstwa rolnego nie tylko ważne znaczenie pełnią kapitały: finansowy, majątkowy, techniczno-technologiczny, lecz także te związane z rolnikiem, tj. ludzki i społeczny. W realizacji celu badań wykorzystano metodę analizy literatury przedmiotu oraz wtórnych danych empirycznych w postaci publikowanych raportów i sprawozdań z badań empirycznych. Uzyskane wyniki wskazały, że wartości – cele przypisane kapitałowi ludzkiemu rolników mają znaczący, a nawet decydujący wpływ na funkcjonowanie gospodarstwa rolnego. Wartości – cele charakteryzujące kapitał społeczny rolników tak dużego znaczenie nie mają. Wyraźnie dają o sobie znać w tzw. sytuacjach kryzysowych gospodarstwa rolnego. Zatem istnieje potrzeba systematycznego badania i monitorowania kapitału ludzkiego i społecznego rolników oraz znaczenia ich funkcji w działalności gospodarstw rolnych.

Słowa kluczowe: rolnik, kapitał ludzki, kapitał społeczny

Wstęp

Podstawą funkcjonowania rolnictwa w Polsce, które jako sektor gospodarki daje około 3% PKB, są małe i średnie rodzinne gospodarstwa rolne. Załogą tych podmiotów gospodarczych są członkowie rodziny wspólnie prowadzący gospodarstwo domowe. Szczególnie istotne znaczenie mają cechy kapitału ludzkiego i społecznego rolników zarządzających gospodarstwem rolnym, które aktywizują pozostałe jego kapitały: finansowy, majątkowy, techniczno-technologiczny. Kapitał ludzki ujmujemy jako spersonalizowany (osobowy) stan świadomości ukierunkowany na prospołeczne, uspołeczniane wartości – cele, które realizuje człowiek we wzajemnym zaufaniu innych osób do siebie (Coleman, 1999). Wartości respektowane lub nierespektowane przez jednostkę ludzką ze względu na potrzebę osiągania wyznaczonych partykularnych celów

Jan Sikora ORCID: 0000-0002-1667-5622; Włodzimierz Kaczocha ORCID: 0009-0003-4396-4651
✉ j.sikora@wez.uz.zgora.pl

są ze sobą powiązane i zdeterminowane przez np. sytuację życiową, pracę, rodzinę, bogactwo. Zdeterminowane są cechami społeczno-demograficznymi i zawodowymi ludzi, m.in. wiekiem, płcią, wykształceniem, zawodem, sytuacją materialną, zdrowiem, przynależnością do grupy odniesienia, a także ukształtowane przez współżycie społeczne człowieka, np. procesy wychowania, socjalizacji, edukacji (Putnam, 1995). Kapitał ludzki stanowi podstawę, bazę kapitału społecznego, definiowanego jako stan grupowo, kolektywnie respektowanych lub odrzucanych wartości – celów, norm zachowania przez określony zbiór ludzi, urzeczywistnianych we wspólnym współdziałaniu dążących do osiągnięcia wytypowanych celów (Sztompka, 2016). Kapitał społeczny tworzy się na gruncie umiejętności współpracy międzyludzkiej, w grupach społecznych organizujących i dążących do urzeczywistnienia przyjętych wartości – celów. Podobnie jak kapitał ludzki zależy od cech społeczno-zawodowych, demograficznych osób i procesów społecznych. W artykule scharakteryzowano kilka wartości – celów kapitału ludzkiego i społecznego rolników wybranych z empirycznych materiałów wtórnych (Polska wieś…, 2024). Przedstawiono samoocenę tych wartości dokonaną przez rolników i rolniczki. W ramach wartości kapitału ludzkiego uwzględniono wartość pracy w gospodarstwie rolnym oraz wartości – cele połączone z pracą, tj. wartość inwestycji w gospodarstwo, zaufanie do wiarygodności źródeł informacji rolniczej, wartość „przywiązania do pracy w gospodarstwie oraz jego sukcesję". Kapitał społeczny rolników scharakteryzowano również na podstawie wartości pracy w gospodarstwie rolnym, przede wszystkim na wartości zaufania do instytucji doradztwa rolniczego i instytucji państwowych wspomagających sektor rolny oraz źródłach stresów powodowanych pracą na roli, a także aktywności badanych w zbiorowych protestach wyrażających niezadowolenie z efektów pracy i położenia ekonomicznego rolników. Celem badań, których wyniki omówiono w artykule, jest zatem rozpoznanie stanu kapitałów ludzkiego i społecznego osób zarządzających gospodarstwem rolnym w Polsce oraz wskazanie potrzeby inwestowania w te kapitały. Artykuł napisany został na podstawie wyników badań, w których wykorzystano metodę analizy empirycznych materiałów wtórnych w postaci raportów i sprawozdań z badań realizowanych przez odpowiednie instytucje. Jest on materiałem teoretyczno-empirycznym. W jego strukturze, poza wstępem, zakończenie i bibliografią, zawarto część teoretyczną poświęconą charakterystyce kapitałów ludzkiego i społecznego, metodykę badań, część badawczą odniesioną do analizy obu rodzajów kapitałów badanych właścicieli, zarządców gospodarstw rolnych w Polsce.

Kapitał ludzki i kapitał społeczny – pojęcia oraz kulturowe i społeczne funkcje

W literaturze poświęconej obu kapitałom opisuje się przede wszystkim kapitał społeczny jako zjawisko czy też stan świadomości społecznej określonej grupy ludzi, którzy swe partykularne cele życiowe podporządkowują wartościom – celom kolektywnym. Z kolei kapitałowi ludzkiemu w sensie osobowym, czyli spersonalizowanym, autorzy poświęcają niewiele uwagi, chociaż potwierdzają, że źródła kapitału społecznego sytuują się w świadomości i działaniach jednostkowych (Coleman, 1990; Putnam, 1995; Fukuyama, 1997; Kwiatkowski, 2003; Przybysz i Sauś, 2004).

W prezentowanym artykule przyjmujemy założenie teoretyczno-empiryczne, że właśnie kapitał ludzki – spersonalizowany stanowi świadomościowy i materialny (jeśli wartości osobowe są realizowane) fundament kapitału społecznego. Można wyrazić przekonanie, że bez prospołecznego nastawienia jednostki nie powstałby stan kapitału społecznego. Nawiasem należy wspomnieć, że wartość prospołeczności funduje powstawanie społeczeństwa obywatelskiego. Wartość ta „ściśle" łączy się wtedy z partykularnymi celami ludzi. Dobrym przykładem jest gospodarcze społeczeństwo obywatelskie, które rozwija się w Polsce od ponad 20 lat w ramach tzw. ekonomii społecznej.

Na podstawie analiz tej formy społeczeństwa obywatelskiego możemy stwierdzić, iż jednostkowe cele partykularne (potrzeba znalezienia pracy, wyjście ze stanu bezdomności itp.) w sensie materialnym połączyły się z wartością prospołeczności, którą poszczególni członkowie, w szczególności spółdzielni socjalnych, musieli sobie uświadomić. Drugą wartością indywidualnie uświadamianą i respektowaną w praktyce jest wartość wzajemnego zaufania. Bez indywidualnej akceptacji obu wartości gospodarcze społeczeństwo obywatelskie nie powstałoby (Kaczocha i Sikora, 2023).

Z uwagi na przyjęte założenie oraz przedstawiane poglądy formułujemy projekt pojęcia kapitału ludzkiego. Kapitał ludzki jest to spersonalizowany (osobowy) stan świadomości, w szczególności uspołecznionych wartości – prospołecznych oraz wzajemnego zaufania. Wartości te, czy to ukształtowane w środowisku rodziny, czy w procesach socjalizacji (m.in. w ramach wychowania i edukacji), są jakoś uobecniane w świadomości jednostkowej, ale często, jak w opisanym przykładzie gospodarczego społeczeństwa obywatelskiego, owe dwie wartości „pojawiają" się w świadomości indywidualnej, najpierw ze względu na cele partykularne – jednostka pod presją znalezienia pracy, mieszkania, zdobycia kwalifikacji, musi respektować owe wartości, by działać zawodowo i polepszyć warunki swego życia. Zatem partykularny przymus życiowy niejako „wymusza" jednostkowe respektowanie obu wartości. W rezultacie w środowisku pracy w ramach gospodarczego społeczeństwa obywatelskiego kształtuje się stan kolektywnie rozumianego kapitału społecznego.

W stosunku do pojęcia kapitału społecznego proponujemy następujące jego rozumienie: jak powyżej odnotowano, kapitał społeczny jest stanem kolektywnie respektowanym w sensie świadomościowym, tzn., że określony zbiór osób akceptuje wartość prospołeczności oraz wartość wzajemnego zaufania, a następnie we wspólnym działaniu te dwie wartości osoby urzeczywistniają, zawsze w ramach wspólnego współdziałania przy realizowaniu wytypowanych celów. Zatem trzecią wartością zarówno kapitału osobowego (ludzkiego), jak i kapitału społecznego jest wartość wspólnego współdziałania. Przedstawiane pojęcie kapitału społecznego jest zbliżone do poglądów J.S. Colemana, który jako jeden z pierwszych badaczy tego zjawiska pisał, że kapitał społeczny powstaje przede wszystkim na bazie „umiejętności współpracy międzyludzkiej" w ramach grup społecznych i organizacji, w tym organizacji gospodarczych w kierunku urzeczywistnienia wspólnych celów (Coleman, 1990, s. 302). Umiejętność współpracy ludzkiej podkreśla P. Sztompka – determinowana jest ona, poza zaufaniem, także takimi wartościami jak: wzajemność, szacunek, sprawiedliwość,

lojalność (Sztompka, 2016, s. 12). Kapitał społeczny ma zatem status kolektywny w sensie akceptowania przez jednostki ludzkie wskazanych wartości oraz w sensie materialnym w zakresie osiągania wspólnych celów.

Na zakończenie tego fragmentu rozważań należy podkreślić znaczenie różnic kulturowych, które warunkują powstanie spersonalizowanego kapitału ludzkiego oraz kapitału społecznego. Przy szczegółowym opisie i analizach obu kapitałów w badaniach socjologicznych należy uwzględnić różnice lokalne, regionalne i narodowe w zakresie tradycji prospołecznych (istnienie społeczeństwa obywatelskiego, działanie np. ochotniczej straży pożarnej, koła gospodyń wiejskich, organizacji młodzieżowych itp.). Trzeba też rozpoznać socjalizację osób w ramach rodziny oraz w ramach edukacji pod kątem respektowania wskazanych uprzednio wartości. W tym względzie istotne znaczenie mają funkcje kapitału ludzkiego i społecznego, które można wyrazić w zakresie osobowym (spersonalizowanym) i kolektywnym.

W zakresie osobowym to:
- zaufanie i tworzona na tej podstawie wiarygodność jednostkowa,
- normy wzajemności (ekwiwalentnej wymiany dóbr i świadczeń),
- zinstytucjonalizowane kontakty i znajomości,
- innowacyjność nie tylko w sferze gospodarki, lecz także w całym życiu społecznym,
- zaradność społeczna rozumiana jako swoista społeczna przedsiębiorczość,
- lojalność,
- odpowiedzialność społeczna,
- dobre obyczaje.

W zakresie kolektywnym to:
- podejmowanie efektywnej współpracy, wymiany doświadczeń w życiu gospodarczym i społecznym,
- kreowanie nowych, pożądanych indywidualnie oraz społecznie zjawisk i struktur, wspomaganie ich funkcjonowania i rozwoju, w tym tworzenie społeczeństwa obywatelskiego,
- zmniejszanie poziomu niepewności w życiu społecznym i w gospodarce.

Powyższe funkcje wyodrębniono na podstawie opracowania autorstwa Przybysz i Sauś (2004).

Metodyka badań

Podstawą zainteresowania wybranym tematem jest publiczna dyskusja prowadzona w Polsce w kręgach nauki i praktyki, przykładem której są prace zwarte, artykuły w czasopismach, Internecie oraz publikowane raporty z badań. Zgodnie z metodologią badań w naukach społecznych w artykule przyjęto w pierwszej kolejności potrzebę rozpoznania stanowisk teoretycznych na temat kapitału ludzkiego i społecznego prezentowanych w literaturze przedmiotu. W związku z tym zastosowano metodę analizy literatury w postaci publikacji zwartych, czasopiśmiennych i internetowych. Następnie posłużono się metodą analizy empirycznych materiałów wtórnych w postaci raportów z badań zlecanych przez odpowiednie instytucje. W szczególności

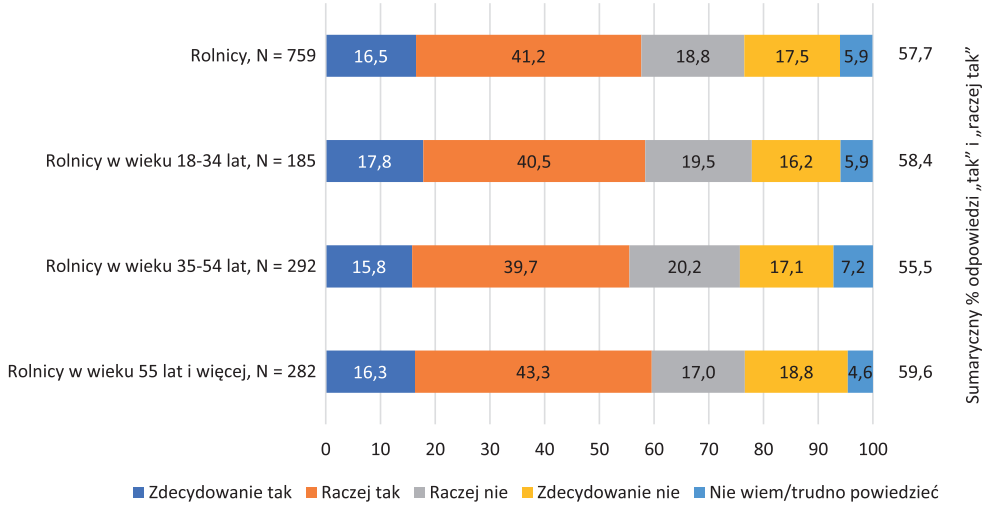
uwzględniono wybrane wyniki z raportu „Polska wieś i rolnictwo 2024" (Polska wieś…, 2024). Badania te przeprowadzono na zlecenie: Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW), Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa (KOWR) oraz Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). Wykonawcą badania było Centrum Badań Marketingowych INDICATOR z siedzibą w Warszawie. W badaniu, które trwało od 29 lipca do 23 sierpnia 2024 r. zastosowano technikę CAPI (ang. *Computer Assisted Personal Interview*). Ogólnopolska reprezentatywna próba badawcza dla badanej populacji wynosiła N = 2511 osób, z czego 1510 osób to mieszkańcy obszarów wiejskich, w tym 759 ankietowanych stanowili rolnicy, a 1001 osób to mieszkańcy miast. W artykule została uwzględniona tylko populacja rolników mężczyzn i kobiet, tj. osób kierujących gospodarstwem rolnym. Maksymalny błąd oszacowania statystycznego całej próby badawczej wyniósł +/– 3,0% (Polska wieś…, 2024).

Należy podkreślić, że we współczesnej nauce coraz więcej badaczy korzysta z danych wtórnych zbieranych przez innych badaczy. Dane te są uwzględniane w raportach badań empirycznych i rocznikach statystycznych. Analiza wtórnych danych empirycznych jest uznaną metodą badawczą w naukach społecznych (Babbie, 2003). Podejście to wynika przede wszystkim z przyczyn ekonomicznych i metodologicznych, ponieważ zbieranie danych pierwotnych jest kosztowne i nie zawsze zgodne z wymaganiami metodologicznymi, zwłaszcza gdy dotyczy jednego badacza lub małego zespołu badawczego, lub ograniczonych środków finansowych (Frankfort-Nachmias i Nachmias, 2001).

Kapitał ludzki rolników w świetle badań empirycznych

W kapitale ludzkim polskich rolników uwzględniliśmy partykularne i prospołeczne wartości – cele odniesione do pracy we własnym gospodarstwie rolnym jako miejscu pracy mającym znaczenie w utrzymaniu i polepszeniu warunków życia rodziny. Są one (wartości – cele) kształtowane w rodzinie, przez co mają prospołeczny charakter, wsparcie wartością wzajemnego zaufania i są uobecnione w świadomości jednostkowej członka rodziny oraz wspierają funkcjonowanie rodzinnego gospodarstwa rolnego. Przyjęliśmy wybrane wartości – cele respektowane przez badanych rolników powiązane z pracą w gospodarstwie rolnym. Praca ludzka ma wymiar ekonomiczny i społeczny (Sikora i Walczak-Duraj, 2008). Zatem do uwzględnianych wartości pracy o charakterze ekonomicznym w gospodarstwie rolnym przyjęliśmy: praca podstawą utrzymania, praca pozarolnicza, potrzeba inwestycji w gospodarstwo, możliwość odejścia od pracy w rolnictwie. Do wartości społecznych pracy zaliczono: sukcesję gospodarstwa rolnego w przyszłości oraz zaufanie do źródeł informacji rolniczych. Gospodarstwo rolne jako podmiot gospodarczy dla właściciela oraz członków rodziny jest podstawową materialną wartością pracy i utrzymania (Gorlach, 2001). O wiarygodności tej tezy świadczą wyniki badań.

Ekonomiczny aspekt wartości pracy dla rolnika i jego rodziny w gospodarstwie rolnym ilustrują odpowiedzi na pytanie: „Czy jest Pan(i) w stanie utrzymać się wraz z rodziną wyłącznie z prowadzenia działalności rolniczej?" (wykres 1).

Wykres 1. Możliwość utrzymania się rodziny wyłącznie z prowadzenia działalności rolniczej [%]

Źródło: Polska wieś… (2024).

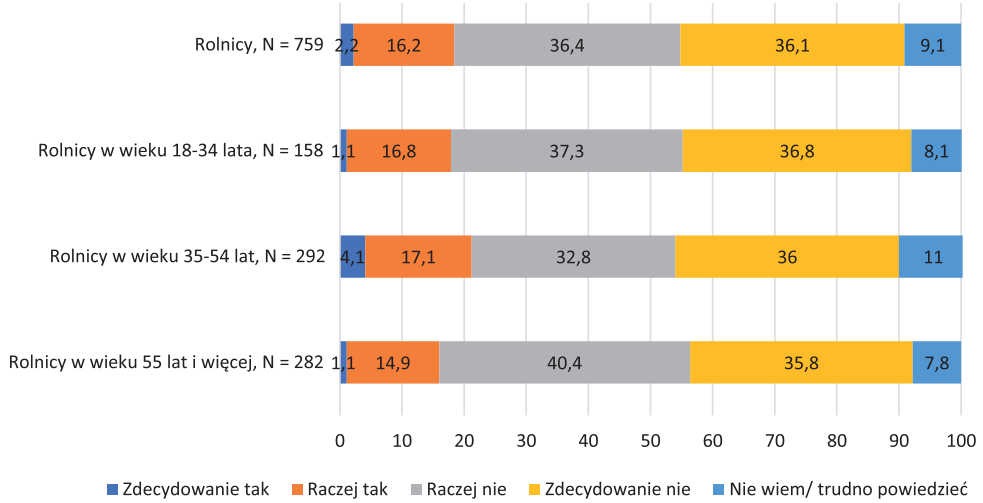
Wyniki badań przedstawione na wykresie 1 wskazują, że ponad połowa rolników (57,7%) deklaruje, że jest w stanie utrzymać siebie i rodzinę wyłączenie z gospodarstwa rolnego. Wskaźnik ten był jednak ściśle związany z areałem gospodarstwa rolnego, bowiem jedynie 13,5% rolników prowadzących gospodarstwo do 4,9 ha deklarowało, że może się z niego utrzymać, podczas gdy w przypadku największych gospodarstw odsetek takich deklaracji wzrastał do 90,7% (Polska wieś…, 2024).

Z wartością pracy w gospodarstwie rolnym w aspekcie ekonomicznym łączy się także dodatkowe podejmowanie pracy pozarolniczej wspomagającej sytuację finansową rolnika. Wyniki badań dowiodły, że 1/4 rolników (26,2%) biorących udział w badaniu dodatkowo podejmowała się pracy pozarolniczej. Pozostali rolnicy nie podejmowali dodatkowego zatrudnienia pozarolniczego ze względu na brak czasu (58,6%) oraz wystarczające dochody z prowadzenia działalności rolniczej (22,7%) (Polska wieś…, 2024).

Ekonomiczna wartość pracy jako cecha kapitału ludzkiego ma ścisły związek z więzią, przywiązaniem rolnika i jego rodziny do ziemi i związanego z nią gospodarstwa rolnego. Potwierdzają tę postawę odpowiedzi na pytanie: „Czy rozważa Pan(i) zaprzestanie prowadzenia działalności rolniczej?" (wykres 2).

Z analizy danych prezentowanych na wykresie 2 wynika, że zaprzestanie prowadzenia działalności rolniczej (odpowiedzi „tak" i „raczej tak") rozważa 18,4% rolników. Najczęściej myślą o takiej decyzji osoby kierujące gospodarstwem rolnym o powierzchni poniżej 5 ha. Nie rozważają zaprzestania pracy w gospodarstwie rolnym przede wszystkim rolnicy ze średnich i z dużych gospodarstw, tj. powyżej 30 ha (Polska wieś…, 2024).

Efekty pracy w gospodarstwie rolnym decydujące o sytuacji materialnej rolnika i jego rodziny zależą między innymi od inwestycji w ten podmiot gospodarczy oraz w jego rodzinę. Problem inwestycji w gospodarstwo rolne został uwzględniony

Wykres 2. Zaprzestanie prowadzenia działalności rolniczej [%]
Źródło: Polska wieś… (2024).

w omawianych badaniach. Świadomość rolników w zakresie potrzeby inwestowania w gospodarstwo rolne można przyporządkować ekonomicznym wartościom kapitału ludzkiego. Badanych rolników poproszono o odpowiedź na pytanie: „Jakie działania inwestycyjne Pana(i) zdaniem byłyby konieczne do przeprowadzenia w Pana(i) gospodarstwie rolnym w najbliższych 5 latach, żeby gospodarstwo zapewniało utrzymanie rodziny, zakładając, że ma Pan(i) niezbędne środki finansowe na ten cel?". Zdaniem respondentów koniecznymi inwestycjami są: zakup nowych maszyn rolniczych – 56,8% odpowiedzi, przeprowadzenie remontów posiadanych maszyn rolniczych – 49,1% odpowiedzi, kupno ziemi – 48,6% odpowiedzi oraz wybudowanie, rozbudowa istniejących budynków gospodarskich – 46,5% odpowiedzi (Polska wieś…, 2024).

Otrzymane wyniki wyraźnie wskazały na potrzebę inwestycji w techniczne uzbrojenie pracy, w budynki gospodarcze oraz na kupno ziemi w celu powiększenia arsenału gospodarstwa. Okazuje się, że rolnicy mają świadomość unowocześniania swojego miejsca pracy i życia, jakim jest gospodarstwo rolne. Dostrzegają też potrzebę rozwijania rolnictwa nastawionego na wysoko wydajny i nowoczesny technicznie poziom parku maszynowego.

Autorzy niniejszego artykułu przyjęli, że oprócz aspektu ekonomicznego wartości pracy jako elementu kapitału ludzkiego rolnika kapitał ten tworzą także wartości społeczne pracy w gospodarstwie rolnym. Zaliczyli do nich zaufanie do źródeł informacji na temat aktywności rolniczej, potrzebę sukcesji gospodarstwa w przyszłości oraz zadowolenie z zamieszkiwania na wsi.

Na pytanie: „Do jakich źródeł informacji ma Pan(i) największe zaufanie, jeśli chodzi o informacje na temat wsparcia dla rolników i tego, co się dzieje w rolnictwie?" udzielono następujących odpowiedzi:

– serwisy internetowe – 34,5%
– inni rolnicy – 34,0%
– pracownicy placówek ARiMR, KRUS, KOWR – 32,4%
– pracownicy urzędu gminy – 31,6%
– TV – 27,4%
– doradcy ODR – 25,7%
– sołtys – 23,9%
– radio – 16,1%
– organizacje rolnicze – 16,0%
– bezpłatna infolinia ARiMR – 14,3%
– gazety – 13,4%
– media społecznościowe (Instagram, Facebook, X) – 4,6%

sumaryczny wskaźnik respondentów, którzy wybrali taką odpowiedź

Zwraca uwagę fakt, że 196 rolników wskazało brak zaufania do jakiegokolwiek źródła informacji (N = 759). Z powyższego zestawienia odpowiedzi na zadane pytanie wynika, że najwięcej rolników miało zaufanie do informacji pochodzącej z serwisów internetowych (34,5%) oraz od innych rolników (34,0%). Najmniej respondentów ufało gazetom (13,4%) i mediom społecznościowym (4,6%).

Ze względu na problem sukcesji gospodarstwa rolnego rolnikom zadano pytanie: „Co Pana(i) zdaniem stanie się z Pana(i) gospodarstwem rolnym, kiedy nie będzie już Pan(i) nim zarządzać?". Udzielone odpowiedzi ukształtowały się w następujący sposób (N = 759, pytanie wielokrotnego wyboru):

– przejmie je ktoś młodszy z rodziny, kto będzie kontynuował działalność rolniczą – 36,2%,
– pozostanie w rękach kogoś z rodziny, chociaż już nie będzie w nim prowadzona produkcja rolna – 15,5%,
– przejmie je ktoś spoza rodziny, kto będzie kontynuował działalność rolniczą – 13,8%,
– przejmie je ktoś spoza rodziny, kto nie będzie już w nim prowadził działalności rolniczej – 2,2%,
– nie wiem, trudno powiedzieć – 32,2%.

Wśród badanych rolników domiowała odpowiedź (36,2%), że w przyszłości gospodarstwo rolne będzie przekazane młodszemu członkowi rodziny, który chciałby kontynuować działalność rolniczą. Wynik ten potwierdza w świadomości rolników wartość ziemi i osobiste przywiązanie do niej.

W charakterystyce kapitałów ludzkiego i społecznego rolników należałoby zwrócić szczególną uwagę na znaczenie kobiet w gospodarstwie rolnym i w życiu wsi. Temat wymagałby dokładniejszego oddzielnego opracowania. W tym miejscu autorzy jedynie krótko chcą odnieść się do badań, z których wynika, że polska rolniczka jest wykształcona, zaangażowana i dumna z wykonywanego przez siebie zawodu (Sikora i Wartecka-Ważyńska, 2023). Na podstawie badań przeprowadzonych przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk oraz Fundację Agro-Woman można wnioskować, że co trzecia osoba (33%) pracująca w sektorze rolniczym jest kobietą, prowadzi gospodarstwo rolne średniej wielkości, a 16% z nich identyfikuje się jako kierowniczki gospodarstwa. Ponad połowa (58%) kobiet rolniczek deklaruje, że w pracy czują się

przez mężczyzn traktowane na równi (Kobiety w rolnictwie…, 2024). Identyfikują się z wartościami określającymi kapitał ludzki powiązany z pracą na roli i w gospodarstwie domowym, które mają aspekty ekonomiczne i społeczne. Pomimo wciąż jeszcze istniejących w polskim społeczeństwie utrwalonych norm społecznych i rodzinnych związanych z podziałem zajęć na męskie i żeńskie (szczególnie na wsi i w rolnictwie) kobiety pracujące w gospodarstwie rolnym czują swoją wartość i znaczenie swojej pracy, uważają, że praca jest kluczowa dla funkcjonowania gospodarstwa rolnego. Są świadome potrzeby własnego rozwoju zawodowego i umiejętności. Uczestniczą w szkoleniach, kursach specjalistycznych związanych z rolnictwem, prowadzeniem gospodarstwa rolnego, zwłaszcza kursach produkcji roślinnej, stosowania środków ochrony roślin (Kozłowska, 2024). Udokumentowanym przykładem aktywności szkoleniowej kobiet prowadzących gospodarstwa rolne oraz dodatkowo usługi turystyczne jest uczestnictwo w kursach i szkoleniach agroturystycznych (Sikora i Wartecka-Ważyńska, 2023). Kobiety rolniczki inwestują zatem w wartość wiedzy, która jest istotną cechą kapitału ludzkiego.

Kapitał społeczny rolników w świetle badań empirycznych

Podstawą kapitału społecznego jest kapitał ludzki. Kapitał społeczny tworzy się na podstawie umiejętności i chęci współpracy międzyludzkiej, w ramach grup społecznych, organizacji motywowanych urzeczywistnieniem wspólnych potrzeb, osiągania przyjętych celów. Jest on, jak kapitał ludzki, zróżnicowany kulturowo i gospodarczo ze względu na obiektywne cechy społeczno-zawodowe, demograficzne, zdrowotne, ekonomiczne ludzi.

W charakterystyce kapitału społecznego rolników dokonanego na podstawie badań empirycznych, których wyniki zawarte są w cytowanych raportach, wybrano takie wartości – cele, jak: zaufanie do rolniczych instytucji doradczych, zaufanie do instytucji państwowych wspomagających sektor rolny, aktywność w zbiorowych protestach rolników, pokonywanie stresogennych barier hamujących rozwój gospodarstwa rolnego. Oczywiste jest, że wzrost opłacalności produkcji rolnej i unowocześnianie rolnictwa wymaga wsparcia fachową wiedzą świadczoną przez wyspecjalizowane instytucje doradcze. Wiodącym podmiotem doradzającym rolnikom w skali krajowej są ośrodki doradztwa rolniczego. Z raportu „Polska wieś i rolnictwo 2024" wynika, że w ostatnich 12 miesiącach z usług doradczych świadczonych przez pracowników ODR korzystało 41,6% badanych rolników, otrzymaną usługę doradczą 50,3% z nich oceniło jako bardzo dobrą, a 40,8% jako dobrą. Z prywatnych podmiotów doradczych w tym samym czasie skorzystało 25,4% respondentów. W tym przypadku mniej ocen bardzo dobrych (35,2%) otrzymały świadczone usługi doradcze. Z usług doradczych nie korzystało w ostatnich 12 miesiącach 37,9% osób kierujących gospodarstwem rolnym. Wśród argumentów przemawiających za takim zachowaniem rolnicy wymieniali (Polska wieś…, 2024):

– nie ma takiej potrzeby (84,5%),
– sam zdobywam niezbędną wiedzę (70,4%),
– nie stać mnie na to (56,0%),
– nie mam zaufania do podmiotów usług doradczych (34,4%),

– zakres oferowanych usług doradczych nie spełnia oczekiwań (39,6%),
– nie wiem, do kogo się zwrócić (15,8%),
– inne powody (8,3%).

Badani rolnicy wyrazili także swoją opinię wobec państwowych instytucji zajmującymi się kwestiami rolnictwa, w szczególności wobec: MRiRW, ARiMR, KOWR i KRUS. Ogólnie, zaufanie do instytucji publicznych działających na rzecz rolników deklarowało 47,6% rolników, brak zaufania 20,4%, a 32% nie miało zdania. Rolnicy poszukiwali informacji najczęściej w programach telewizyjnych (79,4%) oraz na stronie internetowej MRiRW (75,4%). Rolnicy najczęściej swoje sprawy załatwiają w ARiMR. Działalność tej instytucji została wysoko oceniona przez respondentów. Kompetencje pracowników uzyskały 90% pozytywnych ocen. Możliwość złożenia wniosku przez Internet, możliwość kontaktu telefonicznego i godziny otwarcia w 80% oceniono pozytywnie. Bardzo dobre (67,4%) i dobre (66,4%) oceny wyrażone przez rolników uzyskały działania informacyjne realizowane za pośrednictwem punktów informacyjnych oraz portali internetowych ARiMR (Polska wieś…, 2024). Niższy poziom oceny i zaufania rolnicy wyrazili wobec działalności KOWR. Jakość obsługi w jednostkach KOWR 19,2% rolników oceniło na poziomie bardzo dobrym. Na bardzo złą jakość obsługi zwróciło uwagę 15,0% badanych, a 64,1% wyraziło opinię „ani dobrze, ani źle". Oceny rolników dotyczące jakości obsługi w jednostkach KRUS były następujące: bardzo dobrze – 32,4%, bardzo źle – 13,0%, ani dobrze, ani źle – 54% (Polska wieś…, 2024).

Przykładem aktywnego kapitału społecznego rolników jest działalność organizacji rolniczych, za pomocą których rolnicy mogą realizować swoje wartości – cele. W Polsce istnieje ok. 180 organizacji rolniczych. Są one rozproszone, słabe finansowo i instytucjonalnie, co nie sprzyja skutecznej obronie interesów rolników. Dodatkowo środowisko działaczy tych organizacji jest wewnętrznie skonfliktowane. W Polsce zatem nie ma silnej organizacji rolników, która mogłaby być wiarygodnym partnerem w rozmowach z rządem. Przyjął się od dawna pogląd, że samorządowymi organizacjami rolników z prawdziwego zdarzenia są izby rolnicze. Tymczasem w przeprowadzonych w 2023 r. wyborach do izb rolniczych frekwencja była bardzo niska. Do głosowanie uprawnionych jest ok. 3 mln osób, a w ostatnich wyborach do izb rolniczych uczestniczyło zaledwie 5,9% rolników (Socjolożka wsi…, 2024). Wynik ten świadczy o niewielkiej aktywności obywatelskiej na wsi. Charakterystyczne jest, że poszczególne grupy rolników mają różne interesy, np. rolnicy, którzy nie mogą sprzedać zboża, żądają całkowitego wstrzymania handlu produktami rolnymi z Ukrainą, z kolei producenci mleka chcą utrzymania handlu, ponieważ Polska eksportuje na ukraiński rynek wyroby mleczarskie i w tym segmencie bilans handlowy jest dodatni (Socjolożka wsi…, 2024). Brak zgodności i zaufania wśród rolników zauważa się w organizowanych przez rolników protestach, które miały miejsce w całej Polsce. Ich organizatorami były nie tylko związki zawodowe rolników, ale inne grupy oraz miejscowi działacze. Przybrały one różne formy: blokowanie dróg, pikiety przed budynkami władzy lokalnej i regionalnej, manifestacje na ulicach, marsze, wizyty w biurach poselskich i senatorskich (Socjolożka wsi…, 2024).

Media społeczne dużo uwagi poświęcają protestom rolniczym, dlatego podczas badań problemów wsi, których wyniki opublikowano w raporcie „Polska wieś i rolnictwo 2024", postawiono respondentom pytanie: Jakie odczucie budzą u Pana(i) protesty rolnicze? Blisko połowa rolników biorących udział w badaniu (49,6%) wybrała odpowiedź „poparcie", a 15,7% „zainteresowanie". Udzielone odpowiedzi to: poparcie (49,6%), zainteresowanie (15,7%), obojętność (13,7%), przesyt informacji (7,6%), zniecierpliwienie (5,4%), wrogość, poirytowanie (3,2%), znudzenie (2,4%) (Polska wieś…, 2024).

Organizowane protesty rolników nie były obojętne dla kobiet rolniczek. Z badań wynika, że prawie co trzecia z nich (28,0%) brała udział w tych protestach. Aktywność ta sugeruje ich gotowość do angażowania się w sprawy społeczne, polityczne i rolnicze. Kobiety związane z gospodarstwem rolnym czują się współodpowiedzialne za gospodarstwo i są dumne ze swojego zawodu. Do co najmniej jednej fundacji należało 14% respondentek, ale tylko 7% było członkiniami organizacji rolniczych. Z kolei co trzecia deklarowała, że jest członkinią koła gospodyń wiejskich. Należałoby podkreślić, że 16% kobiet uważała, że są kierowniczkami gospodarstw rolnych, a ich praca jest kluczowa dla funkcjonowania gospodarstwa; 37% kobiet rolniczek w ostatnich 3 latach brało udział w szkoleniach związanych z rolnictwem (Badania łamią…, 2025). Powyższe przykłady aktywności społeczno-zawodowej rolniczek pokazują wyrażane wartości kapitału społecznego, takie jak: współodpowiedzialność za funkcjonowanie gospodarstwa rolnego, przywiązanie do zawodu rolniczki, poszanowanie i uświadomienie znaczenia pracy społecznej oraz zaufanie do sąsiadów, znajomych miejsca zamieszkania.

Wartości kapitału społecznego polskich rolników wyraźnie zobrazowały wyniki ogólnopolskich badań opublikowane we wspomnianej już publikacji „Polska wieś i rolnictwo 2024". Na zadane pytanie: „Spotyka się różne opinie o polskim rolnictwie. W jakim stopniu się Pan(i) zgadza lub nie zgadza z następującymi określeniami na temat polskiego rolnictwa i rolników?" uzyskano następujące odpowiedzi: w rolnictwie pracuje się więcej, ciężej niż w innych zawodach (80,6%), rolnicy są zaradni (80,7%), rolnicy chronią środowisko (67,7%), polskie rolnictwo jest nowoczesne (63,1%), na wsi pozostają osoby (głównie, które chcą tu mieszkać i się rozwijać) (62,3%), polska wieś na całe szczęście to nadal głównie rolnictwo (26,9%). Uzyskane wyniki dokumentują, że polscy rolnicy są zaradni, świadomi potrzeby ochrony środowiska przyrodniczego, a pracę w rolnictwie uważają za wartościową i cięższą niż w innych zawodach.

Praca w gospodarstwie rolnym i jego rozwój napotykają jednak na różne trudności niezależnie od pozytywnych ocen. Problem barier w rozwoju gospodarstwa rolnego uwzględniony został w pytaniu: „Co stanowi największą barierę w rozwoju gospodarstwa rolnego, którym Pan(i) kieruje?" Uzyskano następujące odpowiedzi: niska opłacalność produkcji (67,2%), trudności ze sprzedażą produktów (55,5%), wysokie ceny nośników energii i paliwa rolniczego (47,7%), brak chętnych do pracy w rolnictwie (29,4%), wymogi unijne (28,7%), bariery prawne dotyczące warunków produkcji (22,7%), zbyt mały arsenał gospodarstwa (21,2%), zbyt wysokie ceny ziemi (20,4%), brak możliwości sfinansowania inwestycji (19,9%) (Polska wieś…, 2024).

Występujące bariery rozwoju gospodarstwa rolnego oraz troska o dobrą ich kondycję stają się źródłem stresu. Przyczynami zestresowania zdaniem badanych były: niepewność gospodarcza (64,6%), liczne obowiązki i prace do wykonania w gospodarstwie rolnym (50,5%), natężenie prac w okresie żniw i siewu (48,6%), brak opłacalności produkcji rolnej (48,4%), awarie sprzętu rolniczego (37,6%), problemy finansowe (36,0%), choroby roślin i zwierząt (29,1%), brak czasu na życie rodzinne, odpoczynek (24,2%), spłaty kredytów zaciągniętych na inwestycje gospodarcze (23,8%), problemy zdrowotne (15,4%) (Polska wieś…, 2024). Pokonywanie barier utrudniających działalność gospodarstwa rolnego oraz ograniczanie stresu wynikającego z trudności pracy w gospodarstwie, zdaniem rolników, łączyłyby się m.in.: z pomocą rolnikom w spłacie kredytów (37,5%), wsparciem wymiany pokoleniowej (40,2%), łączeniem produkcji rolniczej z pozarolniczą (36,4%) (Polska wieś…, 2024). W działaniach tych niezbędny jest kapitał ludzki i społeczny rolników.

Podsumowanie

Zawarta w artykule analiza wyników badań obliguje do syntetycznego ich podsumowania. Biorąc pod uwagę wartości kapitału ludzkiego rolników, należy podkreślić, że praca w gospodarstwie rolnym jest cenioną wartością gwarantującą utrzymanie rolnika i jego rodziny (57,7% wskazań). Dla 26,2% badanych rolników nie dawała ona możliwości utrzymania rodziny i pojawiła się potrzeba podejmowania dodatkowej pracy pozarolniczej. W badaniach uwidoczniła się nie tylko wartość pracy na roli, ale także wartość przywiązania rolnika do działalności rolniczej i wartości ziemi, ponieważ 72,5% rolników nie zamierzało zaprzestać prowadzenia gospodarstw rolnego i aktywności inwestycyjnej w gospodarstwo, 56,8% respondentów zamierzało inwestować w nowe maszyny rolnicze, a 48,6% w zakup ziemi i rozbudowę budynków gospodarskich (46,5%).

Działalność gospodarstwa rolnego zależy nie tylko od wartości ekonomicznych kapitału ludzkiego, ale także od jego wartości społecznych. Wartości te w mniejszym zakresie były doceniane przez rolników. Na przykład wartość zaufania do informacji rolniczej niezbędnej w prowadzeniu gospodarstw rolnego świadczonej przez Internet wyraziło 34,5% badanych. Z kolei wartość pracy w gospodarstwie oraz całe gospodarstwo rolne 36,2% rolników w przyszłości chciałoby przekazać komuś młodszemu z rodziny. Kapitał społeczny rolników przedstawiany w artykule łączy się m.in. z wartością zaufania do rolniczych instytucji doradczych, instytucji państwowych wspomagających sektor rolny oraz powiązany jest z aktywnością w protestach rolniczych i ze stresami powodowanymi niezadowoleniem z sytuacji w rolnictwie. Z usług doradczych świadczonych przez ODR-y korzystało 41,6% rolników, a otrzymane usługi bardzo dobrze oceniło 50,3%, a dobrze 40,8% respondentów. Mniejsze zaufanie rolnicy wyrażali wobec działalności MRiRW, ARiMR, KRUS. Niski poziom kapitału społecznego rolników skierowany był w stosunku do organizacji rolniczych reprezentujących interesy różnych skłóconych ze sobą grup rolników. Należy podkreślić, że niski poziom kapitału społecznego rolników dotyczy akceptacji, zaufania i solidaryzowania się z wartościami przyjmowanymi przez formalne instytucje rolnicze. Wyższy poziom tego kapitału rolnicy

reprezentują w urzeczywistnianiu wartości mniej sformalizowanych, wyrażanych w protestach społecznych (49,6% poparcia).

Kapitały ludzki i społeczny rolników odgrywają bardzo ważną rolę w rolnictwie i środowisku wiejskim. Bez tych kapitałów nie byłaby możliwa transformacja obszarów wiejskich, nie dokonałyby się zmiany we wszystkich sferach życia na wsi. Inspirują one do rozwijania i promowania nowoczesnego gospodarstwa rolnego i zrównoważonego rolnictwa. Konieczne jest zatem aktywne wsparcie i docenianie jego znaczenia przez lokalne, regionalne i centralne władze samorządowe i rządowe. Ważne są działania w kierunku identyfikacji wartości kapitału ludzkiego i społecznego rolników, monitorowania ich zmian, co pozwoli na bardziej precyzyjne kształtowanie polityki oraz programów wsparcia rolników i sektora rolnego. Celem tych wskazań jest wzmocnienie roli rolnictwa, gospodarstwa rolnego, poprawa efektywności pracy w taki sposób, żeby rolnik nie musiał podejmować dodatkowej pracy poza rolnictwem, a mógł skupić się na swoim gospodarstwie rolnym. Rozwój kapitałów ludzkiego i społecznego rolników powinien pomóc w sukcesji pracy w gospodarstwie rolnym, przygotowaniu przyszłych pokoleń rodziny do przejmowania gospodarstwa. Problem ten dotyczy zarówno kobiet, jak i mężczyzn, dlatego istotne staje się promowanie równości płci w rolnictwie. Kobiety na wsi są bardzo dobrze wykształcone, otwarte na innowacje, produkcję ekologiczną i zaangażowane w swoją pracę. Ważna i konieczna jest systematyczna analiza systemu rozwoju kapitałów ludzkiego i społecznego rolników oraz identyfikowanie w tym zakresie przeszkód. Monitorowanie wiedzy o sytuacji życiowej i zawodowej rolników i rolniczek, ich kapitałów ludzkiego i społecznego, ma znaczący wpływ na sektor rolny i zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego kraju.

Literatura

Babbie, E. (2003). Badania społeczne w praktyce. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Badania łamią stereotypy: Polska rolniczka jest wykształcona, zaangażowana i dumna ze swojego zawodu (2025). Pobrano z: https://www.farmer.pl/fakty/polska/badania-lamia-stereotypy-polska-rolniczka-jest-wyksztalcona-zaangazowana-i-dumna-ze-swojego-zawodu,158321.html (dostęp: 21.10.2025).

Badanie: polska rolniczka jest wykształcona, zaangażowana i dumna ze swojego zawodu (2025). Pobrano z: https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C106936%2Cbadanie-polska-rolniczka-jest-wyksztalcona-zaangazowana-i-dumna-ze-swojego (dostęp: 16.10.2025).

Coleman, J. S. (1990). Fundations of Social Theory. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Frankfort-Nachmias, Ch., Nachmias, D. (2001). Metody badawcze w naukach społecznych. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.

Fukuyama, F. (1997). Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu. Warszawa-Wrocław: PWN.

Gorlach, K. (2001). Świat na progu domu. Rodzinne gospodarstwo rolne w Polsce w obliczu globalizacji. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kaczocha, W., Sikora, J. (2004). Social Economy Entties as Organizational Elements of Wconomic Civil Society in Poland. Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series 168, s. 177-185.

Kobiety w rolnictwie to liderki i innowatorki w tym sektorze (2024). Pobrano z: https://www.farmer.pl/biznes/kobiety-w-rolnictwie-to-liderki-i-innowatorki-w-tym-sektorze,155177.html (dostęp: 07.11.2025).

Kozłowska, A. (2024). Jakie są kobiety w polskim rolnictwie? Wyniki unikatowych badań. Pobrano z: https://www.farmer.pl/fakty/jakie-sa-kobiety-w-polskim-rolnictwie-wyniki-unikatowego-badania,155631.html (dostęp: 10.10.2025).

Kwiatkowski, M. (2003). Siła więzi poziomych. Kapitał społeczny a sprawność instytucji demokratycznych. W: W. Kaczocha (red.), Filozoficzne i empiryczne zagadnienia współczesnej demokracji. Poznań: OBRSW.

Polska wieś i rolnictwo 2024 (2024). Pobrano z: raport_z_baadania_polska_wieś_i_rolnictwo_2024.pdf (dostęp:11.11.2025).

Przybysz, J., Sauś, J. (2004). Kapitał społeczny. Szkice socjologiczne i ekonomiczne. Poznań: Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej.

Putnam, R. D. (1995). Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech. Kraków: Znak.

Sikora, J., Walczak-Duraj, D. (red.) (2008). Praca w perspektywie humanistycznej. Płock-Poznań: Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku.

Sikora, J., Wartecka-Ważyńska, A. (2023). Agroturystyka przykładem przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w świetle pamiętników agroturystyki. W: A. P. Wiatrak (red.). Instytucje i organizacje wobec turystyki wiejskiej w Polsce – kontekst historyczny i współczesny. Kraków: Uniwersytet im. Hugona Kołłątaja w Krakowie, s. 241-259.

Socjolożka wsi: Organizacji rolniczych jest za dużo (2024). Pobrano z: https://www.farmer.pl/fakty/socjolozka-wsi-organizacji-rolniczych-jest-za-duzo,144433.html (dostęp: 16.10.2025).

Sztompka, P. (2016). Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej. Kraków: Znak.

Human and social capital of Polish farmers in the light of empirical research

Abstract. Agriculture in Poland, as a sector of the national economy, generates just under 3% of GDP. Its functioning is primarily based on small and medium-sized family farms. Therefore, the issue of the significance of human and social capital – mainly the individuals managing these economic entities – is important. The aim of the research presented in the article was to identify and diagnose both types of capital. It was assumed that in the operation of a farm, not only financial, asset-based, and technical-technological capital play an important role, but also the capital associated with the farmer, i.e., human and social capital. To achieve the research objective, a literature review and secondary empirical data in the form of published reports and empirical research findings were used. The results obtained indicated that the values and goals attributed to farmers' human capital have a significant, and even decisive, impact on the functioning of a farm. The values and goals characterizing farmers' social capital are not as important. They become clearly visible primarily in so-called crisis situations within the farm. Therefore, there is a need for systematic research and monitoring of farmers' human and social capital and the significance of their functions in the operation of agricultural holdings.

Keywords: farmer, human capital, social capital

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.25

Robert Roman Stolarski
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Efektywność kosztowa jako czynnik oddziaływania na rentowność przedsiębiorstwa turystycznego

Streszczenie. Przedstawiono aktualną rolę efektywności kosztowej jako kluczowego czynnika kształtującego rentowność przedsiębiorstwa turystycznego. Podkreślono, że efektywność ta nie jest prostym ograniczaniem wydatków, lecz strategicznym narzędziem pozwalającym na produktywne wykorzystanie kosztów w procesie tworzenia wartości w ujęciu finansowym. Omówiono specyfikę sektora turystyki, struktur kosztów oraz relacje między produktywnością zasobów a efektywnością kosztową. W części empirycznej zastosowano dynamiczny pomiar oddziaływania zmian w strukturze kosztów operacyjnych na efektywność kosztową. Analiza wykazała, że różnice w strukturze kosztów istotnie wpływają na poziom efektywności kosztowej i rentowność przedsiębiorstwa. Operacyjna redefinicja modelu kosztowo-popytowego, oparta na dynamicznych wskaźnikach kosztowych i przychodowych, stanowi precyzyjne narzędzie identyfikacji obszarów modelu kosztowo-przychodowego wymagających optymalizacji oraz wspiera racjonalność decyzji strategicznych.

Słowa kluczowe: efektywność kosztowa, produktywność aktywów, rentowność, model kosztowo-przychodowy, zarządzanie kosztami, turystyka

Wstęp

Turystyka jest jednym z najbardziej podatnych na zmiany sektorów gospodarki – reaguje na wahania cen energii, koszty pracy, nastroje konsumentów oraz warunki pogodowe. Przedsiębiorstwa turystyczne muszą stale dostosowywać swoje modele kosztowo-przychodowe, aby utrzymać konkurencyjność i rentowność. Kluczowym czynnikiem umożliwiającym adaptację do zachodzących zmian jest efektywność kosztowa – rozumiana nie jako proste ograniczanie wydatków, lecz jako zdolność do produktywnego ich wykorzystania w procesie tworzenia wartości finansowej.

Według danych Światowej Rady Podróży i Turystyki (World Travel & Tourism Council, WTTC) turystyka krajowa w Polsce rozwija się dynamicznie. Zagadnienie to przedstawił Zięba (2025). Pomimo optymistycznej opinii WTTC sektor zmaga się jednocześnie z trudnymi uwarunkowaniami ekonomicznymi: rosnącymi kosztami energii, pracy i usług, spadkiem rentowności oraz narastającym zadłużeniem. Zmieniają się również zachowania konsumentów – wielu klientów skraca czas wypoczynku lub

Robert Roman Stolarski ORCID: 0000-0002-7393-6753
✉ robert_stolarski@sggw.edu.pl

wybiera tańsze opcje zagraniczne (Trendy w turystyce, 2024). Przedsiębiorcy wskazują na nieprzewidywalną pogodę, wyższe niż przed rokiem koszty pobytów oraz malejące obłożenie jako główne bariery rozwoju (Polska branża turystyczna traci, 2024). W odpowiedzi stosowane są takie działania jak: obniżki cen, rabaty, elastyczne warunki rezerwacji, promocje. Zagadnienie to poruszyła w swojej pracy Olesińska (2025).

Trudności sektora turystycznego wynikają z nakładających się czynników finansowych (wysokie koszty, zadłużenie, sezonowość) oraz marketingowych (postrzeganie cen jako nieadekwatnych do jakości, słaba konkurencyjność wobec zagranicy, niedostosowanie oferty do nowych trendów, niewystarczająca promocja wartości lokalnych). Opinie przedsiębiorców wskazują na finansowe bariery kosztowe oraz marketingową utratę przewagi konkurencyjnej jako główne determinanty problemów. W praktyce oznacza to:

– niedopasowanie struktury kosztów i popytu do specyfiki sektora (krótki sezon *vs.* wysokie koszty stałe),
– brak dywersyfikacji produktów, które mogłyby wydłużyć sezon i zwiększyć wykorzystanie zasobów,
– niedostateczne promowanie wartości dla klienta, co osłabia relację ceny do jakości.

Rozwiązaniem jest operacyjna redefinicja modelu kosztowo-popytowego przez:

– optymalizację kosztów jako nośników przychodów (efektywność kosztowa zasobów),
– wprowadzenie produktów całorocznych (np. wyjazdy tematyczne, segment prywatność premium, oferta dla pracujących zdalnie/*digital nomads*),
– zastosowanie narzędzi dynamicznego zarządzania cenami (*revenue management*).

Dotychczasowe opracowania dotyczące sektora turystycznego koncentrują się głównie na opisach strat, przychodów i kosztów, lecz rzadko zawierają systematyczne obliczenia efektywności ekonomicznej (np. wskaźniki produktywności czy efektywności kosztowej). W rezultacie są to analizy sytuacyjne, a nie pełne ujęcia w wymiarze finansowym. Brak formalnych miar efektywności ekonomicznej – np. według kryterium kosztów zasobów – utrudnia racjonalną redefinicję modeli kosztowo-popytowych i ogranicza możliwości trwałego rozwoju przedsiębiorstw turystycznych. Potrzebne jest narzędzie pokazujące, że efektywność kosztowa w turystyce powinna być mierzona konkretnymi wartościami finansowymi umożliwiającymi podejmowanie decyzji prowadzących do poprawy rentowności.

Celem opracowania jest określenie znaczenia efektywności kosztowej w redefinicji modeli kosztowo-przychodowych oraz wskazanie praktycznych implikacji dla poprawy rentowności przedsiębiorstw turystycznych.

Założono, że redefinicja modelu kosztowo-popytowego oparta na wykorzystaniu efektywności kosztowej umożliwi znaczącą poprawę średniorocznej rentowności przedsiębiorstwa turystycznego. Analiza oparta została na finansowej, behawioralnej, neoklasycznej i kognitywnej teorii przedsiębiorstwa.

Specyfika efektywności kosztowej sektora turystycznego

Problem efektywności kosztowej polskiego sektora turystycznego w latach 2010-2023 został szeroko opisany przez Stanimir i Roszko-Wójtowicz (2024), które skoncentrowały się na zmianach liczby podmiotów gospodarczych, wielkości zatrudnienia oraz

dynamice ruchu turystycznego w regionach Polski. Autorki podkreślają, że transformacja cyfrowa sektora oraz adaptacja do globalnych wyzwań mogą poprawić dostosowanie ofert do potrzeb turystów i zwiększyć efektywność operacyjną (Stanimir, Roszko-Wójtowicz, 2024, s. 11-12). Na mierzalne straty ekonomiczne wynikające z utraty produktywności zasobów – w szczególności pracowników – zwróciła uwagę Jakubowska (2018, s. 47). Obłąkowska (2022, s. 123-129), analizując sytuację sektora w przededniu i w pierwszym roku pandemii COVID-19, wskazała na zmiany w przychodach oraz straty w wymiarze bezwzględnym. Z kolei Czernek (2017, s. 13) akcentuje potrzebę badań jakościowych nad produktywnością w turystyce, zauważa jednak, że brak formalnych kryteriów efektywności utrudnia jednoznaczną ocenę. Podkreśla, iż złożoność natury ludzkiej i otaczającego świata utrudnia precyzyjne przewidywanie przyszłości oraz rozstrzyganie problemów gospodarczych, przed którymi stają przedsiębiorstwa.

Według Dziedzic i Skalskiej (2012, s. 20) podaż w turystyce stanowi konglomerat dóbr i usług, którego struktura zależy od preferencji i możliwości nabywczych odwiedzających. Poszczególne elementy tego konglomeratu mają odmienną strukturę kosztów wynikającą m.in. z lokalizacji i zaspokajają różne potrzeby turystów. W ujęciu finansowym struktura kosztów danego dobra turystycznego odzwierciedla zarówno lokalizację, jak i rodzaj potrzeby odwiedzającego, co umożliwia sprzedającemu przez kształtowanie struktury kosztów oddziaływanie na decyzje kupującego.

Struktura kosztów jest pojęciem szerokim, którego definicja zależy od przyjętej perspektywy analizy (Morrison Paul, 1999, s. 2). Odzwierciedla ona koszty poniesione na realizację modelu kosztowo-popytowego przedsiębiorstwa turystycznego i tworzona jest na podstawie określonych kryteriów klasyfikacji. Kryteria te mają na celu wyjaśnienie wpływu różnorodnych czynników na poziom kosztów generowanych przez obiekty działalności oraz stopień wykorzystania potencjału przedsiębiorstwa (Sobańska, 2009a, s. 100). W analizie produktywności zasobów, obok wskaźnika kosztów operacyjnych, istotne znaczenie ma wskaźnik produktywności zasobów (Wędzki, 2015, s. 321). Najczęściej stosowanymi obiektami klasyfikacji kosztów są rodzaje działalności, funkcje, zużywane zasoby (koszty rodzajowe), produkty finalne, struktura organizacyjna, procesy czy fazy cyklu życia produktu (Sobańska, 2009a, s. 100-114). Struktura kosztów według rodzaju zasobów stanowi podstawę rachunku kosztów rodzajowych, będącego jednym z kluczowych elementów systemu rachunku kosztów i wyników. Mikrostruktura kosztów w rachunku zysków i strat odzwierciedla natomiast makrozachowania organizacji (Jabłoński, 2013, s. 23). W połączeniu z danymi o aktywach i pasywach oraz informacjami dodatkowymi ze sprawozdań finansowych umożliwia to pomiar efektywności kosztowej poszczególnych rodzajów działalności i zasobów.

Efektywność kosztowa w ekonomii i zarządzaniu odnosi się do optymalizacji relacji między poniesionymi kosztami a osiąganymi korzyściami w ramach danej technologii. Dokładne zdefiniowanie tego pojęcia w badaniach empirycznych wymaga precyzyjnego określenia warunków, punktów odniesienia i celów analizy. W mikroekonomicznej skali efektywność jest ujmowana – za Farrellem (1957, s. 260) – jako relacja uzyskanej produktywności przedsiębiorstwa do produktywności optymalnej lub porównanie z innymi podmiotami o podobnej technologii. Produktywność w ujęciu ekonomicznym

odnosi się do sposobu alokacji zasobów, a podejście pieniężne umożliwia pomiar wartości wejść i wyjść procesów gospodarczych niezależnie od ich rodzaju (Tangen, 2005, s. 37-38). W praktyce jako miary produktywności stosuje się m.in. rentowność aktywów. Badacze wskazują, że poziom produktywności zasobów, a tym samym efektywności kosztowej, zależy nie tylko od wysokości kosztów, lecz także od ich struktury i relacji. Koopmans (1951, s. 8), Dantzig (1951, s. 19-20), Farrell (1957, s. 255) oraz Coelli, Rao i Battese (1998, s. 20) podkreślają, że produktywność kształtują: liczba czynników produkcji, ich ceny oraz proporcje, w jakich zasoby są zużywane. Oznacza to, że decyzje dotyczące wyboru rodzaju zasobów, wielkości nakładów oraz ich proporcji mają kluczowe znaczenie dla efektywności.

Model kosztowo-przychodowy opisuje sposób alokacji zasobów w ujęciu finansowym, wpływający na tworzenie, dostarczanie i monetyzację wartości. Model ten opiera się na relacji przychodów do ponoszonych kosztów i jest specyficzny dla przedsiębiorstw turystycznych. Struktura kosztów zużycia poszczególnych zasobów warunkuje uzyskanie oczekiwanej rentowności.

Zarządzanie kosztami obejmuje planowanie ich poziomu i struktury, organizowanie działań ukierunkowanych na osiąganie celów, motywowanie pracowników do realizacji zadań oraz kontrolę kosztów (Nita, 2008, s. 31). Wasilewski i Stolarski (2018a, s. 293) wprowadzili wskaźniki struktury kosztów operacyjnych określające udział poszczególnych rodzajów kosztów w kosztach operacyjnych rachunku zysków i strat. Amavilah (2012, s. 2) i Nowak (2006, s. 310) wskazują, że możliwe jest konkurowanie strukturą kosztów w warunkach porównywalnych kosztów wejścia i wyjścia z rynku oraz podobnych technologii. Badania wskaźników rentowności potwierdzają związek między strukturą kosztów a możliwością kształtowania cen, m.in. przez wyodrębnienie potencjału wytwórczego i jego utrzymanie (Balakrishnan i Sivaramakrishnan 2002, s. 3-31).

Sprawozdanie finansowe przedsiębiorstwa, w szczególności rachunek zysków i strat, sporządzany w wariancie kalkulacyjnym lub porównawczym, stanowi podstawowe źródło informacji o gospodarowaniu majątkiem jednostki. Zawiera ono wystandaryzowane dane o kosztach i przychodach, zrozumiałe dla szerokiego grona użytkowników – zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Analiza rachunku zysków i strat umożliwia identyfikację dynamiki oraz struktury finansowej działalności operacyjnej, co stanowi punkt wyjścia do oceny efektywności kosztowej. W tej ocenie szczególnie użyteczne są wskaźniki struktury kosztów, które dostarczają informacji o sposobach i proporcjach alokacji aktywów oraz o syntetycznych rezultatach finansowych. Proporcje, w jakich składniki aktywów są zużywane w procesie wytwarzania rezultatów, odzwierciedlone w ich udziałach w kosztach operacyjnych, mają kluczowe znaczenie dla zarządzających. To właśnie te proporcje determinują zdolność przedsiębiorstwa do osiągania efektywności kosztowej, co podkreślają m.in. Dantzig (1951, s. 19–20) oraz Coelli i in. (1998, s. 23).

Efektywność kosztowa stanowi istotne kryterium oceny zdolności modelu kosztowo-przychodowego do generowania wartości w sposób trwały, zrównoważony i konkurencyjny. Zmiany w strukturze kosztów – wynikające z substytucji różnych rodzajów, ilości oraz cen zasobów – uwidaczniają się w rachunku zysków i strat jako zmiany

proporcji pomiędzy poszczególnymi kategoriami kosztów operacyjnych. Dotychczasowa literatura empiryczna, koncentrująca się na pomiarze stopnia nieefektywności przedsiębiorstw, rzadko wnika w przyczyny tej nieefektywności. Brakuje precyzyjnych identyfikacji czynników, które ją generują, co utrudnia praktyczne zastosowanie wyników badań. Kumbhakar i Tsionas (2020, s. 2) wskazują, że ani teoretycy, ani menedżerowie nie są w stanie jednoznacznie określić, jaka część nieefektywności wynika np. z kosztów pracy. Podobnie Pendharkar (2014, s. 1-2, 11) zauważa, że próby rozwiązania problemu efektywności ekonomicznej przez przypisanie menedżerom zadań minimalizacji kosztów, przy użyciu istniejących metod ekonometrycznych, są obarczone dużą złożonością obliczeniową i nie gwarantują optymalnych rezultatów.

Podjęty w artykule temat zależności efektywności kosztowej od zmian udziału poszczególnych rodzajów kosztów w strukturze operacyjnej oraz ich poziomu ma istotne znaczenie praktyczne. Zależność ta może wpływać na racjonalne wykorzystanie dostępnych zasobów – zarówno w ujęciu całościowym, jak i w odniesieniu do konkretnych kategorii takich jak materiały czy praca. Może również wskazywać skuteczne i ekonomicznie uzasadnione metody konkurowania przez modyfikację proporcji zużycia zasobów, szczególnie w sytuacjach, gdy obniżenie całkowitych kosztów operacyjnych nie jest możliwe, a możliwa jest ich substytucja.

Metody analityczne

Na podstawie literatury przedmiotu przeanalizowane zostały zagadnienia produktywności aktywów, rentowności, efektywności kosztowej, model kosztowo-przychodowy, zarządzania kosztami oraz specyfiki zjawisk gospodarczych występujących w przedsiębiorstwach turystycznych. W badaniach odwołano się do neoklasycznej teorii przedsiębiorstwa, wykorzystując przede wszystkim finansową teorię przedsiębiorstwa i teorię analizy finansowej, uzupełnione o kognitywną i behawioralną teorię przedsiębiorstwa.

Analiza oddziaływania struktur kosztów na efektywność kosztową opierała się na badaniu wpływu zmian wskaźników kosztowych związanych ze sposobami alokacji zasobów. Wielkości tych zmian interpretowano jako sygnały potrzeby modyfikacji modelu kosztowo-przychodowego przedsiębiorstwa turystycznego w celu osiągnięcia planowanej rentowności. Badania przeprowadzono z wykorzystaniem dynamicznego pomiaru efektywności kosztów według kryterium rentowności przedsiębiorstwa, stosując ekonometryczny model efektywności kosztowej oparty na funkcji potęgowej. Ten rodzaj funkcji najlepiej oddaje charakter zjawisk ekonomicznych (Wasilewski i Stolarski, 2018b, s. 105-106). Dane empiryczne dotyczące rzeczywistych struktur kosztów przedsiębiorstw charakteryzują się nieliniowością relacji, korelacją, autokorelacją oraz heteroskedastycznością składnika losowego.

Jako przykład rentowności przedsiębiorstwa związanej bezpośrednio z zasobami wybrano rentowność operacyjną aktywów (OROA) pokazującą zdolność majątku przedsiębiorstwa do generowania zysków.

$$OROA = \frac{Wynik\ z\ działalności\ operacyjnej}{Średniookresowy\ stan\ aktywów}[\%]$$

W opracowaniu przyjęto jako zmienną objaśnianą Y_1 – rentowność operacyjną aktywów [%]. Za zmienne objaśniające $X = (X_2, \ldots, X_9)$ przyjęto wskaźniki kosztowe struktury kosztów [%]. Takie ujęcie wynika z postulatu, że proporcje kosztów użytych zasobów w strukturze kosztów operacyjnych wpływają na produktywność ekonomiczną zasobów. Model ekonometryczny oddziaływania struktury kosztów na rentowność operacyjną aktywów ma postać:

$$Yt = \alpha_0 \cdot e^{t\alpha_1} \cdot X_{2t}^{\alpha_2} \cdot X_{3t}^{\alpha_3} \cdot X_{4t}^{\alpha_4} \cdot X_{5t}^{\alpha_5} \cdot X_{6t}^{\alpha_6} \cdot X_{7t}^{\alpha_7} \cdot X_{8t}^{\alpha_8} \cdot X_{9t}^{\alpha_9} \cdot e^{\varepsilon t}$$

gdzie: α_0 jest skalarem, α_i (i = 1, …, 9) są parametrami strukturalnymi funkcji Y_t, $e^{t\alpha 1}$ przedstawia trend w czasie, a ε_t symbolizuje składnik losowy. Zmienne X_2-X_9 określają udziały poszczególnych rodzajów kosztów rodzajowych w kosztach operacyjnych (wskaźniki struktury kosztów operacyjnych).

Po linearyzacji, estymacji i transformacji do postaci potęgowej model przyjął formę:

$$\hat{Y}_1 = e^{\hat{\alpha}_0} \cdot e^{t\hat{\alpha}_1} \cdot X_2^{t\hat{\alpha}_2} \cdot X_3^{t\hat{\alpha}_3} \cdot X_4^{t\hat{\alpha}_4} \cdot X_5^{t\hat{\alpha}_5} \cdot X_6^{t\hat{\alpha}_6} \cdot X_7^{t\hat{\alpha}_7} \cdot X_8^{t\hat{\alpha}_8} \cdot X_9^{t\hat{\alpha}_9}$$

Na podstawie ustaleń Yule i Kendall (1966, s. 240) przyjęto, że wzrost o 1 punkt procentowy (p.p.) wskaźnika objaśnianego wiąże się ze średnim wzrostem wielkości wskaźnika objaśniającego o *n* p.p. Podobnie wzrost o 1 p.p. wskaźnika zmiennej objaśniającej powoduje zwiększenie średnio o *n* p.p. wskaźnika zmiennej objaśnianej. Współczynniki strukturalne interpretowane są jako elastyczność kosztów wobec rentowności operacyjnej aktywów.

Efektywność kosztowa jako katalizator optymalizacji modelu kosztowo-popytowego

Analiza struktury kosztów według kryterium rentowności operacyjnej aktywów (OROA) ujawnia segmenty działalności, w których koszty nieefektywnie przekładają się na wartość z punktu widzenia rentowności. Wskazuje to na obszary wymagające optymalizacji oraz na konieczność dostosowania proporcji kosztów w strukturze operacyjnej do zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych.

Wyniki analizy efektywności kosztowej według kryterium rentowności operacyjnej aktywów mogą wskazywać potrzebę zmian w strukturze kosztów operacyjnych i modelu kosztowo-przychodowego przedsiębiorstwa. Redefinicja modelu przychodowo-kosztowego wpływa na sposób dostarczania wartości, w tym na repozycjonowanie oferty i dostosowanie jej do oczekiwań rynku.

Dynamiczny pomiar efektywności kosztowej według kryterium OROA przeprowadzono przez modelowanie ekonometrycznych funkcji relacji wskaźników struktury kosztów z wskaźnikami rentowności operacyjnej aktywów. Wykorzystano dane empiryczne zorganizowane w panele przekrojowo-czasowe. Estymację modeli przeprowadzono uogólnioną metodą najmniejszych kwadratów, a istotność statystyczną potwierdzono testem Fishera–Snedecora. Uzyskane współczynniki strukturalne dla 3 przykładowych przedsiębiorstw przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Współczynniki strukturalne dynamicznego pomiaru efektywności kosztowej na bazie informacji o strukturze kosztów operacyjnych

Obiekt	Miara	Rok	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9
T_1	OROA	0,23	–0,26	–0,23	0,47	0,19	0,07	0,09	0,62	–0,01
T_2	OROA	–0,11	0,12	0,06	0,28	–0,69	0,29	–0,31	–0,01	0,00
T_3	OROA	–0,02	0,19	–0,06	–0,01	0,48	–0,10	0,02	–0,02	0,03

T_1, T_2, T_3 – przedsiębiorstwa badane, OROA – rentowność operacyjna aktywów jako kryterium efektywności.

Źródło: opracowanie własne.

Współczynniki strukturalne zmiennej „Rok" informują o kierunku i natężeniu wpływu badanej struktury kosztów na wyniki przedsiębiorstwa, przy założeniu stałych udziałów kosztów operacyjnych w kolejnych okresach. Dla przedsiębiorstwa T_1 oznacza to, że gdyby proporcje kosztów nie uległy zmianie, OROA wzrosłoby w następnym okresie o 0,23 p.p. Samoistna poprawa efektywności kosztowej wynika z dotychczasowego korzystnego sposobu alokacji zasobów.

Aby zwiększyć efektywność kosztową o 1 p.p. według kryterium OROA, zarządzający T_1 musieliby zmniejszyć udział amortyzacji o 0,26 p.p, materiałów i energii o 0,23 p.p. oraz pozostałych kosztów operacyjnych o 0,01 p.p, a jednocześnie zwiększyć udział usług obcych o 0,47 p.p, podatków i opłat o 0,19 p.p, pracy o 0,07 p.p, pozostałych kosztów rodzajowych o 0,09 p.p. oraz kosztów sprzedanych towarów i materiałów o 0,62 p.p.

Szczegółowa analiza struktury kosztów materiałów i energii pozwoliłaby wskazać obszary przedsiębiorstwa wymagające optymalizacji zużycia. Podobne analizy innych kategorii kosztów – np. marketingu – umożliwiłyby identyfikację działań poprawiających efektywność. Pogłębiona analiza dostarcza precyzyjnych wskazówek co do kierunku i natężenia zmian w sposobie działania przedsiębiorstwa.

Struktury kosztów przedsiębiorstw T_2 i T_3 okazały się mniej efektywne kosztowo w ujęciu dynamicznym. Pomimo przynależności do tej samej branży i stosowania podobnych technologii ich struktury kosztów oddziaływały odmiennie na efektywność kosztową według kryterium OROA. Oznacza to, że zwiększenie efektywności kosztowej o 1 p.p. wymagało różnych, specyficznych zmian udziału poszczególnych rodzajów kosztów w strukturze operacyjnej.

Podsumowanie

Koncepcja efektywności kosztowej nie powinna być utożsamiana z prostym cięciem kosztów. W ujęciu analitycznym jest to narzędzie strategiczne i taktyczne, które umożliwia różnicowanie kosztów w celu optymalizacji ich produktywności. Oznacza to, że koszty traktowane są jako nośniki wartości, a nie wyłącznie jako obciążenie finansowe. Efektywność kosztowa wspiera precyzyjną alokację zasobów w kierunku działań o największej wartości dodanej, pozwala na dynamiczne dostosowanie modelu kosztowo-przychodowego do zmieniających się warunków rynkowych oraz umożliwia

przedsiębiorstwom turystycznym zachowanie konkurencyjności w warunkach presji kosztowej i zmiennego popytu.

Wyniki analizy wskazują, że efektywność kosztowa jest kategorią relacyjną – zależy od proporcji kosztów w strukturze operacyjnej oraz od sposobu ich wykorzystania w procesie tworzenia wartości. Przykład przedsiębiorstwa T_1 pokazuje, że nawet przy niezmienionej strukturze kosztów możliwa jest poprawa rentowności operacyjnej aktywów dzięki korzystnej alokacji zasobów. Z kolei przedsiębiorstwa T_2 i T_3, pomimo podobnych technologii i branżowych uwarunkowań, wykazały niższą efektywność kosztową, co potwierdza, że kluczowe znaczenie ma sposób zarządzania strukturą kosztów, a nie tylko ich poziom.

Dyskusja wskazuje również na następujące praktyczne implikacje:

– konieczność prowadzenia dynamicznych analiz kosztowych, które ujawniają obszary umożliwiające poprawę efektywności kosztowej przedsiębiorstwa,
– potrzebę stosowania zaawansowanych narzędzi analitycznych takich jak korelacja wieloraka oraz narzędzi zarządzania operacyjnego jak np. *revenue management* i repozycjonowanie oferty,
– znaczenie strategicznej interpretacji kosztów jako elementu modelu kosztowo-przychodowego, a nie wyłącznie kategorii księgowej.

Efektywność kosztowa w turystyce powinna być zatem rozumiana jako proces ciągłego uczenia się i dostosowywania, w którym koszty stają się instrumentem kreowania wartości i przewagi konkurencyjnej.

Operacyjna redefinicja modelu kosztowo-popytowego oznacza zmianę logiki działania przedsiębiorstwa turystycznego, a nie jedynie korektę kosztów. Podkreśla ona znaczenie efektywności kosztowej w szerszym ujęciu – jako narzędzia strategicznego, które pozwala na świadome kształtowanie struktury kosztów w celu poprawy produktywności zasobów i trwałej rentowności.

Efektywność kosztowa mierzona według kryterium rentowności operacyjnej aktywów (OROA) stanowi kluczową miarę oceny zdolności modelu kosztowo-przychodowego do zapewnienia trwałej rentowności i optymalnej wydolności ekonomicznej przedsiębiorstwa turystycznego.

Analiza dynamicznych wskaźników kosztowych i przychodowych umożliwia precyzyjne wskazanie obszarów wymagających zmian. Jest precyzyjnym narzędziem identyfikacji obszarów wymagających optymalizacji, które pozwala na podejmowanie racjonalnych decyzji opartych na konkretnych wartościach finansowych, a nie na opiniach czy wyłącznie intuicji.

Strategiczna interpretacja kosztów pozwala na repozycjonowanie oferty i dostosowanie modelu biznesowego do zmieniających się warunków rynkowych.

Literatura

Amavilah, V. H. (2012). Baumol, Panzar, and Willig's Theory of Contestable Markets and Industry Structure: A Summary of Reactions. Pobrano z: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/41974 (dostęp: 30.09.2025).

Balakrishnan, R., Sivaramakrishnan, K. (2002). A critical overview of full-cost data for planning and pricing. Journal of Management Accounting Research 14(1), s. 3-31. DOI: https://doi.org/10.2308/jmar.2002.14.1.3

Coelli, T., Rao, P. D. S., Battese, G. E. (1998). An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis. Boston, Dordrecht, London: Kluwer Academic Publishers.

Czernek, K. (2017). O potrzebie badań jakościowych w ekonomii. Przykład sektora turystycznego. Katowice: Uniwersytet Ekonomiczny, Wydział Zarządzania. DOI: https://dx.doi.org/10.18778/8088-832-6.02

Dantzig, G. B. (1951). The Programming of Interdependent Activities: Mathematical Model. W: T. C. Koopmans (red.), Activity Analysis of Production, and Allocation, Proceedings of a Conference, Cowles Commission for Research in Economics. Monograph 13, s. 18-32. University of Chicago, New York: John Wiley & Sons. DOI: https://doi.org/10.2307/2226909

Dziedzic, E., Skalska, T. (2012). Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju usług turystycznych w Polsce. Warszawa: Stowarzyszenie na rzecz Badania, Rozwoju i Promocji Turystyki.

Farrell, M., J. (1957). The measurement of productive efficiency. Journal of the Royal Statistical Society, Series A (general), vol. 120, Part III. DOI: https://doi.org/10.2307/2343100

Jabłoński, M. (2013). Kształtowanie modeli biznesu w procesie kreacji wartości przedsiębiorstw. Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Jakubowska, A. (2018). Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa pracy – szacunek utraconej produktywności w polskim sektorze turystycznym. Problemy Rynku Usług Turystycznych 41, EPT 1(41), s. 41-50. DOI: https://doi.org/10.18276/ept.2018.1.41-04

Koopmans, T. C., (red.), (1951). Activity Analysis of Production, and Allocation, Proceedings of a Conference Cowles Commission for Research in Economics 13, s. 33-97. University of Chicago, New York: John Wiley & Sons. DOI: https://doi.org/10.2307/2226909

Kumbhakar, S. C., Tsionas, M. G. (2020). Dissections of input and output efficiency: A generalized stochastic frontier model. International Journal of Production Economics 232, s. 1-20. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.107940

Morrison Paul, C. J. (1999). Cost Structure and the Measurement of Economic Performance: Productivity, Utilisation, Cost Economics, and Related Performance Indicators. Norwell MA USA: Wydawnictwo Kluwer Academic Publishers. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4615-5093-8

Nita, B. (2008). Rachunkowość w zarządzaniu strategicznym przedsiębiorstwem. Kraków: Oficyna a Wolters Kluwer business.

Nowak, E. (2006). Określenie długookresowych prawidłowości w kształtowaniu się kosztów. W: E. Nowak (red.). Strategiczne zarządzanie kosztami. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.

Obłąkowska, K. A. (2022). Sektor turystyczny w Polsce w przededniu i obliczu pandemii COVID-19. Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe, t. 5, nr 2, s. 118-137. DOI: https://doi.org/10.16926/sit.2022.02.07

Olesińska, B. (2025). Branża turystyczna w Polsce w kryzysie. Pobrano z: https://dziendobry.tvn.pl/podroze/polska/branza-turystyczna-w-polsce-w-kryzysie-dlaczego-polacy-rezygnuja-z-wakacji-w-kraju-st8571682 (dostęp: 30.07.2025).

Pendharkar, P. C. (2015). Cost Minimising Target Setting Heuristics for Making Inefficient Decision-Making Units Efficient. International Journal of Production Economics 162, s. 1-12. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2014.12.023

Polska branża turystyczna traci (2024). Pobrano z: https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/polska-branza-turystyczna-traci-gosci-wakacje-2025-moga-byc-najslabsze-od-lat/qd8ce3x (dostęp: 30.09.2025).

Sobańska, I. (2009). Podstawy rachunku kosztów i wyników. W: I. Sobańska (red.). Rachunek kosztów. Podejście operacyjne i strategiczne. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Bek, s. 97-132.

Stanimir, A., Roszko-Wójtowicz, E. (2024). Sektor turystyczny w Polsce. Ocena – uwarunkowania – perspektywy. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. DOI: https://doi.org/10.15611/2024.09.2

Tangen, S. (2005). Demystifying productivity and performance. International Journal of Productivity and Performance Management 54(1), s. 34-46. DOI: https://doi.org/10.1108/17410400510571437

Trendy w turystyce (2024). Pobrano z: https://www.gov.pl/web/oecd/trendy-w-turystyce (dostęp: 30.09.2024).

Wasilewski, M., Stolarski, R. R. (2018a). Kształtowanie się wybranych wskaźników kosztowych w przedsiębiorstwach sektora artykułów spożywczych. Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej 30, s. 290-307. DOI: https://doi.org/10.17512/znpcz.2018.2.25

Wasilewski, M., Stolarski, R. R. (2018b). Determinanty i tendencje zmian efektywności ekonomicznej Colian S.A. na tle ogółu przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 123, s. 101-115. DOI: https://doi.org/10.22630/EIOGZ.2018.123.25

Wędzki, D. (2015). Analiza wskaźnikowa sprawozdania finansowego według polskiego prawa bilansowego. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.

Zięba, S. (2025). Rekordowy rok w polskiej turystyce. Zarobimy ponad 165 miliardów złotych. Pobrano z: https://www.national-geographic.pl/traveler/kierunki/rekordowy-rok-w-polskiej-turystyce-zarobimy-ponad-165-miliardow-zlotych/ (dostęp: 10.08.2025).

Yule, G. U., Kendall, M. G. (1966). Wstęp do teorii statystyki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Cost efficiency as a factor influencing the profitability of a tourism enterprise

Abstract. The current role of cost efficiency as a key factor influencing the profitability of a tourism enterprise was presented. It emphasises that it is not simply a matter of reducing expenses, but rather a strategic tool enabling the productive use of costs in the process of creating financial value. The specific nature of the tourism sector, cost structures, and the relationship between resource productivity and cost efficiency are discussed. The empirical section utilises a dynamic measurement of the impact of changes in the structure of operating costs on cost efficiency, based on the criterion of operating return on assets. The analysis demonstrates that differences in cost structure significantly impact the level of cost efficiency and profitability of the enterprise. An operational redefinition of the cost-demand model, based on dynamic cost and revenue indicators, provides a precise tool for identifying areas of the cost-revenue model requiring optimisation and supports the rationality of strategic decisions.

Keywords: cost efficiency, asset productivity, profitability, cost-revenue model, cost management, tourism

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.26

Jan Zawadka✉, Piotr Gabryjończyk, Oliwia Śmiecińska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Charakterystyka aktywności fizycznej podejmowanej przez mieszkańców małych miast

Streszczenie. Celem autorów artykułu było scharakteryzowanie aktywności fizycznej podejmowanej przez mieszkańców małych miast z uwzględnieniem jej zakresu, form, motywów oraz barier. Badanie ankietowe przeprowadzono na próbie 136 respondentów. Większość badanych regularnie podejmowała aktywność fizyczną, preferując formy indywidualne trwające do 60 minut. Najczęściej wybierano spacerowanie i jazdę na rowerze. Głównymi motywami podejmowania aktywności były poprawa kondycji fizycznej oraz korzyści zdrowotne, najczęściej wskazywanymi barierami okazały się natomiast brak czasu i motywacji.

Słowa kluczowe: aktywność fizyczna, czas wolny, motywy aktywności, małe miasta

Wstęp

Aktywność fizyczna podejmowana w czasie wolnym stanowi jeden z kluczowych elementów zdrowego stylu życia. W ostatnich dekadach, wraz ze wzrostem świadomości prozdrowotnej społeczeństwa, coraz większą uwagę zwraca się na znaczenie systematycznego ruchu i jego wpływu na dobrostan człowieka. Regularne podejmowanie aktywności sprzyja prawidłowemu funkcjonowaniu organizmu, wspiera kondycję psychiczną oraz stanowi istotny czynnik integrujący jednostkę z otoczeniem. W przypadku dzieci i młodzieży aktywność fizyczna jest niezbędnym elementem rozwoju, umożliwiającym prawidłowe kształtowanie sprawności, koordynacji ruchowej oraz nawyków prozdrowotnych, które mają wpływ na całe późniejsze życie. Wśród osób dorosłych systematyczny ruch pełni funkcję profilaktyczną i przeciwdziała skutkom siedzącego trybu życia oraz ogranicza ryzyko chorób cywilizacyjnych, takich jak: otyłość, nadciśnienie, cukrzyca i inne.

Problematyka aktywności fizycznej mieszkańców małych miast wymaga szczególnej uwagi, ponieważ w odróżnieniu od dużych aglomeracji ośrodki te charakteryzują się ograniczoną ofertą sportowo-rekreacyjną i mniejszą liczbą profesjonalnych obiektów sportowych. Z jednej strony mieszkańcy takich miejscowości mają łatwy dostęp do terenów zielonych i otwartych przestrzeni, które sprzyjają aktywności na świeżym powietrzu, z drugiej jednak napotykają bariery związane z niewystarczającą infrastrukturą czy ograniczoną liczbą zajęć zorganizowanych. W artykule podjęto próbę

Jan Zawadka ORCID: 0000-0003-1979-0607; Piotr Gabryjończyk ORCID: 0000-0002-8815-9723
✉ jan_zawadka@sggw.edu.pl

scharakteryzowania aktywności fizycznej realizowanej przez mieszkańców małych miast. Problematyka badań dotyczyła czynników motywujących do podejmowania tej aktywności, częstotliwości, czasu jej trwania, a także pory roku i towarzystwa, w jakim ją podejmowano. W badaniach rozpoznano ponadto preferowane formy ruchu, miejsca, w których były one zwykle uprawiane, a także bariery utrudniające częstsze lub bardziej systematyczne podejmowanie aktywności fizycznej. Respondentów poproszono także o ocenę inicjatyw realizowanych przez władze lokalne w zakresie promowania i wspierania aktywności fizycznej oraz upowszechniania zdrowego stylu życia. Badanym umożliwiono również wskazanie propozycji działań, które mogłyby pozytywnie wpłynąć na zwiększenie zainteresowania mieszkańców aktywnością fizyczną, co daje możliwość praktycznego wykorzystania wyników przez włodarzy niewielkich miast oraz instytucji i organizacji zajmujących się promocją aktywności fizycznej i zdrowego stylu życia.

Istota i znaczenie aktywności fizycznej

Zgodnie z definicją WHO (2010, s. 53) aktywność fizyczna to „wszelkie ruchy ciała wykonywane przez mięśnie szkieletowe, które wymagają wydatku energetycznego". Obejmuje ona zatem wszystkie formy ruchu, począwszy od ćwiczeń fizycznych i rekreacyjnych po codzienne czynności, takie jak obowiązki zawodowe, prace w domu czy w ogrodzie, które, poprzez pracę mięśniową, prowadzą do zwiększonego wydatku energetycznego. Podejście takie podziela Miles (2007, s. 318). Twierdzi, że aktywność fizyczna jest zachowaniem o charakterze złożonym i wielowymiarowym, a składa się na nią wiele różnych form, w tym aktywność zawodowa, domowa (np. opieka nad dziećmi, sprzątanie), transportowa (np. chodzenie pieszo lub jazda na rowerze m.in. do pracy czy szkoły) oraz rekreacyjna (np. taniec, pływanie i inne). W tym kontekście aktywność fizyczna nie jest zatem ograniczona do aktywności i ćwiczeń podejmowanych w czasie wolnym, ale traktowana szerzej – obejmuje także wiele codziennych działań, które angażują ciało i wymagają ogólnie pojętego ruchu. Podejście to jest charakterystyczne dla większości opracowań anglojęzycznych.

Odmiennie kwestia ta rysuje się natomiast w literaturze krajowej, gdzie stosowane są pojęcia 'aktywność ruchowa' i 'aktywność fizyczna', które przez większość autorów nie są uważane za tożsame. Aktywność ruchowa rozumiana jest jako całokształt zachowań związanych z różnymi sposobami przemieszczania się w przestrzeni bądź też poruszaniem się w stosunku do siebie różnych części ciała (Drabik, 2006). Może być realizowana m.in. w ramach aktywności zawodowej, prac domowych, rehabilitacji czy rekreacji (Drozdowski, 1992). Aktywność ruchowa rozumiana jest zatem bardzo szeroko, jako ogół, całokształt wszystkich ruchów i wysiłku fizycznego, bez względu na motywy i cel jego podejmowania. Drugim pojęciem jest aktywność fizyczna, którą postrzegać należy jako czynność rekreacyjną podejmowaną w czasie wolnym. Są to różnorodne zajęcia o treści ruchowo-sportowej (gry i zabawy ruchowe, aktywne formy turystyki, spacery itd.), którym człowiek oddaje się z własnych chęci, w czasie wolnym, m.in. dla odpoczynku, przyjemności, zdrowia i rozwoju własnej osobowości (Drabik, 2006).

W niniejszym artykule aktywność fizyczna (w odróżnieniu od aktywności ruchowej) rozumiana jest jako podejmowane w czasie wolnym świadome i dobrowolne działania mające na celu m.in. relaks, poprawę kondycji fizycznej, zdrowia i samopoczucia.

Aktywność fizyczna, będąca jednym z podstawowych warunków prawidłowego rozwoju fizycznego, emocjonalnego, intelektualnego i społecznego, jest także kluczowym wymogiem utrzymania odpowiedniego stanu zdrowia i dobrego samopoczucia (Winiarska-Mieczan i Dymek, 2009; Krzyżanowska, 2018; Gieroba, 2019; Sochacka i Zdziarski, 2022). Sprzyja utrzymaniu w sprawności narządu ruchu (Sochocka i Wojtyłko, 2013), a także zapewnia dobrą kondycję fizyczną. Dostrzeżono ponadto pozytywny związek pomiędzy podejmowaniem ćwiczeń fizycznych a samooceną stanu zdrowia (Ibsen, Elmose-Østerlund i Høyer-Kruse, 2024). Aktywność fizyczna stanowi także nieodłączny element promocji zdrowia w odniesieniu do wszystkich grup wiekowych. Jest fundamentalnym elementem zdrowego stylu życia. Bardzo ważna jest w dzieciństwie i młodości, kiedy odgrywa decydującą rolę w prawidłowym rozwoju fizycznym, intelektualnym i emocjonalnym (Maciąg i Maciąg, 2022). Z uwagi jednak na fakt, iż ludzkie ciało w drodze ewolucji „zaprojektowane" zostało do ruchu, czynność ta jest niezmiernie ważna także dla osób dorosłych i starszych, ponieważ przyczynia się do podtrzymania kondycji fizycznej i utrzymania poszczególnych układów organizmu w dobrym stanie, co pomaga niwelować ryzyko wystąpienia licznych chorób. Poza wpływem na zdrowie fizyczne aktywność ta jest wyrazem troski o zdrowie psychiczne oraz formą relaksu i odpoczynku po wypełnieniu obowiązków związanych z pracą zawodową, życiem codziennym i nauką, a także sposobem na redukcję stresu (Mynarski in., 2012; Polechoński i Rozpara, 2021; Czarnecki, Skalski i Grygus, 2023). Należy także nadmienić, że jedną z korzyści (ale także motywów) podejmowania aktywności fizycznej jest chęć poprawy wyglądu i dążenie do uzyskania szczupłej i atletycznej sylwetki (Wieteska i Kucharewicz, 2019).

Metoda i organizacja badań

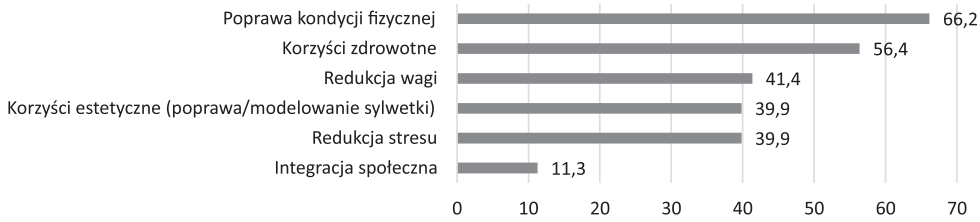
Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety. Kwestionariusz rozpowszechniony został on-line. Próba badawcza objęła 136 aktywnych fizycznie osób zamieszkujących małe miasta położone w północnej części województwa mazowieckiego (Przasnysz, Chorzele i Maków Mazowiecki). Link do kwestionariusza ankiety został zamieszczony na grupach zrzeszających lokalne społeczności na portalu społecznościowym Facebook. Pozyskanych w ten sposób respondentów poproszono o rozpowszechnienie prośby o udział w badaniu wśród rodziny i znajomych z danej miejscowości. Dodatkowo wykorzystano zatem metodę tzw. kuli śnieżnej, która polega na tym, że osoby już uczestniczące w badaniu angażują kolejne, potencjalnie zainteresowane udziałem jednostki, dzięki czemu próba stopniowo się poszerza (Sęk, 2015). Badanie zrealizowano w okresie od kwietnia do czerwca 2025 r. Kwestionariusz zawierał 10 pytań zamkniętych (jedno- i wielokrotnego wyboru) oraz 1 otwarte na temat aktywności fizycznej i działań władz lokalnych podejmowanych na rzecz jej upowszechniania i promowania, a także 4 pytania dotyczące cech społeczno-demograficznych badanych. Badanie było anonimowe i dobrowolne, a jego uczestnicy zostali poinformowani o jego celu.

Charakterystyka respondentów

Spośród 136 badanych kobiety stanowiły 71,4%, a mężczyźni 28,6%. Dominowały osoby młode – 63,5% respondentów miało nie więcej niż 34 lata. Osoby w wieku 35-54 lata stanowiły 31,8% badanej grupy, a pozostałe 4,7% miało 55 lub więcej lat. W analizowanej grupie dominowały osoby aktywne zawodowo. Na etacie było 49,2% badanych, studia z pracą łączyło 25,4%, a 12,7% tylko studiowało. Własną działalność gospodarczą prowadziło 7,9% respondentów, 3,2% pobierało świadczenia emerytalne, a 1,6% było bezrobotnymi. Większość badanych (56,4%) legitymowała się wykształceniem średnim, a 36,5% wyższym. Szkołę zasadniczą ukończyło 5,6% respondentów, a podstawową 1,5%. Wysoki poziom wykształcenia dodatnio skorelowany jest z podejmowaniem aktywności fizycznej, co wynika m.in. z dostępu do wiedzy oraz większej świadomości skutków własnych decyzji zdrowotnych (Zajacova i Lawrence, 2018).

Wyniki badań

Najczęściej wskazywanym przez badanych motywem podejmowania aktywności fizycznej była poprawa kondycji fizycznej. Na drugim miejscu uplasowały się ogólnie pojęte korzyści zdrowotne (wykres 1). Często były wskazywane także redukcja stresu i wagi oraz poprawa wyglądu. Motywacje o charakterze społecznym pojawiały się zdecydowanie rzadziej.

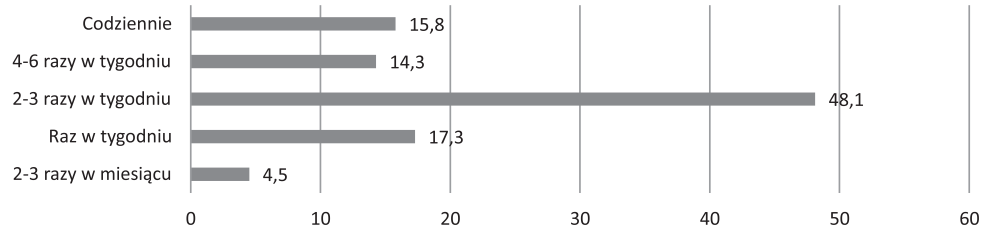
Wykres 1. Czynniki motywujące respondentów do podejmowania aktywności fizycznej [N = 136, %]. Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: badania własne.

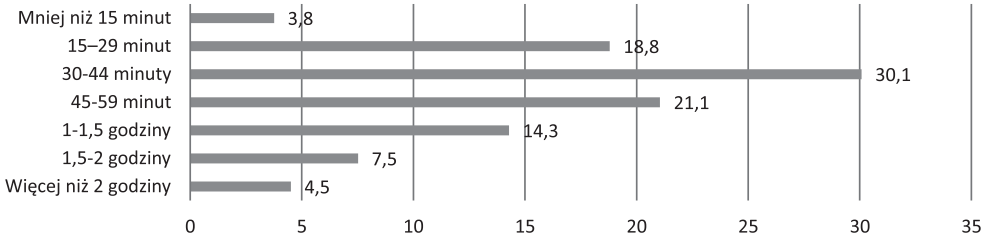
Zdecydowana większość badanych aktywność fizyczną podejmowała systematycznie. Zwykle było to 2-3 razy w tygodniu. Ponad 30% robiło to jeszcze częściej (wykres 2). Ćwiczenia 2-3 razy w miesiącu podejmowało zaledwie kilka procent badanych. Co istotne, żaden z respondentów nie zaznaczył, że ćwiczy raz w miesiącu lub rzadziej.

Badani najczęściej na ćwiczenia przeznaczali jednorazowo od 30 do 44 min. Dość często wskazywano także przedział od 45 do 59 min oraz od 15 do 29 min. Należy jednak zauważyć, że aż ponad 1/4 badanych ćwiczyła godzinę lub dłużej. Co istotne, udział osób ćwiczących krócej niż 15 min był marginalny (wykres 3).

Widoczna dominacja odpowiedzi mieszczących się w przedziale od 30 do 60 min może wynikać z faktu, że taki czas był postrzegany przez respondentów jako wystarczający, by uznać wysiłek za wartościowy, a jednocześnie łatwy do zrealizowania w ciągu dnia.

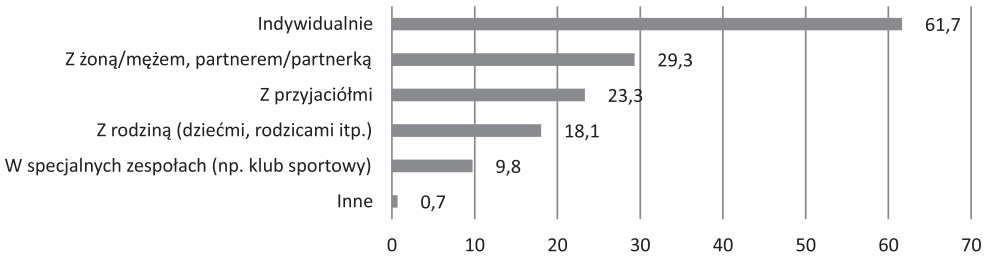

Wykres 2. Częstotliwość podejmowania aktywności fizycznej przez respondentów [N = 136, %]
Źródło: badania własne.

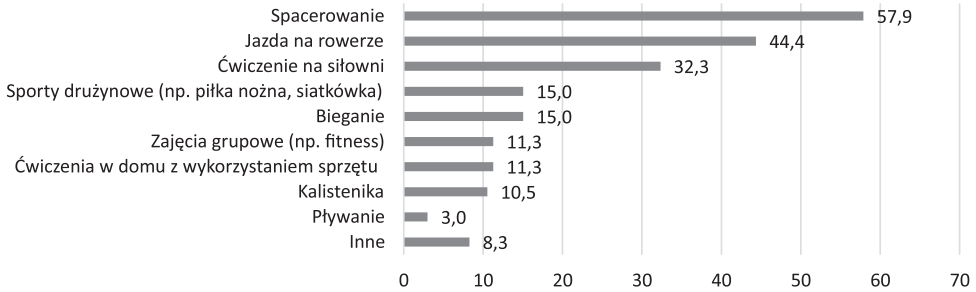
Wykres 3. Czas trwania aktywności fizycznej podejmowanej przez respondentów [N = 136, %]
Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość badanych wybierała uprawianie aktywności fizycznej w pojedynkę, co może świadczyć o preferowaniu niezależności oraz elastyczności w doborze formy i czasu trwania ćwiczeń, a także z osobistych nawyków i warunków życia w mniejszych miejscowościach, gdzie dostęp do zorganizowanych zajęć może być ograniczony. Najczęściej wskazywanymi osobami towarzyszącymi byli współmałżonkowie oraz partnerki i partnerzy badanych (wykres 4). Nieco mniej chętnie ćwiczono wraz z przyjaciółmi i członkami rodziny. Mniej niż co 10. badany aktywność tę podejmował w specjalnych zespołach, np. w ramach klubu sportowego. Dla jednego z badanych towarzyszem okazał się jego pies.

Wykres 4. Towarzystwo, z którym respondenci podejmowali aktywność fizyczną [N = 136, %]. Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź
Źródło: badania własne.

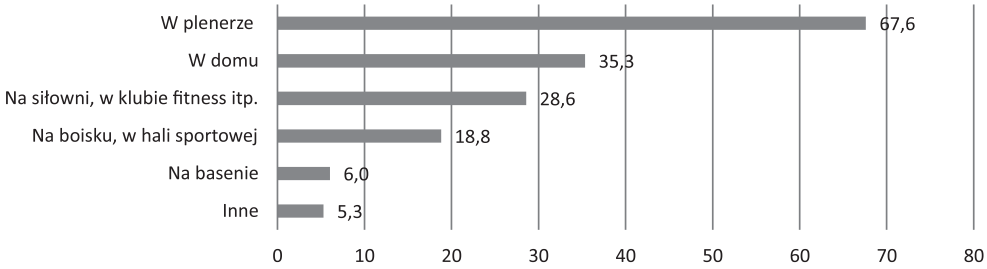
Formami aktywności fizycznej, które cieszyły się wśród badanych dużą popularnością, były spacery, jazda na rowerze, a także ćwiczenia siłowe – dyscypliny relatywnie łatwo dostępne i niewymagających specjalistycznego sprzętu. Znacznie rzadziej uprawiano sporty drużynowe i bieganie, a także pozostałe wyszczególnione na wykresie 5. Niewielka popularność takich dyscyplin jak zajęcia grupowe czy pływanie wynikać może m.in. z ograniczonego w małych miastach dostępu do odpowiedniej infrastruktury, np. klubów fitness czy basenów. Wśród odpowiedzi „inne" pojawiły się: taniec, tenis stołowy, jazda konna, pilates czy jazda na rolkach.

Wykres 5. Najczęściej wybierane przez respondentów formy aktywności fizycznej [N = 136, %]. Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: badania własne.

Preferowanym przez 2/3 badanych miejscem na podejmowanie aktywności fizycznej był plener (np. park, las czy inna otwarta przestrzeń). Ponad 1/3 respondentów wybierała na te cele własny dom (wykres 6). Znacznie mniej popularnymi miejscami były siłownie, kluby fitness, boiska czy baseny, co może być skutkiem mniejszej ich dostępności w niewielkich miejscowościach. Wśród kategorii „inne" wymieniono m.in. stajnię, szkołę tańca oraz kort tenisowy.

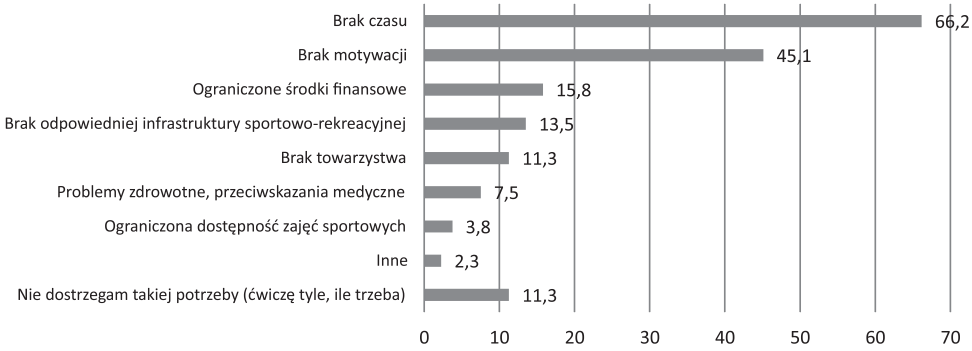
Wykres 6. Miejsca, w których respondenci najczęściej podejmowali aktywność fizyczną [N = 136, %]. Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: badania własne.

Preferowane przez respondentów formy aktywności fizycznej, a także miejsce ich realizacji miały związek z porą roku, w trakcie której badani ćwiczyli chętniej. W przypadku zdecydowanej większości (69,1%) okresem tym był czas względnie dobrej pogody i komfortowych temperatur (od wiosny do jesieni). Dla 23,4% badanych pora roku nie miała znaczenia, a 7,5% najchętniej podejmowało aktywność fizyczną w okresie zimowym.

W trakcie badań rozpoznano także zainteresowanie respondentów udziałem w lokalnych imprezach rekreacyjno-sportowych organizowanych w pobliżu lub w miejscu ich zamieszkania. Wydarzenia te nie cieszyły się jednak powodzeniem aż wśród 72,1% badanych. Powody takiego stanu rzeczy są z pewnością zróżnicowane, jednak nie bez znaczenia mogła tu być ograniczona oferta tego rodzaju inicjatyw w mniejszych miejscowościach, a także fakt, iż większość badanych preferowała podejmowanie aktywności fizycznej w pojedynkę lub w wąskim gronie najbliższych.

Badani poproszeni zostali także o wskazanie najważniejszych barier w podejmowaniu częstszej lub bardziej systematycznej aktywności fizycznej. Prawie 2/3 respondentów stwierdziło, że jest nią czas, a prawie połowa zadeklarowała brak motywacji. W dalszej kolejności uplasowały się takie czynniki jak ograniczenia finansowe oraz brak towarzystwa do wspólnych ćwiczeń. Część badanych wskazała także te kwestie, które wynikać mogły ze specyfiki niewielkiej miejscowości, czyli niedostateczną infrastrukturę sportowo-rekreacyjną i ograniczony dostęp do zajęć sportowych (wykres 7). Warto nadmienić, że ponad 10% badanych nie dostrzegało potrzeby zwiększenia ilości aktywności fizycznej w ich życiu. Stwierdzili, że ćwiczyli tyle, ile trzeba. Wśród odpowiedzi wskazanych w kategorii „inne" znalazły się niekorzystne warunki pogodowe oraz poczucie braku bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej, wynikające z obecności zwierząt poruszających się bez nadzoru.

Wykres 7. Bariery utrudniające respondentom częstsze lub bardziej systematyczne podejmowanie aktywności fizycznej [N = 136, %]. Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: badania własne.

W badaniu podjęto także próbę rozpoznania opinii respondentów na temat działań lokalnych władz samorządowych w zakresie promowania i wspierania aktywności fizycznej wśród mieszkańców oraz upowszechniania zdrowego stylu życia. Przedsięwzięcia te zostały ocenione niezbyt wysoko (3,3 w skali od 1 (ocena najniższa) do 5 (ocena najwyższa)), co może świadczyć o umiarkowanym zadowoleniu społeczności lokalnej z podejmowanych inicjatyw. Badanych poproszono dodatkowo o sugestie w zakresie działań władz miejskich, które mogłyby wpłynąć na zwiększenie zainteresowania mieszkańców aktywnością fizyczną. Propozycje i oczekiwania były dość zróżnicowane, najczęściej jednak wskazywano potrzebę organizacji większej liczby wydarzeń rekreacyjno-sportowych (np. turniejów drużynowych). Pojawiały się także sugestie dotyczące rozbudowy infrastruktury, m.in. budowy basenu, siłowni plenerowych, boisk oraz tras rowerowych i spacerowych. Respondenci zwracali uwagę na znaczenie bezpłatnego dostępu do obiektów sportowych, obniżenia cen karnetów na siłownię oraz wprowadzenia zniżek dla konkretnych grup, np. studentów, uczniów czy rodzin z dziećmi. W niektórych odpowiedziach akcentowano ponadto potrzebę lepszej promocji już istniejących inicjatyw, a także organizowania kampanii informacyjnych oraz wydarzeń o charakterze integracyjnym skierowanych do całych rodzin. Można dostrzec, że propozycje respondentów odzwierciedlały w znacznej mierze część wcześniej zidentyfikowanych barier, takich jak ograniczony dostęp do obiektów, zbyt wysokie koszty czy brak motywacji, który niejednokrotnie wynikać może z braku wiedzy i świadomości na temat korzyści wynikających z aktywności fizycznej.

Podsumowanie i wnioski

Aktywność fizyczna podejmowana w czasie wolnym stanowi istotny element codziennego funkcjonowania człowieka. Korzystnie wpływa zarówno na zdrowie fizyczne, jak i psychiczne, redukuje ryzyko chorób cywilizacyjnych oraz sprzyja poprawie samopoczucia. W obliczu narastających problemów związanych z siedzącym trybem życia, niewłaściwymi nawykami żywieniowymi i stresem jej regularne podejmowanie nabiera szczególnego znaczenia. Prawidłowość ta odnosi się również do mieszkańców małych miast, którzy mimo dostępu do terenów zielonych nierzadko zmagają się z ograniczeniami wynikającymi z niedostatecznej infrastruktury sportowo-rekreacyjnej oraz brakami w zakresie zorganizowanej oferty zajęć rekreacyjno-sportowych.

Przeprowadzone badania pozwoliły na sformułowanie wniosków dotyczących aktywności fizycznej podejmowanej przez mieszkańców małych miast. Większość respondentów zadeklarowała podejmowanie różnych form ruchu w czasie wolnym, jednak ich zakres i regularność były zróżnicowane. Najpopularniejszymi aktywnościami okazały się spacery oraz jazda na rowerze, a miejscem realizacji parki, lasy oraz inne otwarte i ogólnodostępne przestrzenie. Aktywności te były zwykle podejmowane indywidualnie, co gwarantuje niezależność i elastyczność w zakresie czasu, miejsca i intensywności ich realizacji. Preferowaną porą roku ćwiczeń był okres od wiosny do jesieni, a więc czas charakteryzujący się relatywnie dobrą pogodą. Wśród motywów podejmowania aktywności fizycznej dominowały troska o zdrowie, poprawa kondycji,

samopoczucia oraz wyglądu zewnętrznego, najczęściej wskazywaną barierą był natomiast brak czasu i motywacji, ale także inne ograniczenia o charakterze zarówno endo-, jak i egzogenicznym. Utrudnienia te miały charakter wieloaspektowy, co podkreśla konieczność zindywidualizowanego podejścia do promocji aktywności fizycznej, uwzględniającego zarówno lokalne uwarunkowania, jak i specyfikę stylu życia czy preferencje mieszkańców.

Warto także nadmienić, że choć część respondentów dostrzegała i pozytywnie oceniała podejmowane przez władze inicjatywy i działania w obszarze upowszechniania aktywności fizycznej i promocji zdrowego stylu życia, to ogólnie wskazywano jednak na ich niewystarczającą intensywność, ograniczoną widoczność lub brak pełnego dostosowania do potrzeb lokalnej społeczności. Może to świadczyć o konieczności lepszego planowania i komunikowania takich działań.

Przeprowadzone badania, z racji ograniczeń wynikających chociażby z liczebności próby czy sposobu jej doboru, traktować należy jako przyczynek i punkt wyjścia do dalszych pogłębionych analiz problematyki aktywności fizycznej mieszkańców małych miast. Z uwagi na znaczenie tego zjawiska dla zdrowia publicznego oraz rozwoju lokalnych społeczności zasadne wydaje się kontynuowanie badań w szerszej skali, z uwzględnieniem uwarunkowań społecznych, ekonomicznych i kulturowych.

Literatura

Czarnecki, D., Skalski, D. W., Grygus, I. M. (2023). Efekty zdrowotne aktywności fizycznej osób starszych. W: Influence of physical culture and sports on the formation of an individual healthy lifestyl. Scientific monograph. Riga: Baltija Publishing, s. 347-368.

Drabik, J. (2006). Ruch i wysiłek fizyczny. Antropomotoryka 34, s. 117-119.

Drozdowski, Z. (1992). W sprawie podziału motoryczności i człowieka uwag kilka. Kultura Fizyczna 9-10, s. 29.

Gieroba, B. (2019). Wpływ aktywności fizycznej na zdrowie psychiczne i funkcje poznawcze. Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu 25, s. 153-161.

Ibsen, B., Elmose-Østerlund, K., Høyer-Kruse, J. (2024). Associations of types of physical activity with self-rated physical and mental health in Denmark. Preventive Medicine Reports 37, 102557.

Krzyżanowska, A. (2018). Formy aktywności ruchowej preferowane przez studentów uczelni warszawskich. Turystyka i Rozwój Regionalny 10, s. 43-51.

Maciąg, K., Maciąg, M. (2022). Znaczenie aktywności fizycznej dla zdrowia człowieka. Tom 1. W: J. Siminska, K. Nowacka (red.). Aktywność fizyczna u dzieci jako czynnik prozdrowotny. Lublin: Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, s. 7-14.

Miles, L. (2007). Physical activity and health. Nutrition Bulletin 32(4), s. 314-363.

Mynarski, W., Rozpara, M., Królikowska, B., Puciato, D., Graczykowska, B. (2012). Jakościowe i ilościowe aspekty aktywności fizycznej autora. Opole: Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej.

Polechoński, J., Rozpara, M. (red.). (2021). Aktywność fizyczna w profilaktyce i promocji zdrowia. Katowice: Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach.

Sęk, M. (2015). Dobór próby przy pomocy metody kuli śniegowej (snowball sampling). W: B. Fatyga (red.). Praktyki badawcze. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW, s. 59-76.

Sochacka, M., Zdziarski, K. (2022). Physical activity and well-being of students of faculties medical and non-medical services during the COVID-19 pandemic. Journal of Education, Health and Sport 12(5), s. 63-80.

Sochocka, L., Wojtyłko, A. (2013). Aktywność fizyczna studentów studiów stacjonarnych kierunków medycznych i niemedycznych. Medycyna Środowiskowa – Environmental Medicine 16(2), s. 53-58.

WHO (2022). Global status report on physical activity 2022. Pobrano z: https://www.who.int/publications/i/item/9789240059153 (dostęp: 4.10.2025).

Wieteska, A., Kucharewicz, J. (2019). Aspiration for contemporary standards of physical attractiveness by adolescent boys – psychosocial and health contexts. Scientific Papers of Silesian University of Technology Organization and Management Series 141, s. 421-428.

Winiarska-Mieczan, A., Dymek, T. (2009). Ocena aktywności fizycznej wśród młodzieży akademickiej lubelskich uczelni. Medycyna Sportowa 2(6), s. 125-131.

Zajacova, A., Lawrence, E. M. (2018). The relationship between education and health: reducing disparities through a contextual approach. Annual Review of Public Health 39, s. 273-289.

Characteristics of physical activity undertaken by residents of small towns

Abstract. The aim of this article was to characterize physical activity among residents of small towns, taking into account its scope, forms, motives, and barriers. The survey was conducted on a sample of 136 respondents. Most participants regularly engaged in physical activity, preferring individual forms lasting up to 60 minutes. Walking and cycling were the most common activities. The main reasons for engaging in physical activity were improving physical fitness and health benefits, while the most frequently cited barriers were lack of time and motivation.

Keywords: physical activity, free time, motives of activity, small towns

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.27

Anetta Zielińska✉
Akademia Piotrkowska

Analiza wskaźnikowa wypadkowości w rolnictwie

Streszczenie. Dla rolnika wypadek przy pracy oznacza podwyższoną absencję chorobową, mniejszą wydajność oraz jakość wykonywanej pracy, co wiąże się z zakłóceniami toku produkcji rolnej, a to podnosi koszty produkcji i wpływa niekorzystnie na gospodarstwo rolne. Celem badań było ustalenie wskaźnika wypadkowości w rolnictwie polskim w ujęciu regionalnym. Wyniki badań opracowano za pomocą metod statystyki opisowej i tabelarycznej. Z przeprowadzonych badań wynika, że najwyższy wskaźnik wypadkowości na 1000 ubezpieczonych rolników zarejestrowano w województwie kujawsko-pomorskim, a najniższy w województwie śląskim. Pomimo wielu działań prewencyjnych prowadzonych w rolnictwie, mających na celu poprawę bezpieczeństwa pracy w badanym okresie, wskaźnik wypadkowości w latach 2021-2024 był wyższy niż w 2020 roku. Należy sądzić, że liczba wypadków przy pracy w przeliczeniu na ubezpieczonych w rolnictwie bez wdrożenia odpowiednich działań w zakresie bhp w rolnictwie może rosnąć.

Słowa kluczowe: rolnictwo, wpadki przy pracy, koszty, bezpieczeństwo, ekonomia społeczna, KRUS

Wstęp

Od wielu lat liczne organizacje wdrażają przeróżne warianty materialnych i moralnych bodźców do aktywnego uczestnictwa w kreowaniu bezpiecznych warunków pracy w rolnictwie (Maciołek i Zielińska, 2012). Istnieją także akty prawne precyzujące odpowiedzialność za ignorowanie przepisów bhp. Z dostępnej literatury przedmiotu wynika, że w różnych krajach stosowane są różne zachęty, finansowane pośrednio przez instytucje ubezpieczeniowe (Jakubowska, 1978).

Właściwe warunki pracy i aktywność profilaktyczna w sferze bhp oddziałują bezpośrednio na redukcję liczby wypadków przy pracy i chorób zawodowych (Maciołek i Zielińska, 2012). Celem każdej działalności gospodarczej i państwa powinna być zatem ochrona życia i zdrowia osób pracujących. Zmniejszenie strat ekonomicznych z tytułu redukcji liczby wypadków przy pracy w warunkach własności prywatnej polepsza wynik finansowy właścicieli przedsiębiorstw (Rzepecki i Serafińska, 2003) lub gospodarstw rolnych. W wielu krajach zmniejszenie strat ekonomicznych z tytułu zredukowania wypadkowości powiększa bogactwo społeczne i w konsekwencji służy

Anetta Zielińska ORCID: 0000-0003-3807-805x
✉ anetta.zielinska@apt.edu.pl

zintensyfikowanemu rozwojowi społeczeństwa (Zielińska i Bajdur, 2019). Wyrazem motywacji ekonomicznych są teorie sławnych badaczy kapitalistycznych, jak np. Herberta Williama Heinricha oraz wielu innych formułujących stwierdzenia, że „wypadki przy pracy są kosztowne", a przez działania prewencyjne można zyskać (Zielińska, 2017). Wysokość ekonomicznych profitów nie powinna grać kluczowej roli przy podejmowaniu decyzji (Wojewodzic i in., 2025) państwowych o nakładach na działalność prewencyjną, to one wyznaczają bowiem potrzeby i możliwości w tej sferze (Zielińska, 2018). Jeśli jednak z tytułu ograniczenia wypadków przy pracy następuje pomniejszenie strat ekonomicznych, to oszczędności te, tak jak i wszelkie inne oszczędności gospodarcze, mają za zadanie pobudzać społeczeństwo do dalszego rozkwitu (Wysokiński i Zielińska, 2016). Efektywne zapobieganie wypadkom przy pracy i skutecznie wydatkowane fundusze na te cele są warunkiem zwiększenia tempa pracy. Z tego powodu są opracowywane analizy i oceny działania poszczególnych form motywacji w dziedzinie bhp (Zielińska, 2023). Są także poczynione próby określenia wymagań i warunków, w których można efektywnie i należycie używać bodźce ekonomiczne (Bieńkowska-Gołasa, 2015).

Obszar zainteresowania konsekwencjami ekonomicznymi wypadków przy pracy jest urozmaicony. Ekonomistów interesuje m.in. wpływ wypadków na wzrost odpowiedzialności gospodarki krajowej, środowisko medyczne jest zainteresowane wydatkami hospitalizacji i leczenia osób pokrzywdzonych. Z kolei instytucje ubezpieczeniowe zajmują się wypłatami odszkodowań, zasiłków chorobowych, pogrzebowych i rent z powodu niezdolności do pracy (Maciołek i Zielińska, 2010).

Ekonomia społeczna to jeden z nurtów ekonomii określający działalność gospodarczą jako cząstkę łączącą zarówno cele ekonomiczne, jak i społeczną (Zawadka i Gabryjończyk, 2025). Jest ona nazywana również gospodarką społeczną lub przedsiębiorczością społeczną (Śliwa, 2019). Termin ekonomii społecznej jest rozległy i odnosi się do wielu dziedzin życia społecznego (Krzyżanowska, Parzonko i Sieczko, 2025). Przewodnią wytyczną tej idei jest pierwszeństwo aktywności na rzecz osób (członków, podopiecznych) nad zwiększanie zysku. Podmioty ekonomii społecznej mają zadania, z których ani państwo, ani inne podmioty gospodarcze nie wywiązują się w sposób adekwatnie sprawny (Kerlin, 2013). Ekonomia społeczna opiera się na solidarności, partycypacji, samorządności i odgrywa istotną rolę w postępie społeczeństw lokalnych (Domagała i Pietrzak, 2023). Aprobuje używanie zasobów ludzkich w sposób komplementarny do sektora publicznego i prywatnego, dodatkowo zapobiega wykluczeniu społecznemu (Juszczyk, 2009). Najogólniej ujmując, ekonomia społeczna wspiera proces budowania społeczeństwa obywatelskiego (Herbest, 2013).

Termin 'ekonomia społeczna' ma długą i zasobną tradycję (Bieńkowska-Gołasa i Gołasa, 2023). Ukształtował się jako reakcja na konkretne zagrożenia, które kreował pracownikom i wytwórcom rozwój gospodarki rynkowej (Szczepaniak i Wigier, 2003). W miarę ukazywania się nieznanych wyzwań i problemów można zauważyć różne typy programów oraz organizacji o specyficznych cechach i celach działania. W literaturze przedmiotu pojawiają się wątki przedstawiające korzenie idei wiążące spuściznę prekursorów ekonomii społecznej (takich jak: Stanisław Staszic, ks. Piotr Wawrzyniak,

Edward Abramowski, ks. Wacław Bliziński, Teodor Toeplitz, Stanisław Ossowski, Franciszek Stefczyk i wielu innych) ze współczesnymi wyzwaniami (Frączak, 2006; Staręga-Piasek, 2007; Wygnański, 2008; Frączek, Hausner i Mazur, 2012). Odwołując się do zakorzenionych w historii programów, takich jak: kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, „Społem" lub Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa można stwierdzić, że wówczas zbudowały się formy i mechanizmy dzisiejszej ekonomii społecznej. Reagowały one na istotne wyzwania społeczne owych czasów przez prekursorskie rozwiązania, takie jak np. towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych i spółdzielnie. Po 1956 r. powstały spółdzielnie, związki i stowarzyszenia, lecz ze względu na ich zależność od państwa nie można tych zrzeszeń zakwalifikować do sektora ekonomii społecznej. Dopiero od 1989 r. pojawiły się warunki do odbudowania działań z zakresu ekonomii społecznej i w ciągu ponad trzech dekad sektor ekonomii społecznej w Polsce znacznie się rozwinął. W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele nurtów i tradycji intelektualnych (konserwatywnych, lewicowych, liberalnych, komunitariańskich, prawicowych, republikańskich, socjaldemokratycznych i katolickich nauk społecznych), które tworzą dzieje teraźniejszej ekonomii społecznej. Ta eklektyczna spuścizna jest nie tylko powodem do dalszych analiz, lecz także kreuje różne problemy interpretacyjne tego zjawiska.

Zgodnie z art. 11 ust. 1 Ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników „za wypadek przy pracy rolniczej uważa się nagłe zdarzenie wywołane przyczyną zewnętrzną, które nastąpiło podczas wykonywania czynności związanych z prowadzeniem działalności rolniczej albo pozostających w związku z wykonywaniem tych czynności:

1) na terenie gospodarstwa rolnego, które ubezpieczony prowadzi lub w którym stale pracuje, albo na terenie gospodarstwa domowego bezpośrednio związanego z tym gospodarstwem rolnym, lub
2) w drodze ubezpieczonego z mieszkania do gospodarstwa rolnego, o którym mowa w pkt 1, albo w drodze powrotnej, lub
3) podczas wykonywania poza terenem gospodarstwa rolnego, o którym mowa w pkt 1, zwykłych czynności związanych z prowadzeniem działalności rolniczej albo w związku z wykonywaniem tych czynności, lub
4) w drodze do miejsca wykonywania czynności, o których mowa w pkt 3, albo w drodze powrotnej".

Rolnik poszkodowany wskutek wypadku w pracy, oprócz doznanego uszczerbku na zdrowiu, fizycznego cierpienia i straty pełnej zdolności do zatrudnienia (nie rekompensuje tego renta z tytułu niezdolności do pracy), traci dotychczasową pozycję społeczną, a dodatkowo doświadcza uszczerbku osobistych ambicji, dalszego awansu w pracy zawodowej i społecznej. Uszczuplone przychody poszkodowanego, na skutek obniżenia zarobków lub pobierania jedynie renty, zmniejszają budżet domowy i nieraz zmuszają członków rodziny do dodatkowej pracy zarobkowej, ze stratą dla gospodarstwa rolnego (Zielińska, 2018). W razie śmierci rolnika w konsekwencji wypadku przy pracy brzemię wyżywienia rodziny spada na barki pozostałych członków wspólnego gospodarstwa domowego, co z kolei może być przyczyną wielu zawirowań, a nawet modyfikacji planów życiowych (Rzepecki, 2012). Inwestycje w dłuższej perspektywie

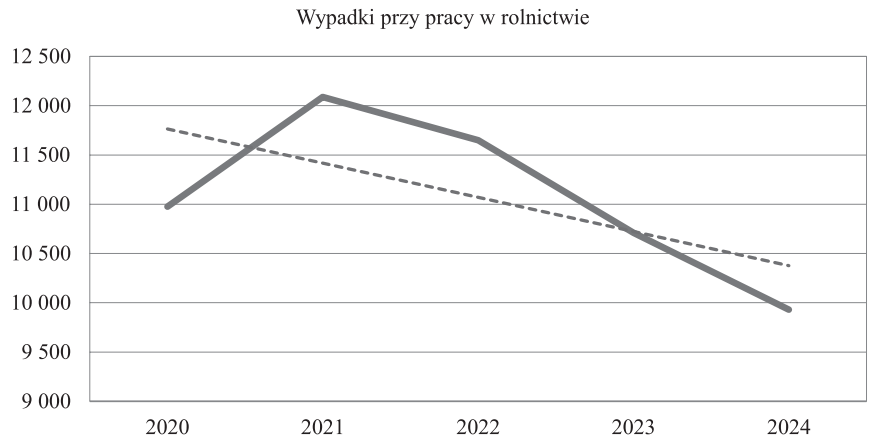
w nowoczesny park maszynowy, odpowiednie środki ochrony i szkolenie bhp zmniejszają prawdopodobieństwo wypadku przy pracy, a tym samym przyczyniają się do osiągnięcia ogólnie lepszych wyników ekonomicznych (Bajdur, Zielińska i Gronba-Chyła, 2023).

Materiał i metodyka badań

Celem badań było ustalenie wskaźnika wypadkowości w rolnictwie polskim w ujęciu regionalnym. Badaniem objęto wszystkie wypadki przy pracy zarejestrowane w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) w pięcioletnim okresie badawczym, tj. w latach 2020-2024. Postawiono hipotezę badawczą, w której założono, że wskaźnik wypadkowości w pięcioletnim okresie badawczym ma tendencję malejącą. Materiał źródłowy, stanowiący podstawę opracowania, ma charakter badań wtórnych pozyskanych z KRUS. Dodatkowo w ramach analizy uwzględniono akty prawne i literaturę przedmiotu. Zebrane dane poddano analizie, której celem było określenie wskaźnika wypadkowości w rolnictwie polskim wraz z podziałem na województwa, a następnie wyniki opracowano za pomocą analizy opisowej i metod statystyki opisowej.

Wyniki badań

W badanym okresie jest zauważalny spadek liczby wypadków przy pracy w rolnictwie (wykres 1). Najniższy poziom wypadków odnotowano w 2024 r., w którym zarejestrowano 9930 wypadków, a najwyższy w 2021 r., gdzie miało miejsce 12 088 takich zdarzeń. W rolnictwie w latach 2020-2024 był zauważalny trend spadkowy liczby wypadków przy pracy.

Wykres 1. Liczba wypadków przy pracy ogółem w rolnictwie [szt.]
Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych KRUS.

W całym okresie badawczym najwięcej wypadków przy pracy w rolnictwie odnotowano w województwie lubelskim – ich liczba w 2021 r. wyniosła 1666, a następnie zmniejszyła się do 1318 w 2024 r. (tab. 1). Następnym województwem

pod względem liczby zarejestrowanych wypadków było województwo mazowieckie – odnotowano wzrost liczby wypadków z 1365 w 2020 r. do 1583 w 2021 r. Trzecim pod względem liczby wypadków, było województwo wielkopolskie, w którym liczba wypadków w latach 2020-2024 wahała się od 1289 w 2020 r., przez 1478 w 2022 r., do 1132 w 2024 r. Następnie wymienić należy województwo małopolskie, w którym odnotowano 1092 wypadków przy pracy w 2021 r., a 837 w 2024 r. Kolejnym pod względem liczby wypadków było województwo podlaskie z liczbą wypadków 1006 w 2022 r. i 886 w 2024 r. Najmniej wypadków przy pracy odnotowano w województwie lubuskim – w latach objętych badaniem liczba wypadków zmniejszyła się ze 160 w 2020 r. do 96 w 2024 r.

Tabela 1. Liczba wypadków przy pracy w rolnictwie w podziale na województwa

Województwo	Liczba wypadków w roku:				
	2020	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Dolnośląskie	364	382	352	333	302
Kujawsko-pomorskie	844	932	857	818	759
Lubelskie	1362	**1666**	1543	1564	1318
Lubuskie	160	139	122	129	**96**
Łódzkie	944	995	974	891	867
Małopolskie	943	1092	1017	923	837
Mazowieckie	1365	1583	1533	1416	1367
Opolskie	151	180	179	147	127
Podkarpackie	806	898	851	746	745
Podlaskie	975	1005	1006	840	886
Pomorskie	338	416	387	380	302
Śląskie	185	202	197	190	148
Świętokrzyskie	561	552	518	536	462
Warmińsko-mazurskie	546	498	474	450	419
Wielkopolskie	1289	1377	1478	1203	1132
Zachodniopomorskie	131	171	161	143	163

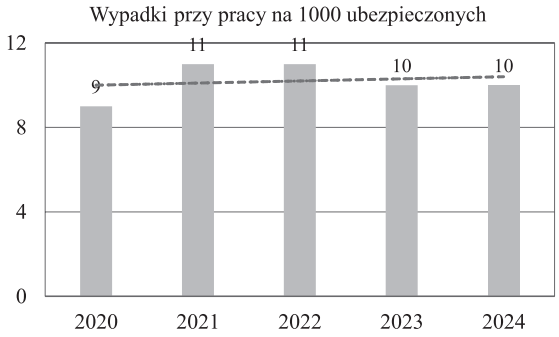
Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych KRUS.

Przyjmując 2020 r. za bazowy, stwierdzono, że w województwie lubuskim w 2024 r. nastąpił spadek liczby wypadków przy pracy o 40%, co może wskazywać na podjęcie skutecznych działań prewencyjnych w zakresie przepisów bhp w rolnictwie w tym województwie. W 2023 r. spadek liczby wypadków nastąpił o 19%, w 2022 r. o 23%, a w 2021 r. o 13%.

Podczas analizy liczby wypadków przy pracy w zależności od województwa dokonano także oceny średniej liczby wypadków przy pracy w rolnictwie. Rezultaty badań wskazują, że średnia liczba wypadków była największa w województwie lubelskim i wyniosła

1491. Drugim województwem pod względem przeciętnej liczby wypadków przy pracy w badanym okresie było województwo mazowieckie, w którym zarejestrowano średnio 1453 wypadki. W województwie tym największą liczbę wypadków zarejestrowano w 2021 r., tj. 1583, najmniejszą zaś w 2020 r., tj. 1365. Przyjmując 2020 r. za bazowy, stwierdzono wzrost liczby wypadków przy pracy w województwie mazowieckim w całym okresie badawczym, odpowiednio: w 2021 r. o 13,77%, w 2022 r. o 10,96%, w 2023 r. o 3,6% i w 2024 r. o 0,15%. Analiza przeprowadzonych badań wykazuje, że w 2021 r. zarejestrowano najwięcej wypadków przy pracy w stosunku do roku ubiegłego prawie we wszystkich województwach w Polsce (poza lubuskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim). Może to być wynikiem wzmożonych prac w gospodarstwach rolnych po zakończonym okresie panującej pandemii COVID-19.

W dalszej części badań przestawiono dane dotyczące liczby wypadków na 1000 ubezpieczonych (wykres 2) – jest to miara bardziej porównywalna ze względu na różną liczbę ubezpieczonych, co miało wpływ na wskaźnik wypadkowości w rolnictwie.

Wykres 2. Wypadki przy pracy w rolnictwie na 1000 ubezpieczonych [szt./1000]
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KRUS.

Uwzględniając wyniki badań stwierdzono, że najwyższy wskaźnik wypadkowości, wyrażony liczbą wypadków na 1000 ubezpieczonych w badanym okresie wystąpił w latach 2021-2022 (11 wypadków), a w latach 2023-2024 wskaźnik ten wyniósł 10 (wykres 2). Najniższy wskaźnik wypadkowości w badanym okresie odnotowano w 2020 r. i wyniósł on 9 wypadków przy pracy na 10000 ubezpieczonych w KRUS. Pomimo wzrostu świadomości w zakresie przepisów i zasad bhp w rolnictwie może to wskazywać na pogorszenie się warunków pracy w rolnictwie.

Najwyższy wskaźnik wypadkowości na 1000 ubezpieczonych (tab. 2) w rolnictwie w całym okresie badawczym odnotowano w województwach podlaskim (10,8) i kujawsko-pomorskim (10,7).

Województwo kujawsko-pomorskie charakteryzowało się najwyższymi wskaźnikami wypadkowości. Jako jedyne województwo w latach 2021-2024 miało wskaźniki wypadkowości powyżej 10 na 1000 ubezpieczonych rolników. W województwie kujawsko-pomorskim odnotowano też najwyższy średni wskaźnik wypadkowości w polskim rolnictwie i wyniósł on 10,2 na 1000 ubezpieczonych. Kolejnym wojewódz-

Tabela 2. Wskaźnik wypadków przy pracy w przeliczeniu na 1000 ubezpieczonych w rolnictwie wraz ze średnią wskaźnika w latach 2020-2025 w podziale na województwa

Województwo	Wskaźnik wypadków [liczba/1000 ubezpieczonych] w roku:					Średnia
	2020	2021	2022	2023	2024	
Dolnośląskie	5,9	7,2	6,3	6,7	6,6	6,5
Kujawsko-pomorskie	8,7	**10,7**	**10,1**	**10,6**	**10,7**	**10,2**
Lubelskie	8,0	9,2	9,1	9,3	8,7	8,9
Lubuskie	**9,0**	6,8	7,0	6,8	8,6	7,6
Łódzkie	7,9	8,7	8,8	8,8	8,9	8,6
Małopolskie	5,0	5,9	5,4	5,7	5,4	5,5
Mazowieckie	6,0	8,3	7,6	7,7	7,4	7,4
Opolskie	**3,2**	4,8	5,0	4,9	**4,3**	**4,4**
Podkarpackie	5,9	7,7	8,3	7,7	7,5	7,4
Podlaskie	8,0	**10,8**	**10,1**	9,6	9,9	**9,7**
Pomorskie	6,5	8,6	9,5	8,1	8,1	8,2
Śląskie	3,6	4,8	**4,7**	**3,8**	3,9	**4,2**
Świętokrzyskie	5,6	7,8	6,6	7,1	7,3	6,9
Warmińsko-mazurskie	7,9	9,4	8,5	8,0	7,9	8,3
Wielkopolskie	7,6	10,2	9,5	9,9	9,1	9,3
Zachodniopomorskie	4,1	5,7	6,9	4,9	6,2	5,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KRUS.

twem pod względem wskaźnika wypadkowości było podlaskie ze średnim wskaźnikiem 9,7. Następne województwo z wysokim wskaźnikiem wypadkowości to wielkopolskie (9,3). Dla czterech województw (lubelskie, łódzkie, pomorskie i warmińsko-mazurskie) wskaźnik wypadkowości na 1000 ubezpieczonych mieścił się w przedziale od 8,2 do 8,9. Najniższy wskaźnik wypadkowości w pięcioletnim okresie badawczym odnotowano dla województw śląskiego (4,2) i opolskiego (4,4). W przypadku pozostałych województw wskaźnik wypadkowości wynosił od 5,5 do 7,6.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano następujące wnioski:

1. W pięcioletnim okresie badawczym, trwającym od 2020 do 2024 r., w rolnictwie stwierdzono spadek wypadków przy pracy w liczbach bezwzględnych o prawie 10%. W tym samym okresie nastąpił spadek liczby ubezpieczonych o ponad 15%. Zaobserwowano wzrost wskaźnika wypadkowości wyrażony liczbą wypadków na 1000 ubezpieczonych z 9 w 2020 roku do 10 w latach 2023-2024. Zjawisko

to należy ocenić jako niebezpieczne, gdyż mimo zwiększania świadomości w zakresie przepisów i zasad bhp, w gospodarstwach rolnych częściej dochodziło do wypadków przy pracy. W latach 2021-2022 na 1000 ubezpieczonych rolników 11 ulegało wypadkowi przy pracy w rolnictwie.

2. Jak wynika z analizy zgromadzonego materiału badawczego najwięcej wypadków przy pracy w rolnictwie w liczbach bezwzględnych w całym okresie badawczym zarejestrowano w województwie lubelskim. W województwie tym największą liczbę wypadków w gospodarstwach rolnych odnotowano w 2021 roku, a najmniejszą w 2024 r. W pięcioletnim okresie badawczym w Polce najwięcej wypadków przy pracy w gospodarstwach rolnych było właśnie w tym województwie. Najmniejszą liczbę wypadków zarejestrowano w 2024 r. w województwie lubuskim. W okresie badawczym województwo lubuskie charakteryzowało się spadkiem liczby wypadków przy pracy w rolnictwie o 40% w 2024 r. w stosunku do 2020 r., co może świadczyć o prowadzeniu skutecznych działaniach prewencyjnych w tym województwie.
3. Województwo kujawsko-pomorskie charakteryzowało się najwyższym wskaźnikiem wypadkowości na 1000 ubezpieczonych rolników, podczas gdy najniższe wskaźniki wypadkowości zarejestrowano w województwach śląskim oraz opolskim. Zasadne byłoby, aby w województwach o najwyższych wskaźnikach wypadkowości przeprowadzić dogłębną analizę przyczyn wypadków przy pracy w rolnictwie z uwzględnieniem dłuższego okresu oraz wdrożyć plan naprawczy stanowiący wnioski z przeprowadzonej analizy.

Przeprowadzone badania pozwoliły zweryfikować postawioną hipotezę, że wskaźnik wypadkowości w pięcioletnim okresie badawczym ma tendencję malejącą. Postawiona hipoteza nie potwierdziła się, gdyż w 2020 r. wskaźnik wypadkowości wynosił 9, w latach 2021-2022 wzrósł do 11, a następnie obniżył się do 10 w latach 2023-2024.

Z przeprowadzonych badań oraz obserwacji własnych autorki wynika, że długofalowe i wyprzedzające inwestowanie w działalność profilaktyczną bhp powinno przynosić wymierne korzyści zarówno w skali makro-, jak i mikroekonomicznej.

Literatura

Bajdur, W., Zielińska, A., Gronba-Chyła, A. (2023). Product life cycle assessment (LCA) as a tool for environmental management. Rocznik Ochrona Środowiska 25, s. 389-398. DOI: https://doi.org/10.54740/ros.2023.040

Bieńkowska-Gołasa, W. (2015). Porównanie poziomu przedsiębiorczości w gminach miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich województwa mazowieckiego. Turystyka I Rozwój Regionalny 4, s. 5-11. DOI: https://doi.org/10.22630/TIRR.2015.4.15

Bieńkowska-Gołasa, W., Gołasa, P. (2023). Postawy młodzieży akademickiej wobec odnawialnych źródeł energii. Turystyka i Rozwój Regionalny 20, s. 15-24. DOI: https://doi.org/10.22630/TIRR.2023.20.15

Domagała, J., Pietrzak, M. (2023). Regionalne zróżnicowanie efektywności szkolnictwa wyższego w Polsce. Turystyka I Rozwój Regionalny 20, s. 25-39. DOI: https://doi.org/10.22630/TIRR.2023.20.16

Frączak, P. (2006). Szkic do historii ekonomii społecznej w Polsce. W: Ekonomia Społeczna. Teksty. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.

Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S. (2012). Wokół ekonomii społecznej (Around the social economy). Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.

Herbest, K. (2013). Perspektywy ekonomii społecznej. Ekonomia Społeczna 1(6), s. 9-19.

Jakubowska, M. (1978). Społeczno-ekonomiczne zachęty do poprawy stanu BHP. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.

Juszczyk, S. (2009). Sposoby racjonalizowania produkcji w gospodarstwie. Szanse i zagrożenia. Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G. Ekonomika Rolnictwa 96(4), s. 77-90.

Kerlin, J. A. (2013). Defining social enterprise across different contexts: A conceptual framework based on institutional factors. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly 42(1), s. 84-108. DOI: https://doi.org/10.1177/0899764011433040.

Krzyżanowska, K., Parzonko, A., Sieczko, A. (2025). Formy i metody oddziaływań doradczych w państwowych jednostkach doradztwa rolniczego. Turystyka i Rozwój Regionalny 23, s. 59-67. https://doi.org/10.22630/TIRR.2025.23.6

Maciołek, H., Zielińska, A. (2010). Ubezpieczenia rolnicze – komfort czy konieczność (Agricultural Insurance – Comfort or Necessity. Cattle Breeder). Hodowca Bydła 11, s. 5-8.

Maciołek, H., Zielińska, A. (2012). Aspekty bezpieczeństwa i higieny pracy w produkcji rolno-hodowlanej w świetle wybranych regulacji prawnych (Aspects of occupational health and safety in agricultural and breeding production in the light of selected legal regulations). Journal of Ecology and Health 16(4), s. 176-183.

Rzepecki, J. (2012). Społeczne koszty wypadków przy pracy w Polsce. Bezpieczeństwo Pracy, Nauka i Praktyka 5(488), s. 20-23.

Rzepecki, J., Serafińska, A. (2003). Nowy system ubezpieczenia wypadkowego w Polsce. Bezpieczeństwo Pracy. Nauka i Praktyka 12, s. 2-4.

Staręga-Piasek, J. (2007). Ekonomia społeczna. Perspektywa rynku pracy i pomocy społecznej. Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych.

Szczepaniak, I., Wigier, M. (2003). Małe i średnie przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego czynnikami równoważącymi rozwój gospodarczy i społeczny regionów. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Śliwa, R. (2019). Nowa ekonomia instytucjonalna a rozwój ekonomii społecznej. W: J. Pach, R. Śliwa, W. Maciejewski (red.). Przedsiębiorczość społeczna – Innowacje – Środowisko. Warszawa: CeDeWu, s. 35-47.

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. 2025 poz. 197 z późn. zm.).

Wojewodzic, T., Frey-Schramel, M., Misygar, M., Dacko, M. (2025). Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników w Polsce. Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician 70(7), s. 61-80. DOI: https://doi.org/10.59139/ws.2025.07.3

Wygnański, J. J. (2008). Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.

Wysokiński, M., Zielińska, A. (2016). Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania bezpieczeństwa pracy w rolnictwie. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

Zawadka, J., Gabryjończyk, P. (2025). Tourist behavior of seniors in non-urbanized areas. Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists XXVII(1), s. 276-291. DOI: https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.9929

Zielińska, A. (2017). Finansowe i zarządcze uwarunkowania zmienności wypadków przy pracy w przemyśle spożywczym. Piotrków Trybunalski: Uniwersytet Jana Kochanowakiego.

Zielińska A. (2018). Finansowe skutki wypadków przy pracy. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich 105(1), s. 101-110. DOI: https://doi.org/10.22630/RNR.2018.105.1.9

Zielińska, A. (2023). Personnel costs in agribusiness enterprises. W: Juszczyk S. (red.). Agribusiness finance, s. 266-280. Warszawa: PWN.

Zielińska, A., Bajdur W. (2019). Accident rates in Poland's foodstuff industry from the perspective of occupational safety management in the European Union. Global Journal of Environmental Science and Management 5, 72-77. DOI: https://doi.org/10.22034/gjesm.2019.05.SI.08

Indicator analysis of accident rate in agriculture

Abstract. For farmers, accidents can lead to increased absenteeism, illness, and the quality of work, which disrupts agricultural production, increases production costs, and negatively impacts the farm. The aim of the study was to determine the accident rate in Polish agriculture from a regional perspective. The study results were compiled using descriptive and tabular statistics. The study results indicate that accidents per 1,000 insured persons registered in the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship, and the consequences in the Silesian Voivodeship. Despite numerous preventive measures implemented in agriculture and aimed at securing work during the study period, the final result in 2021-2024 was higher than in 2020. It is believed that the number of accidents at work per agricultural insurance policy without occupational health and safety measures in agriculture may be increasing.

Keywords: costs, occupational accidents, agriculture, safety, social economy, Agricultural Social Insurance Fund (ASIF)

DOI 10.22630/TIRR.2025.24.28

Piotr Gabryjończyk, Serhiy Zabolotnyy, Jan Zawadka
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Zatrudnianie migrantów z Ukrainy w sektorze turystycznym – perspektywa europejska

W ramach powstałego dzięki programowi Erasmus+ partnerstwa MAAS (*Match, Attach and Sustain* – dopasuj, połącz, utrzymaj) opracowywane są innowacyjne metody i narzędzia usprawniające dotarcie do osób poszukujących pracy w sektorze turystycznym. W ramach działań projektowych przeprowadzono badanie pilotażowe służące poznaniu postrzegania przez pracodawców z sektora turystyki pracowników ukraińskich oraz wyobrażeń i oczekiwań migrantów z Ukrainy względem pracy w turystyce. Łącznie badaniem w postaci rozbudowanego wywiadu swobodnego objęto 35 osób z siedmiu krajów europejskich (macierzystych dla partnerów MAAS).

Sektor turystyczny stanowi obszar o relatywnie niskich barierach dostępu dla migrantów, zwłaszcza kobiet, nawet bez biegłości językowej lub pełnego uznania kwalifikacji – to najważniejszy wniosek wynikający z analizy pozyskanego materiału. Pracodawcy z wielu krajów jednogłośnie stwierdzili, że sektor turystyczny może funkcjonować bez Ukraińców, ale nie bez migrantów. Ukraińscy uchodźcy, choć stanowią heterogeniczną grupę, są generalnie postrzegani jako stosunkowo młodzi, wysoce zmotywowani, pracowici i ambitni ludzie. Wyzwaniem może być to, że grupę tę stanowią głównie kobiety, a wiele z nich to matki: w nowej rzeczywistości są jedynymi rodzicami, co utrudnia organizację logistyki i może zakłócać obowiązki zawodowe.

Większość migrantów jako priorytet traktuje jednak znalezienie pracy w swoim zawodzie, zatem sektor turystyczny może być dla nich jedynie tymczasowym rozwiązaniem, tym bardziej, że są w nim zatrudniani głównie w prostych usługach (np. jako pokojówki, kelnerzy, pomocnicy kucharzy). Warto podkreślić, że według pracodawców zatrudnianie Ukraińców wiąże się z niskim ryzykiem, mimo ich tymczasowego statusu rezydentów, m.in. dlatego, że są oni znani z silnej etyki pracy i zaangażowania. Same oczekiwania tej grupy wobec branży turystycznej nie różnią się od oczekiwań względem innych sektorów: pożądają oni stabilnego zatrudnienia, niezależności finansowej, wspierającego środowiska pracy i możliwości stopniowego doskonalenia umiejętności, zwłaszcza w zakresie znajomości języków obcych i obsługi klienta.

Główną barierą zatrudniania Ukraińców, zidentyfikowaną przez obie grupy uczestniczące w badaniu, był niski poziom znajomości języka lokalnego lub angielskiego wśród uchodźców. Do pewnego stopnia może być to przezwyciężone dzięki wsparciu technologicznemu (np. tłumaczom online), ale nie wystarcza to podczas wykonywania

wielu codziennych obowiązków w przedsiębiorstwach turystycznych. Istnieje zatem wyraźna potrzeba udoskonalenia systemu wsparcia migrantów, np. poprzez wprowadzenie intensywnych kursów językowych dostępnych bezpośrednio po ich przyjeździe. Warto podkreślić, że Ukraińcy znający język angielski łatwo samodzielnie znajdują pracę w Europie.

Drugą kluczową kwestią jest potrzeba lepszego systemu uznawania wcześniejszego wykształcenia i/lub doświadczenia migrantów. Wiele osób poszukujących pracy nie deklaruje swojego poziomu wykształcenia, prawdopodobnie dlatego, że zbyt wysokie kwalifikacje mogłyby ograniczyć ich możliwości na rynku pracy.

Te dwa główne czynniki uzasadniają potrzebę elastycznych, krótkoterminowych i dostępnych (o niskiej barierze wejścia) formatów szkoleń, w których może być stosowany system MAAS. Obecne modele pośrednictwa pracy nie są w pełni skuteczne w uznawaniu kwalifikacji, uzupełnianiu luk językowych ani ułatwianiu długoterminowego planowania kariery. Ponadto warto wspomnieć, że nieformalne sieci zatrudnienia w turystyce utrudniają wdrożenie ustrukturyzowanego pośrednictwa pracy. Rozwiązaniem mogą być bardziej elastyczne systemy zatrudnienia, inwestowanie w krótkoterminowe szkolenia praktyczne dla nowych pracowników oraz zapewnienie mentoringu w miejscu pracy.

Niestety wiele problemów związanych z zatrudnianiem migrantów pozostaje poza możliwościami oddziaływania partnerstwa MAAS, jak np. konieczność zapewnienia programów coachingowych czy wsparcia dla migrantów z problemami psychicznymi (np. traumą wojenną), czy brak skoordynowanej współpracy między pośrednikami pracy, agencjami rządowymi, oferentami kształcenia zawodowego, organizacjami wspierającymi uchodźców a pracodawcami. Do tego dochodzą globalne problemy związane ze zmianami politycznymi w polityce migracyjnej i prawie pracy. Zmniejszenie możliwości podjęcia pracy przez osoby w pilnej potrzebie (w tym uchodźców wojennych) może sprzyjać rozwojowi szarej strefy (unikanie opodatkowania i składek na ubezpieczenia społeczne). Długotrwała bierność zawodowa tych grup może ponadto prowadzić do nudy i/lub nadużyć w poszukiwaniu drogi na skróty do zapewnienia sobie bezpieczeństwa finansowego.